

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

MÜCÂHİD B. CEBR'İN TEFSİRİNDE HADİS KULLANIMI

Yüksek Lisans Tezi

Übeydullah ÖZDEMİR

ANKARA – 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

MÜCÂHİD B. CEBR'İN TEFSİRİNDE HADİS KULLANIMI

Yüksek Lisans Tezi

Übeydullah ÖZDEMİR

Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

ANKARA – 2024

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

MÜCÂHİD B. CEBR'İN TEFSİRİNDE HADİS KULLANIMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı

İmzası

1- Prof. Dr. Kamil ÇAKIN

2-Prof. Dr. Enbiya YILDIRIM

3-Doç. Dr. Ferhat GÖKÇE

Tez Savunması Tarihi

22.04.2024

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Prof. Dr. Kamil ÇAKIN danışmanlığında hazırladığım “MÜCÂHİD B. CEBR’İN TEFSİRİNDE HADİS KULLANIMI” (Ankara, 2024)” adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 22-04-2024
Übeydullah ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR.....	VII
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	2
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜCÂHİD B. CEBR'İN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE KENDİSİNE NİSPET EDİLEN TEFSİR ESERİ

1. MÜCÂHİD B. CEBR'İN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ.....	6
1.1. Doğumu, Tam Adı, Nesebi.....	6
1.2. İlmi Şahsiyeti.....	6
1.3. Mücâhid Hakkında Söylenenler	8
1.4. Mücâhid'in Yolculukları	9
1.5. Mücâhid'in Hocaları ve Kendisinden Rivayette Bulunduğu Kimseler	13
1.6. Mücâhid'in Talebeleri ve Ondandır Hadis Rivayet Eden Kimseler	15
1.7. Vefatı	16
2. <i>TEFSİRÜ MÜCÂHİD</i> ADLI ESER VE MÜCÂHİD'E NİSPETİ	18
2.1. Yazma Nüsha.....	18
2.2. Tefsiri Mücâhid	18
2.3. Tefsirü'l- İmâm Mücâhid b. Cebr	19
2.4. Tefsiri Mücâhid	19
2.5. Eserin Mücâhid b. Cebr'e Nispeti	19

İKİNCİ BÖLÜM

SENEDİNDE MÜCÂHİD'İN YER ALDIĞI RİVAYETLER

1. <i>TEFSİRÜ MÜCÂHİD</i> ADLI ESERDE SENEDİNDE MÜCÂHİD'İN YER ALDIĞI RİVAYETLERİN TESPİT, TETKİK, TAHRİC VE DEĞERLENDİRMESİ.....	22
1.1. Hz. Peygamber'in Kureyza Yahudilerine Tepkisi.....	23
1.2. Müşriklerin Safâ Tepesinin Altına Çevrilmesini İstemeleri.....	25

1.3.	İhram Yasaklarının İhlâli.....	27
1.4.	Korku Namazı	29
1.5.	Cahiliye'nin Kan Davası için Öldürene Allah Lanet Etsin	32
1.6.	Kureyşli Müşriklerin Bedir'e Gelişi.....	34
1.7.	Kâbe'nin Müşriklerin Çirkinliklerinden Arınması.....	36
1.8.	Tebük Seferi	38
1.9.	Yetmişden Fazla Dua Edeceğim	40
1.10.	İman Etmeyenin Hali.....	41
1.11.	Ebû Tâlib'in Son Durumu	43
1.12.	Allah Resulüne Ayetler Unutturulmayacaktır	44
1.13.	Haram Aylarda Savaş I. Rivayet	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SENEDİNDE MÜCÂHİD'İN YER ALMADIĞI RİVAYETLER

1.	<i>TEFSİRÜ MÜCÂHİD</i> ADLI ESERDE SENEDİNDE MÜCÂHİD'İN YER ALMADIĞI RİVAYETLERİN TESPİT, TETKİK, TAHRİC VE DEĞERLENDİRMESİ.....	48
1.1.	Haram Aylarda Savaş II. Rivayet.....	48
1.2.	Haricilerin Durumu	50
1.3.	Allah'ın Muradı Hayırlı Olandır	51
1.4.	Teyemmüm Abdestinin Keyfiyeti	54
1.5.	Dü'sûr b. Hâris (Gavres) Hâdisesi.....	56
1.6.	Cehennemlik Bir Adam: Amr b. Luhay	58
1.7.	Rahmetim Gazabımı Geçmiştir Rivayeti.....	60
1.8.	İyilik İçin Kat Kat Sevap Vardır	62
1.9.	Ashâbu'l-A'raf'ın Durumu.....	64
1.10.	Kıyamet Günü Nasibi Olmayanlar	66
1.11.	Enes b. Mâlik'den Gelen Bir Rivayet.....	68
1.12.	Kabir Sorgusunda Mü'minin Cevabı.....	69
1.13.	Kabir Azabı	71
1.14.	Gece İbadeti.....	72
1.15.	Hız. Musa İle İlgili Bir Kıssa.....	74
1.16.	İbn Abbas'dan Bir Rivayet.....	75
1.17.	Namazdan Selam Verirken Ne Denir?	77
1.18.	Sizden Bir Karşılık Beklemiyorum	79

1.19.	Beytu'l-Ma'mur.....	80
1.20.	Hz. Peygamber, Cebrail'i Gördü	81
1.21.	Cebrail'i Yeşil Bir Elbise İle Gördü	82
1.22.	Cebrail'in Altı Yüz Kanadı Vardı	84
1.23.	Hz. Peygamber Rabbini Gördü mü?.....	85
1.24.	Sidretu'l-Müntehâ.....	86
1.25.	Vefa Nedir?	88
1.26.	Yeni Yaratılışla Yaratılacaklar	89
1.27.	Yaşlılar Cennete Giremeyecektir	90
1.28.	Yeryüzü ve Gökyüzü	92
1.29.	Dövünerek Ağlamayın!	94
1.30.	Sıratı Mü'minin Durumu	96
1.31.	Keşfu's-Sak Rivayeti	97
1.32.	Cabir b. Abdullah'a Göre İlk İnen Ayetler.....	99
1.33.	Hesaba Çekilen Azap Görür	101
1.34.	Secdede Ne Denir?	102
1.35.	Hasan-ı Basrî'den Bir Rivayet.....	104
1.36.	Namazlarından Gafil Olan Kimseler	106
1.37.	Havz-ı Kevser I. Rivayet	107
1.38.	Havz-ı Kevser II. Rivayet.....	109
1.39.	Havz-ı Kevser III. Rivayet	110
1.40.	Havz-ı Kevser IV. Rivayet	111
SONUÇ		113
KAYNAKÇA.....		116
EKLER.....		125
ÖZET		131
ABSTRACT		132

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Mücâhid'in Seyahat Haritası	9
Şekil 2. Mücâhid'in Seyahat Ettiği Konumlar ve Muhtemel Tarihleri-1.....	12
Şekil 3. <i>Tefsiru Mücâhid</i> Adlı Eserde Çoğu Rivayetin Nakledildiği İsnad	20
Şekil 4. Mücâhid'deki Rivayetlerin Hadis Eserlerinde Dağılımı.....	125
Şekil 5. Rivayetlerin Sıhhati	126
Şekil 6. Rivayetlerin Mücâhid'e Aidiyeti	127
Şekil 7. Mücâhid'in Bulunduğu Konumlar ve Muhtemel Tarihleri-2	128

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Mücâhid'in Hayatı Süresince Yönetimde Olan Halîfeler.....	17
Tablo 2. Rivayetlerin Yer Aldığı Hadis Eserleri.....	130

ÖNSÖZ

Hamd, bizleri yoktan var eden varlığından haberdar eden, bizleri islam ile müşerref kılan alemlerin rabbi olana Allah'a olsun. O'nun resulü Muhammed Mustafa'ya sonsuz salât ve selâm olsun.

Allah'ın insanları hidayete ulaştırması için kendisine vahiy indirdiği ve bu vahyi insanlara açıklaması için kendisine hikmet ihsan ettiği Hz. Muhammed (as) insanlara mümtaz yaşantısı ile örnek olmuştur. Hz. Peygamber, görevini icra ederken sahabilerle birlikte yol yürümüştür. O'nun (as) vefatını takip eden süreçte sahabiler, hadis ve sünnetin sonraki asırlara taşıyıcıları olmuşlardır. Tabiin nesli olarak adlandırılan sahabe sonrasındaki nesle O'nun örnekliliğini aktarmışlardır. Hz. Peygamber'in duasına mazhâr olmuş ve ona yakınlığı sebebiyle Allah Resûlü ile mesaisi fazla olmuş sahabilerden biri olan Abdullah b. Abbas birçok talebe yetiştirmiştir.

Hicretin 21. yılında Hz. Ömer'in (ra) hilafeti döneminde dünyaya gelen, sahabilerin Hz. Peygamber'den nakillerde bulunduğu bir asırda yaşayan, ilim taliplerinin uğrak noktası olan Mekke gibi bir beldeye yetişen Mücâhid b. Cebr, İbn Abbas'ın meşhur talebelerinden biridir. Mücâhid, ondan tefsir öğrenmiş ve elde ettiği nakillerle kendisinden sonraki nesle ışık olmuştur.

Kaynaklarda elde edilen bilgiler muvacehesinde Mücâhid, İbn Abbas'dan öğrendiklerini levhalara yazmaktaydı. Bu durum tefsirinin kayıt altına alındığını göstermektedir. Ancak bu levhalar günümüzde mevcut değildir. Mücâhid'e nispet edilen çalışmamızın konusu olan *Tefsiru Mücâhid* adlı eser, ilk defa yazma nüsha halinde Mısır'da bir kütüphanede bulunmuştur. Daha sonra bu yazma eser başka kaynaklardan eklemelerle neşredilmiştir. Günümüz tefsircilerinin Mücâhid'e nispetini zayıf olarak gördükleri bu eser, tarafımızca hadis kullanımı yönünden değerlendirmeye alınmıştır. Her ne kadar Mücâhid'e nispeti zayıf görülse de tam manasıyla Mücâhid'e

ait olmadığı yönünde kesin bir bilgi de bulunmamaktadır. Her şeyin ötesinde bizim yapmak istediğimiz eseri hadis ilmi çerçevesinde değerlendirmektir.

Bu eserde Mücâhid'den nakledilen hadisler belli bir kural gözetilerek nakledilmiş değildir. Eğer konu ile alakalı Hz. Peygamber'den bir bilgi geliyorsa inkıta kaygısı güdülmeden kâle resulullah diyerek bu bilgi aktarılmıştır. Bu sebeple bizim ilk işimiz hadisleri tespit etmek olmuştur. Bununla birlikte eserde senedinde Mücâhid'in olmadığı rivayetler de bulunmaktadır. Bunların da eserin genel muhtevasına uygunluğu tetkik edilerek tespit edilmiş ve değerlendirmeye alınmıştır.

Beni bu çalışmaya yönlendiren, her fırsatta kibarlığı ile tüm yoğun mesaisine rağmen benimle iletişimini ve ilgisini kesmeyen, bu çalışma vesilesiyle birçok kaynağa erişimimi sağlayan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Kamil ÇAKIN'a, lisans eğitimimden bu yana hadis ilmi hususunda kendisinden çokça istifade ettiğim ve çalışmama katkıda bulunan Dr. Mesut Çakır'a, desteklerini bir an bile esirgemeyen aileme ve nişanlıma, bu süreçte yanımda olan kıymetli dostlarım Yakuphan Kaya, Yusuf Kabahasanoğlu ve Fatih Dost'a teşekkürlerimi arz ediyorum. Ayrıca dualarını hiç eksik etmeyen sevdiklerime en içten muhabbetlerimi sunuyorum.

Übeydullah ÖZDEMİR

İstanbul - 2024

KISALTMALAR

as : ‘Aleyhisselâm

b : Bin/İbn

bk/bkz : Bakınız

çev : Çeviren

cc : Celle Celâluhu

ed : Editör

h : Hicrî

hz : Hazreti

ö : Ölümü

ra : Radıyallâhu Anh

sav : Sallallâhu Aleyhi ve Sellem

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

thk : Tahkik Eden

vb : Ve Benzeri

vd : VeDevam

GİRİŞ

Mücâhid b. Cebr, h. 21 yılında dünyaya gelmiş ve sahabilerin ileri gelenleri ile görüşme imkânı bulmuş tabiin alimlerindendir. Sahabilerin önde gelen kimseleri ile görüşmüş olması onu hadis ve tefsir ilimlerinde hatırı sayılır bir konuma getirmiştir. Dolayısıyla ona nispet edilen eser ilmi olarak önem arz etmektedir. Her ne kadar elimizdeki eser sonraki bir zamanda kayda geçirilmiş ve Mücâhid'e nispeti zayıf olsa da henüz hadislerin yazımı ve toplanmasının sistematik bir şekilde yapılmadığı bir zamana nispet edilen rivayetleri derlemiş olması hasebiyle dönemin hadis kullanımına ışık tutmaktadır.

1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma, dar anlamda Mücahid b. Cebr'in tefsirinde Hz. Peygamber'e nispet edilerek kullanılan rivayetlerin ele alınmasını, geniş anlamda ise henüz hadis ilminin oluşumuna tekabül eden erken döneme ait bir zamanda yazılan tefsirlerin Mücahid'in tefsiri özelinde hadis ilmi perspektifinden incelenmesini amaçlamaktadır. Sahabe döneminde dünyaya gelmiş ve İbn Abbas gibi Hz. Peygamber'i yakından bilen, tanıyan ve duasına mazhar olmuş ileri gelen sahabilerden dersler almış ve netice itibarıyla pek çok talebe yetiştirmiş, Mekke tefsir ekolünün önemli bir temsilcisi Mücâhid b. Cebr'in yazmış olduğu tefsirin hadis kullanımı yönünden ele alınması bu çalışmanın ana hedefi olmuştur.

Yine bu çalışmada hicri 21-103 yıllarına tekabül eden bir zamanda yaşayarak öğrenciler yetiştiren ve böylelikle kendisine ve yaşadığı döneme nispetle talebeleri

tarafından tefsir rivayetleri kaleme alınan Mücâhid'in yetiştiği ilmi ortam yine Mücâhid özelinde tanıtılacaktır. Tefsir adlı eserin hadis yazımının sistematik olarak yerleşmediği bir zamana nispet edilmiş olmasından ötürü o dönemde mütedavil hadisler gün ışığına çıkacaktır. Bununla birlikte ilgili rivayetler değerlendirilecek, bu tetkik neticesinde istatistiksel veri ortaya konacaktır. Bu çalışma dönemin rivayet kültürüne bir katkı sağlayacaktır. Hadis literatürünün oluşum döneminde henüz kavramların tam manası ile teşekkül etmediği ve hadis ilminin yapısal anlamda hüviyetini kazanma yoluna yeni yeni girdiği bu ortamda dönemin hadis rivayet etme mekanizması resmedilecektir.

2. Araştırmanın Önemi

Tefsir eserleri kaleme alınırken vahyin ilk muhatabı olan, tebliğ ve tebyin ile görevli Hz. Peygamber'in sözleri elbette önem arz etmektedir. Zira ayetleri tefsir etmenin bir metodu da hadisleri kullanmaktır. Erken dönemde hadis ilminin oluşum dönemlerine rastlayan zamana nispet edilen bir tefsirde kullanılan hadisler de elbette dönemin rivayet sistemi hakkında bilgi verecektir. Dönemin rivayet literatürüne ışık tutması açısından da bu tezin kaleme alınması mühimdir.

Muteber hadis kaynaklarına alınmamış rivayetlerin hicri ilk asra nispetle kaleme alınan bu eserde bulunması (her ne kadar sübutu ve sıhhati tartışılabilir) eserin ilmi değerini ve ciddiyetini arttırmakta, dönemin rivayet dilinde yer etmiş olması hasebiyle de tespit edilip araştırılması önem arz etmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Mücâhid b. Cebr'e nispet edilen tefsir adlı eserde hadis kullanımı yönünden ele aldığımız bu çalışmamızda öncelikle birinci bölümde Mücâhid'i tanıtmak için Tabakât ve Terâcim kitaplarına müracaat ettik. Bunun için “*et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*”,

“*Tabakatu’l-Müfessirin*”, “*Tabakatu’l-Kübra*”, “*el-Kemâl fi Esmâi’r-Rical*”, “*Siyeru A’lami’n-Nübelâ*” gibi eserlerden Mücâhid’in hayatı, yaşamı, tam adı, nesebi, ilmi şahsiyeti, hocaları, talebeleri ve vefatı hakkındaki bilgileri tespit ettik.

Çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümünde Mücâhid b. Cebr’e nispet edilen tefsir adlı eserdeki hadisleri incelemeye aldık. Bunun için rivayetlere ulaşımı kolay olması adına Ebû Muhammed Esiyutî’nin Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye baskılı “*Tefsiru Mücâhid*” çalışmasını esas aldık. Öncelikle eserdeki Hz. Peygamber’e izafe edilen hadisleri ve sözleri tespit etmek için eserdeki “*kâle resulullah*” ile ifade edilen ve Hz. Peygamber’in sözlerine işaret eden rivayetleri topladık. Senedinde Mücâhid’in olmadığı rivayetler de bulunmaktaydı. Eserin Mücâhid’e nispetinin sınırlarını görmek için bu tür rivayetleri de çalışmamıza dahil ettik. Bunun haricinde çalışmamızın sınırını aşmaması adına Hz. Peygamber ile alakalı olsa da hükmen merfu, mevkuf, maktu ve Hz. Peygamber’in hadislerine delalet etmeyecek olan rivayetleri çalışmamızın dışında tuttuk.

Tespit ettiğimiz rivayetleri çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümünde dört aşama altında ele aldık. İlk aşamada rivayetin metnini verdik. İkinci aşamada rivayeti tercüme ettik. Üçüncü aşamada Mücâhid’de isnadı olmayan ve bugüne kadar tam manasıyla tahriri yapılmayan bu rivayetlerin diğer kaynaklardaki yerini tespit ettik. Burada rivayetlerin diğer kaynaklardaki karşılıklarını verirken lafız farklılıklarına ve hangi eserde ne tür farklılıklar ile rivayet edildiğine kısaca temas ettik. Mücâhid’deki rivayette olup diğer kaynaklarda yeri olmayan veya diğer kaynaklarda olup Mücâhid’de olmayan kısımları belirttik. Bu aşamada öncelikle kütüb-i tis’a gibi muteber hadis kaynaklarını baz aldık. Onlarda yer almayan rivayetleri diğer hadis kaynaklarında tespit etme yoluna gittik. Hadis kaynaklarında tespit edemediklerimiz için tefsir kaynaklarına müracaat ettik. Herhangi bir kaynakta yer almayan rivayetler için bulunamadığını belirttik. Sonuç olarak burada Mücâhid’deki bir rivayetin başka yerde ve dönemde karşılığını, yansımasını görmüş olduk. Dördüncü aşamada ise diğer kaynaklarda tespit ettiğimiz

rivayetleri değerlendirmeye tabii tuttuk. Böylece rivayetlerin diğer hadis kaynaklarına yansıyan versiyonlarının sahihlik-zayıflık yönünden tespitini yapmış olduk.

Değerlendirmede şuayb Arnavut ve Ahmed Muhammed şakir gibi muhakkik alimlerin, Tirmizî ve Hâkim gibi bizzat rivayeti nakleden müelliflerin ve münekkitlerin sözlerini esas aldık. Örneęin *el-Müstedrek*'de yer alan bir rivayetin tevsiki için Hâkim'in değerlendirmesini verdikten sonra Zehebî'nin de muvafakatını belirttik. “*Mecmau'z-Zevaid*” adlı eserdeki değerlendirmeleri de yeri geldiğinde ortaya koyduk. Buhârî ve Müslim gibi sahih kaynaklarda geçen rivayetler için sahih değerlendirmesini yaptık. Sahih olarak değerlendirdiğimiz her bir rivayette Mücâhid'deki rivayetin de en azından mana yönünden sahih olmasının mümkün olabileceğini belirttik. Diğer kaynaklarda zayıf olarak değerlendirilen rivayetlerin Mücâhid'deki versiyonu hakkında değerlendirme yapmadık. Yalnızca ilgili rivayetin diğer hadis kaynaklarındaki formunun zayıf olduğunu göstermiş olduk. Değerlendirme başlıklarını taşıyan kısımların sonunda, eser içerisinde senedinde Mücâhid'in olmadığı rivayetlerin yer almış olması sebebiyle *Tefsiru Mücâhid*'de tespit edilen rivayetin, eserin muhtevasına uygun olup olmadığını belirttik.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜCÂHİD B. CEBR'İN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE KENDİSİNE NİSPET EDİLEN TEFSİR ESERİ

1. MÜCÂHİD B. CEBR'İN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Doğumu, Tam Adı, Nesebi

Tam adı Mücâhid b. Cebr el-Mekkî, el-Mukri, Ebû'l-Haccâc el-Mahzûmî, el-Müfessir, mevla Sâib b. Ebî Sâib'dir.¹ Ebû'l Haccac olarak da lakaplandırıldı.² Velayeti hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Abdurrahman b. Mehdi (ö.198/813), Mus'ab, Ali b. Medinî (ö.234/848), Muhammed b. Abdurrahim gibi kimselere göre Kays b. es-Sâib b. Uveymir b. Âiz b. İmrân b. Mahzûm b. Yakaza'nın azatlısıdır. Mücâhid'den de bu şekilde rivayet edilmiştir. Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Buhârî (ö.256/870), Müslim (ö.261/875) ve yine Mücâhid'den gelen bir başka görüşe göre Abdullah b. es-Sâib b. Ebî's-Sâib'in azatlısıdır. A'meş, Mücâhid'den naklederken “bana Abdullah b. es-Sâib'in azatlısı tahdis etti” demiştir. Zehebî'nin de ifade ettiği bir başka görüşe göre Abdullah b. es-Sâib'in babası Sâib b. Ebî's-Sâib'in azatlısıdır.³ Mücâhid b. Cebr, Ömer b. Hattâb'ın (ra) (23/644) hilafetinde hicri 21 senesinde Mekke'de doğmuştur.⁴

1.2. İlmî Şahsiyeti

Hicri 21 yılında doğan Mücâhid'in sahabeden birçok kimse ile görüşme fırsatı olmuştur. Özellikle İbn Abbas (ö.68/687-88) gibi Hz. Peygamber'in yakınındaki bir sahabinin yanında tefsir eğitimi almıştır. Bu hususa delil olarak el-Fadl b. Meymun, Mücâhid'den şöyle işittiğini rivayet etmiştir: “*Kur'an-ı Kerim'i İbn Abbas'ın*

¹ Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirin* (Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.), 1/79.

² Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Haşimî İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1990), 6/19.

³ Muhammed b. Ali b. Ahmed Şemseddin ed-Davudî, *Tabakatu'l-Müfessirin* (Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, ts.), 2/305-306.

⁴ Muhammed Fatih Kesler, “Mücâhid b. Cebr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/441.

*huzurunda 30 kez hatmettim.”*⁵ Yine İbn Abbas ile olan ilmi münasebetlerine örnek olması adına Mücâhid, Kur’an’ı İbn Abbas’a üç defa arz ettim ve bunların her birinde her ayette durur ve bu ayet niçin nazil oldu? Nasıl oldu? diye sorardım, demiştir. Mücâhid’in Kur’an’ı 30 defa İbn Abbas’a arz etmesi zabtını tamamlamak, tecvidini yapmak, güzelce eda etmek içindir. Bunun akabinde de üç defa arz etmesi ise Mücâhid’in İbn Abbas’dan (ö.68/687) tefsir bilgisi talep etmesi ve birtakım sırlara ve anlaşılamayanlara vakıf olmak istemesi içindir. İbn Ebî Müleyke’den (ö.117/735), Mücâhid’in İbn Abbas ile olan ilmi münasebetlerine binaen “*Mücâhid’i İbn Abbas’a Kur’an tefsirinden sorarken gördüm yanında da levhalar vardı. İbn Abbas, Mücâhid’e yaz! diyordu.*” dediği nakledilmiştir. Bu husus erken dönemde İbn Abbas’ın tefsir bilgilerinin Mücâhid tarafından yazıldığını ortaya koymaktadır.⁶

Yahya b. Said el-Kattân (ö.198/813), Mücâhid’in ilmi üstünlüğüne işaret etmek adına “*Mücâhid’in mürsel rivayetleri bize Atâ b. Ebî Rebâh’ın (ö.114/732) mürsellerinden daha hoş gelmektedir.*” demiştir.⁷ Bu husus hicri ikinci asır sonlarında yaşamış hadis hafızı ve rical alimi bir zatın Mücâhid’in mürsel rivayetlerine ne denli önem verdiğini, Mücâhid’in ilmine olan güvenini henüz erken dönemde ortaya koyduğunu göstermektedir.

Mücâhid, tefsir hususunda İbn Abbas’dan rivayet eden ve İbn Abbas’ın talebelerinden en güvenilir olan kimselerden biridir. Bunun için İmam Buhârî (ö.256/870) ve İmam Şafî (ö.204/820) gibi alimler Mücâhid’in rivayetlerine itimat

⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakatu’l-Kübra*, 6/19; Hadis rivayetinde alimler İbn Abbas’a önem vermişlerdir. 75 adet hadisi Sahihayn’da, 120 tanesi sadece Buhârî’de, 9 hadis de sadece Müslim’de tahrir edilmiştir. İbn Abbas’tan gelen tefsir rivayetleri münekkitler tarafından değerlendirilmiştir. Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih – Ali b. Ebû Talha – İbn Abbas (yahut Mücâhid veya Saïd b. Cübeyr vasıtasıyla İbn Abbas) şeklindeki tarikin en sağlam olduğunu ifade etmişlerdir. Bkz. İsmail Lütfi Çakan - Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/76-79.

⁶ ez-Zehebi, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirin*, 1/79.

⁷ Şemseddin ed-Davudî, *Tabakatu’l-Müfessirin*, 2/307.

etmişlerdir. Yine Buhârî'nin *Sahih*'inde Mücâhid'den birçok tefsir rivayeti nakledilmiştir. Tefsir rivayetinin yanında diğer hususlarda da Mücâhid'in olduğu rivayetler vardır. Bu husus aslen en yüce şahitliklerden biridir. Zira Buhârî gibi müdakkik bir âlimin eserinde yer almak Mücâhid'e olan güveni ortaya koymaktadır.⁸ Buhârî, Mücâhid'in de senedde olduğu hadisler rivayet ettiği gibi Mücâhid'e ait sözleri de kitabına almıştır. Buhârî, *Sahih*'inde Mücâhid şöyle dedi diyerek “*utanan ve kibirlenen ilim öğrenemez*” sözünü nakletmiştir.⁹

1.3.Mücâhid Hakkında Söylenenler

Mücâhid hem yaşadığı asırda hem de daha sonraki zamanlarda alimler tarafından övgü ile bahsedilen bir şahıs olmuştur. İbn Abbas'a olan yakınlığı onu ilimde, kişiliği ve ahlakı da onu insanların nezdinde yüksek bir konuma getirmiştir. Onun hakkında söylenenlere bakıldığında Mücâhid'in nasıl bir ilmi karaktere sahip olduğunu görmek mümkündür.

Katâde (ö.117/735), tefsir konusunda en bilgili kişinin Mücâhid olduğunu ifade etmiştir. İbn Sa'd (ö.230/845) Mücâhid için güvenilir, fakih, âlim ve hadisi çok olan demiştir.¹⁰ Süfyan es-Sevrî'den (ö.161/778) nakille Mücâhid için “*her kime Mücâhid'den bir tefsir gelirse o ona yeter*” diyerek Mücâhid'in tefsir ilmine olan vukufiyetini ve derinliğini ortaya koymuştur.¹¹ Seleme b. Küheyl, bu ilimde Allah'ın rızasını arayan Atâ (ö.114/732), Tâvus (ö.106/725) ve Mücâhid'den başkasını görmedim diyerek Mücâhid'in takvasına işaret etmiştir.¹² Yine Mücâhid'in ilim

⁸ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*, 1/79.

⁹ Ebû 'Abdullah Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmi'u'l-musnedi's-şâhîhi'l-muhtaşar min umûri Rasûlillah sallallâhu 'aleyhi ve sellem ve sunenihi ve eyyâmihi*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsir (Beyrut: Dâru Tavk en-Necât, 2001), "İlim", 50.

¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, 6/20.

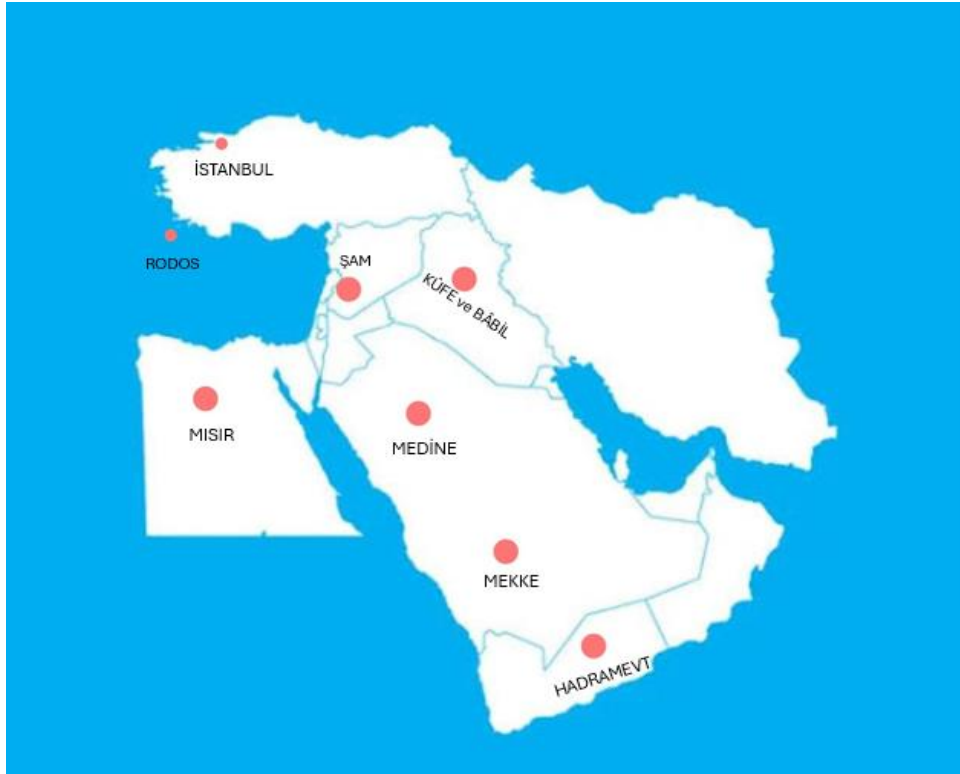
¹¹ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*, 1/79-80.

¹² İbn Sa'd, *et-Tabakatu'l-Kübra*, 6/20.

ahlakına dair A'meş (ö.148/765), Mücâhid'in latifliğini ve kibarlığını şu ifadelerle ortaya koymaktadır: *“Eğer kaba bir Mücâhid görseydim onu küçümserdim ama o konuştuğunda ağzından inciler dökülürdü.”* A'meş bu sözü ile Mücâhid'in letafetini ve ona olan muhabbetini belirtmektedir. Yahya b. Main (ö.233/848) ve Ebû Zur'a Mücâhid için sika demişlerdir.¹³

Mücâhid'e yönelik eleştiriler de olmuştur. Bunun için Ebû Bekir b. Ayyâş (ö.193/809), *“A'meş'e ne oluyor da Mücâhid'in tefsirine muhalefet ediliyor? Ya da ondan sakınıyor?”* diye sormuş, A'meş cevap olarak *“Mücâhid'in ehl-i kitaba sorduğunu düşünüyorlar”* demiştir.¹⁴

1.4. Mücâhid'in Yolculukları

Şekil 1. Mücâhid'in Seyahat Haritası

¹³ Şemseddin ed-Davudî, *Tabakatu'l-Müfessirin*, 2/308.

¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib* (Hind: Dairetu'l Mearif en-Nizamiyye, ts.), 10/43; Şemseddin ed-Davudî, *Tabakatu'l-Müfessirin*, 2/308.

Mücâhid, Mekke’de doğup burada vefat etmiştir. Ancak kaynaklarda belirtildiğine göre Mücâhid b. Cebr gezmeyi ve dolaşmayı seven bir kişiydi. Birçok kez farklı beldelere seyahat yaptığı bilinmektedir.¹⁵ Bu seyahatleri vasıtasıyla kaynaklarda tespit edebildiğimiz kadarıyla bulunduğu mekanları yukarıdaki haritada belirttik.

Ahmed b. İshak<Muhammed b. Yahya b. Mende<Muhammed b. Humeyd <Abdullah b. Abdulkuddûs<A’miş tarikiyle zikredilir ki Mücâhid b. Cebr garip bir olay duyduğunda olayın geçtiği yeri görmek için oraya giderdi. “Berhût” kuyusunu görmek için Hadramut’a, Hârut ve Mârut kıssasının geçtiği yeri görmek için Bâbil’e gitmiştir.¹⁶

Mücâhid, Mısır’a da gitmiş orada bulunan sahabi Mesleme b. Muhalled (ö.62/682) ve diğer birçok kimseden hadis rivayetinde bulunmuştur.¹⁷ Buna delil olarak İbn Ebî Şeybe’nin (ö.235/849) *el-Musannef* adlı eserinde Mücâhid’den rivayetle, kendisi Mesleme b. Muhalled’in arkasında namaz kıldığını, Mesleme’nin Bakara Sûresini okuduğunu ve ne elifinde ne de vâvında hata yapmadığını nakletmiştir.¹⁸ Mesleme b. Muhalled, h.47 yılında Muaviye tarafından Mısır valiliğine tayin edildiği ve h. 62 yılında vefat ettiği için Mücâhid’in h.47-62 yılları arasındaki herhangi bir zamanda Mısır’da bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁹ Kaynaklarda Mücâhid b. Cebr’in

¹⁵ ez-Zehebî Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Müessesetü’r-Risâle, 1985), 4/452.

¹⁶ ez-Zehebî Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü’l-Huffâz* (Beyrut-Lübnan: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 1998), 1/72; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiya* (Maṭba’atu’s-Sa’âde, 1974), 3/288; Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 4/455-456; Hadramut: Hadramevt olarak da telaffuz edilebilen bu bölge Yemen’in güneyinde yer almaktadır. Bkz. Hüseyin Algül, “Hadramut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

¹⁷ Şemseddin ed-Davudî, *Tabakatu’l-Müfessirin*, 2/307.

¹⁸ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, *el-Kitabu’l Musannef fi’l Ehadisi ve’l Asar* (Lübnan: Daru’tTac, 1989), 6/139 ; Ebû Osmân ibn Şu’be el-Horasânî Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Sa’d b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Humeyyid (Riyad: Daru’s-Sami’i li’n-neşr ve’t-Tevzi’, 1997), 1/252.

¹⁹ TDV İslam Ansiklopedisi’nde h.50 yılında vali tayin olduğu bilgisi geçmektedir. Ancak yazar aynı maddede Mesleme’nin Mısır valiliği görevinin 16 yıl sürdüğünü ve h.62 senesinde vefat ettiğini

Abdullah b. Ömer ile Mekke'den Medine'ye yolculuk yaptıkları zikredilmektedir. Bu hususa şu rivayet delil olmaktadır: “Mücâhid b. Cebr şöyle demiştir: *Abdullah b. Ömer ile birlikte Mekke'den Medine'ye yolculuk yaptım. Ondan, Resulullah'dan (yol boyu) rivayet ettiği bir hadisten başka bir hadis işitmedim.*”²⁰ Abdullah b. Ömer'in vefat tarihi baz alındığında bu seyahatin h.21-73 yılları arasındaki bir zamanda gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır.

Tarihu Taberî adlı eserde Mücâhid b. Cebr'in Mesleme b. Abdülmelik komutasında gerçekleşen İstanbul Seferine (97/715) Şam ehlinde katılan kimseler arasında zikredildiği görülmektedir.²¹ Bu bilgi ile Mücâhid'in hem Anadolu topraklarında olma hem de Şam'da bulunma durumu ortaya çıkmaktadır. Seferin yapıldığı tarih göz önünde bulundurulduğunda Mücâhid'in (ö.103) yaşlılık zamanlarına denk geldiği görülmektedir. İstanbul'a ayak bastığı kesin olmamakla birlikte biz haritamızda, yapılan İstanbul seferine atıf olması adına İstanbul konumunu belirttik.

Mücâhid b. Cebr, kaynaklarda ifade edildiğine göre Rodos adasının fethine de katılmıştır. Mücâhid'in Rodos'un fethine katıldığına dair Ahmed b. Hanbel'in

belirtmektedir. Bu durumda valiliğe tayin olduğu bilgisinde yanlışlık bulunmaktadır. Bkz. Asri Çubukcu, “Mesleme b. Muhalled”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/319-320. Mesleme b. Muhalled'in 47/667 yılında valiliğe getirildiği ve 15 yıl 4 ay görevde bulunduğu bir başka çalışmada zikredilmektedir. Bkz. Murat Gök, “Emevîlerin İlk Mısır ve Mağrib Valisi Mesleme bin Muhalled el-Ensarî”, *İstem* 18/36 (2020), 283-304.

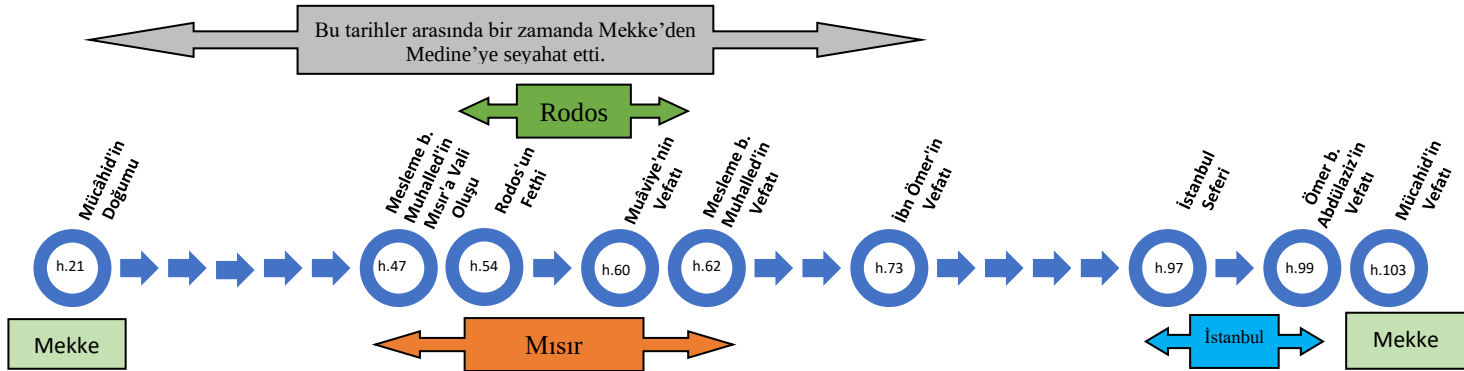
²⁰ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi (Kahire: Mektebe İbn Teymiyye, ts.), 12/409; Ebu'l Huseyn İbn Haccâc Müslim, *el-Musnedi 'ş-şahîhi 'l-muhtaşar bi nakli 'l-'adli 'ani 'l-'adli ilâ Rasûlillah sallallâhu 'aleyhi ve sellem*, thk. Muhammed Fu'âd 'Abdubâkî (Kahire: Matba'atu İsa el-Babî el-Halebî ve Şurekahu, 1955), “Sıfatu'l-Kıyameti ve'l cenneti ve'n-nâri” 2811.

²¹ Taberî Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'r-rusûl ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim (Mısır: Daru'l Mearif, 1967), 6/530; Emevi Halifelerinden Süleyman b. Abdülmelik'in (iktidarı:h.96-99) kardeşi Mesleme b. Abdülmelik İstanbul fethi için görevlendirildi. 100000 kişilik ordu ile yola çıktı. Ömer b. Abdülaziz'in (iktidarı:h. 99-101) halife olmasıyla İstanbul muhasarası sonlandırıldı. Bkz. Adnan Demircan, *Emevîler* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 81.

Müsned’inde Mücâhid, “biz Rodos Gazvesi’nde iken kendisine İbn Abs denilen, cahiliye devrini yaşamış şeyh bize şöyle nakletti” diyerek hadis rivayetinde bulunmuştur.²² İkmâlû Tehzibi’l-Kemal adlı eserde geçtiği üzere Mücâhid şöyle demiştir: “Muaviye’nin hilafetinde Rodos Gazvesine katıldık. Başımızda Cünade b. Ebî Ümeyye bulunmaktaydı.”²³ Cünade b. Ebî Ümeyye, orayı h.54 senesinde fethetmiştir. Mücâhid, orada ikamet ederek insanlara Kur’an okumuştur.²⁴

İbn Kuteybe’nin *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadîs* adlı eserinde “ehl-i Irak’ın rey ve kıyasta en şedid olanın Şa’bi (ö.104/722), en mütesahil olanın da Mücâhid” olduğu ifade edilmektedir.²⁵ Mücâhid’in Irak’ta bulunmuş olmasından kaynaklanıyor olsa gerek ehl-i Irak’tan kabul edilmiştir.

Bu bilgiler vesilesiyle Mücâhid’in hangi tarih aralığında hangi mekanlarda bulunmuş olabileceği aşağıdaki şekilde ve büyük boy olarak çalışma sonunda ortaya konulacaktır.

Şekil 2. Mücâhid’in Seyahat Ettiği Konumlar ve Muhtemel Tarihleri-1

²² Ebû ‘Abdillâh Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Musnedu’l-Imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu‘ayb el-Arna’ût Murşid, ‘Âdil (Beyrut: Mu’essestu’r-Risâle, 2001), 24/204, 27/246.

²³ Alauddin Moğoltay b. Kılıç el-Hanefî, *İkmâlû Tehzibu’l- Kemâl fî Esmâi’r-Rical*, thk. Muhammed Osman (Beyrut-Lübnan: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 2011), 2/123.

²⁴ Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzûrî, *Fütûhu’l-Büldân* (Beyrut: Mektebetü’l-Hilâl, 1988), 233.

²⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadîs* (el-Mektebetü’l-İslâmiyye, 1999), 109.

1.5. Mücâhid'in Hocaları ve Kendisinden Rivayette Bulunduğu Kimseler

Mücâhid b. Cebr hicri 21'de henüz sahabenin de hayatta olduğu bir dönemde dünyaya gelmiştir. Mekke gibi bir yerde yaşamış olması da ona birçok kimse ile görüşebilme imkânı sunmuştur. Burada kendisinden hadis ilmi aldığı kimselerden bazılarını ele alacağız:

1) Ali b. Ebî Talib (ö.40/661): Hâkim Ebû Abdullah; Mücâhid, Ali'den işitmemiştir demiş, Ebû Zur'a da Mücâhid'in Ali'den rivayetlerinin mürsel olduğunu ifade etmiştir. Zıya b. Abdulvâhid, Mücâhid'in Ali'ye ulaştığını belirtmiştir.²⁶ Görüldüğü üzere biyografi eserlerinde Hz. Ali, Mücâhid'in ilim aldığı kimselerden zikredildiği halde alimler arasında rivayet edip etmediği hususunda farklı nakillerin olduğu bir sahabidir.

2) Sa'd b. Ebî Vakkas (ö.55/675)²⁷

3) Abâdile : Abdullah b. Abbas (ö.68/687-88), Abdullah b. Ömer (ö.73/693)²⁸ , Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692)²⁹ ve Abdullah b. Amr b. İbni'l-Âs (ö.65/684-85)³⁰.

²⁶ Moğoltay b. Kılıç, *İkmalü Tehzibu'l- Kemâl fi Esmâ'ir-Rical*, 6/167.

²⁷ Kendisinden 271 hadis rivayet edilmiştir. Hadislerinin on beşi Sahihayn'da, beşi sadece Buhârî'de, on sekizi Müslim'de yer almıştır. Bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/372-74.

²⁸ En çok hadis rivayet eden sahabiler arasında yer almaktadır. Hadsilerinin 168'i Sahihayn'da, 81'i yalnızca Buhârî'de, 31'i de sadece Müslim'de yer almaktadır. İbn Ömer, hadis rivayetinde ihtiyatlı davranan sahabilerdendir. Mücâhid, onunla birlikte Medine'ye kadar yolculuk yaptığını ve bu süre içinde sadece bir hadis rivayet ettiğini söylemiştir. Mâlik<Nâfi<İbn Ömer senedi Buhârî'ye göre silsiletu'z-zeheb adı verilen en sahih senetlerdendir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/127.

²⁹ Otuz üç adet rivayeti bulunmaktadır. Bir tanesi Sahihayn'da, altısı Buhârî'de, ikisi Müslim'de yer almaktadır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/146.

- 4) Râfi' b. Hadîc (ö.73/692)³¹.
- 5) Ebû Said el-Hudri (ö.74/693-94)³²
- 6) Aîşe (ö.58): Yahya b. Main (ö.233/848) ve Ebû Hâtîm (ö.277), Mücâhid'in Hz. Aîşe'den işitmediğini ifade etmişler ve ondan yaptıkları rivayetlerin mürsel olduğunu söylemişlerdir.³³ Ancak Buhârî'de Mücâhid'in Hz. Aîşe'den rivayetleri bulunmaktadır.³⁴ İbn Hibban (ö.354/965) da Hz. Aîşe'nin 57 senesinden vefat ettiğini, Mücâhid'in de 21 senesinden doğduğunu belirtmiş ve her kim Mücâhid Aîşe'den işitmedi derse vehmetmiş olduğunu ifade etmiştir.³⁵
- 7) Ümmü Seleme (ö.62/681).
- 8) Cüveyriye bint Hâris (ö. 56/676).
- 9) Ebû Hureyre (ö. 58/678): Mücâhid'in Ebû Hureyre'den rivayetlerinde işitip işitmediği yönünden ihtilaf bulunmaktadır. Bazıları işitmiştir demektedir, bazıları da işitmemiştir, aralarında Abdurrahman b. Ebî Zübâb bulunmaktadır demektedir.³⁶
- 10) Ümmü Hânî' bint Ebî Tâlib (ö.50/670).
- 11) Câbir b. Abdullah (ö.78/697).

³⁰ Hz. Peygamber'in kendisinden duyduklarını yazmasına izin verdiği sahabidir. Kendisinden gelen hadis sayısı yedi yüz civarındadır. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/85-86.

³¹ 86 yaşında hicri 74 senesinde vefat ettiği de söylenmiştir. Sahabeden İbn Ömer, es-Sâib b. Yezid ve tabiinden Mücâhid, Atâ, Şa'bi gibi kimseler kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Bkz. Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifetü's-sahabe*, thk. Ali Muhammed Muavviz- Adil Ahmed Abdulmevcud (Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1994), 2/232.

³² Rivayet ettiği 1170 rivayet ile Müksirun arasına girmiştir. 111 adet rivayeti Sahihayn'da, 16'sı yalnızca Buhârî'de, 52'si de yalnızca Müslim'de yer almaktadır. Bkz. Raşit Küçük, "Ebû Saîd el-Hudrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/223.

³³ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 10/43; Şemseddin ed-Davudî, *Tabakatu'l-Müfessirin*, 2/306.

³⁴ Buhârî, "Hayız", 11 (No.312)

³⁵ Moğoltay b. Kılıç, *İkmalü Tehzibu'l- Kemâl fî Esmâ'r-Rical*, 6/166.

³⁶ Moğoltay b. Kılıç, *İkmalü Tehzibu'l- Kemâl fî Esmâ'r-Rical*, 6/164.

12) Atıyye el-Kurezî

13) Süraka b. Mâlik (ö.24/645)³⁷

14) Abdurrahman b. Ebî Leyla (ö.83/702): Buhârî'nin *Sahih*'inde Mücâhid'in kendisinden rivayetleri bulunmaktadır.³⁸

15) Abdullah b. es-Sâib el-Mahzûmî (ö.70).

16) Abdurrahman b. Safvan b. Kudâme

17) Ebû Iyaz Amr b. el-Esved

18) Mesleme b. Muhalled (ö.62): Mücâhid Mısır'a giderek Mesleme b. Muhalled'den rivayette bulunmuştur.³⁹

1.6. Mücâhid'in Talebeleri ve Ondan Hadis Rivayet Eden Kimseler

Mücâhid b. Cebr yaşadığı zamanın bir getirisi olarak sahabiler ile görüşme imkânı bulmuş ve seksen küsür yaşında vefat ettiği için de öğrendiği ilmi sonrakilere aktarabilmiştir. Aslında Mücâhid sahabe ile sonraki dönem alimleri arasında köprü vazifesi görmüştür. Burada Mücâhid'den rivayet eden kimselerden bazılarını ele alacağız:

1) Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî (ö. 105)

2) Tâvûs b. Keysân (ö.106).

3) Atâ b. Ebû Rebâh (ö.114)

4) Amr b. Dînâr (ö.126).

5) Ebû'z-Zubeyr

6) Hakem b. Uteybe

³⁷ Mücâhid'in h.21 de doğduğu Süraka b. Mâlik'in de h.24'te vefat ettiği bilinmektedir. Bu durumda Mücâhid'in Süraka'nın talebesi olması mümkün gözükmemektedir.

³⁸ Abdullah Aydın, "İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/435-36 ; Buhârî, "Hac", 115 (No.1707).

³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 10/42; Moğoltay b. Kılıç, *İkmalü Tehzibu'l- Kemâl fi Esmâ'r-Rical*, 6/164-165; Şemseddin ed-Davudî, *Tabakatu'l-Müfessirin*, 2/307.

- 7) İbn Ebî Necih
- 8) Ebû Attâb Mansûr b. el-Mu'temir b. Abdillâh es-Sülemî el-Kûfî (ö. 132).
- 9) Süleyman el-A'meş
- 10) Eyyûb es-Sahtiyânî (ö.131).
- 11) İbn Avn
- 12) Ömer b. Zer
- 13) Ma'ruf b. Müşkân
- 14) Katâde b. Diâme (ö.117).
- 15) Fadl b. Meymûn
- 16) İbrahim b. Muhacir
- 17) Bukeyr b. el-Ahnes⁴⁰

1.7. Vefatı

Meşhur olan görüşe göre secde halinde iken hicri 104 senesinde seksen üç yaşında vefat etmiştir.⁴¹ Başka bir görüşe göre hicri 101-102-103-104 senelerinden birinde Mekke'de vefat etmiştir.⁴² Yahya b. Said'e göre hicri 104 senesinde vefat etmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî'ye (ö.279/892) göre hicri 103 senesinde vefat etmiştir. Ebû Nuaym'dan hicri 102 senesinde vefat ettiği nakledilmiştir. Leys b. Ebî Süleyym'den rivayetle Mücâhid hicri 107 senesinde vefat etmiştir.⁴³

Mücâhid'in doğumundan (h.21) vefatına (h.104) kadar olan süreçte hilâfette çoğunluğu Emevîlerden olan 12 halife (İbn Zübeyr ve Hz. Hasan hariç) görev almıştır. Mücâhid, Hz. Ömer'in hilâfetinin sonlanmasından iki yıl önce dünyaya gelmiş, Ömer b.

⁴⁰ ez-Zehebî Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1985, 4/450; İbn hacir el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 10/42.

⁴¹ ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*, 1/79.

⁴² Şemseddin ed-Davudî, *Tabakatu'l-Müfessirin*, 2/308; Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzib*, thk. Muhammed Avvame (Suriye: Daru'r-Reşid, 1986), 520.

⁴³ Moğoltay b. Kılıç, *İkmalü Tehzibu'l- Kemâl fi Esmâi'r-Rical*, 6/166.

Abdülaziz'den sonra da vefat etmiştir. Bu zaman zarfı içinde birçok olay yaşanmış, birçok siyasi kriz ve taht mücadeleleri cereyan etmiştir. Yaşadığı ve bulunduğu coğrafyada hüküm süren idareciler bir alimin hayatında etkili olabilmektedir.

Onun yaşadığı dönemde hilâfette olan halifeler ve hilâfet süreleri aşağıda tabloda ortaya konulacaktır:

SIRA	HALÎFENİN ADI	HİLÂFET SÜRELERİ
1	Hz. Ömer	10 Yıl (634-644) (Mücâhid 21/642'de doğdu.)
2	Hz. Osman	12 Yıl (644-656)
3	Hz. Ali	5 Yıl (656-661)
5	Muâviye b. Ebî Süfyân	19 Yıl (41-60/661/680)
6	Yezîd b. Muâviye	4 Yıl (60-64/679-683)
7	Muâviye b. Yezîd	Hilâfete geldikten sonra görevden ayrıldı. (64/683)
8	Mervân b. el-Hakem	1 Yıl (64-65/684-685)
9	Abdûlmelik b. Mervân	21 Yıl (65-86/685-705)
10	Velîd b. Abdûlmelik	10 Yıl (86-96/705-715)
11	Süleyman b. Abdûlmelik	2 Yıl (96-99/715-717)
12	Ömer b. Abdülaziz	3 Yıl (99-101/717-720)

Tablo 1. Mücâhid'in Hayatı Süresince Yönetimde Olan Halifeler

2. *TEFSİRÜ MÜCÂHİD* ADLI ESER ve MÜCÂHİD'E NİSPETİ

Bilindiği üzere Mücâhid b. Cebr'in günümüze ulaşan bizzat kendi kaleme aldığı bir eseri yoktur. Her ne kadar kaynaklarda Mücâhid'in İbn Abbas'dan tefsir rivayetlerini yazdığı bildiriliyor olsa da bu yazdıkları günümüze ulaşmış değildir. Ancak elimizde çalışmamıza da konu olan Mücâhid b. Cebr'e nispet edilen bir tefsir eseri bulunmaktadır. Bu tefsir eserinin neşri, yazma bir nüshaya dayandırılmaktadır. Günümüze kadar bu eserin üç adet neşri yapılmıştır.

2.1. Yazma Nüsha

Aslen elimizde bulunan tefsir eseri yazma nüshaya dayanarak farklı kişiler tarafından yapılan tahkik ile neşredilmiştir. Bu yazma nüsha Dâru'l-kütübi'l-Mısıriyye'de 1075 numarada 98 varak halinde yer almaktadır. Bu nüsha h.544 yılı ile tarihlendirilmiştir.⁴⁴ Tespit edilen bu nüsha üzerine yapılan tahkik çalışmaları ile eser basılmıştır. Bu çalışmalar aşağıda neşredildikleri isimler ile ele alınacaktır:

2.2. Tefsiru Mücâhid

Pakistanlı araştırmacı Abdurrahman et-Tâhir b. Muhammed es-Sureti 1976 senesinde Katar Emirliğinin merkezi ed-Doha'da yazma nüshayı esas alarak yaptığı tahkik çalışmasını *Tefsiru Mücâhid* ismi ile neşretmiştir.⁴⁵ Yazma eser üzerine yapılan bu ilk çalışma Beyrut'ta iki cilt halinde basılmıştır.⁴⁶ Araştırmacı tahkik çalışmasını

⁴⁴ İsmail Cerrahoğlu, "Tefsirde Mücâhid ve Ona Nispet Edilen Tefsir", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXIII (ts.), 36; Mehmet Ali Fındık, *Mücâhid B. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013), 59.

⁴⁵ Mehmet Selim Ayday, "Abdullah b. Abbas ile Talebesi Mücâhid b. Cebr'e Nispet Edilen Tefsir Rivayetlerinin Karşılaştırılması", *Hicri Birinci Asırda İslami İlimler-I- 1* (2020), 564.

⁴⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsiru Mücâhid*, thk. Abdurrahman et-Tâhir b. Muhammed es-Sûreti (Beyrut: Menşûratü'l-İlmiyye, 1976).

yaparken Taberî’de ve diğer tefsirlerde yer alan Mücâhid b. Cebr’e nispet edilen rivayetlerden de çalışmasına almıştır.⁴⁷

2.3. Tefsirü’l- İmâm Mücâhid b. Cebr

Bu neşir yine yazma nüsha üzerine Muhammed Abdüsselâm Ebü’n-Nîl tarafından yapılan doktora düzeyindeki tahkik çalışmasıdır. Eser bir cilt, 790 sayfadan ibaret olmak üzere 1989 yılında Darü’l-Fikr el-İslamî tarafından basılmıştır.⁴⁸ Araştırmacı bu eserin girişinde tefsir ilmi ile ilgili konuları işlemiş daha sonra tahkik çalışmasını ortaya koymuştur. Mukaddimedede sunduğu konular arasında “tefsir ve te’vilin manaları, tefsirin kısımları, Hz. peygamber, sahabe ve tabiin dönemlerinde tefsir, Mekke-Medine tefsir okulları, Mücâhid’in hayatı ve ilmi, Mücâhid’in bu alandaki konumu vd” birçok konu yer almaktadır.

2.4. Tefsiru Mücâhid

Bu eser Ebû Muhammed el-Esyûtî’nin tahkik çalışmasıdır. Diğer eserlerle karşılaştırıldığında daha küçük bir çalışmadır. Mukaddimesinde kısaca Mücâhid’in tanıtımı yapılmış ardından tefsir rivayetleri ele alınmıştır. Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye tarafından 2005 yılında basılmıştır.⁴⁹

2.5.Eserin Mücâhid b. Cebr’e Nispeti

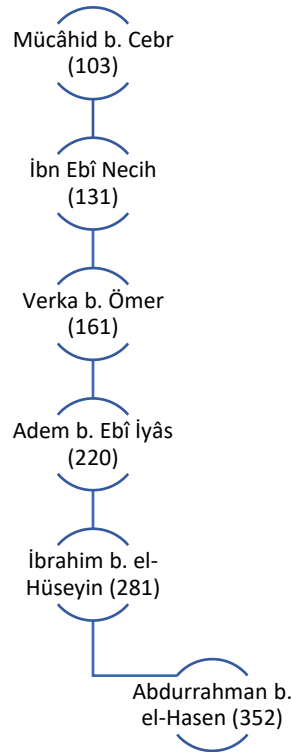
Eserin Mücâhid’e nispetinin sıhhati hususunda İsmail Cerrahoğlu’nun (ö. 2022) özel bir çalışması vardır. Cerrahoğlu, *Tefsiru Mücâhid*’de yer alan tefsir rivayetlerinin isnadlarını tespit etmiş bunların %75’inin İbn Necih vasıtasıyla Mücâhid’den rivayet edildiğini, %25’inin de Mücâhid ile bir ilgisinin bulunmadığını ortaya koymuştur.

⁴⁷ Kesler, “Mücâhid b. Cebr”, 441.

⁴⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsirü’l-İmâm Mücâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü’n-Nîl (Darü’l Fikr el-İslamî, 1989).

⁴⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsiru Mücâhid*, thk. Ebû Muhammed Esyûtî (Beyrut: Darü’l Kütübi’l İlmiyye, ts.).

%75'e tekabül eden tefsir rivayetlerinin geldiği sened aşağıdaki şekilde ortaya konulacaktır. İbn Ebî Necih'in Mücâhid'in haricinde de çok kimseden rivayeti bulunmaktadır.⁵⁰ Görüldüğü üzere senedinde Mücâhid'in yer almadığı birçok rivayeti barındırdığı için bu eserin Mücâhid'e nispeti mümkün durmamaktadır. Ahmet İsmail Nevfel de ele aldığımız esere Tefsiru Mücâhid isminin verilmemesi gerektiğini maddeler halinde sıralamıştır. Ona göre eser, Mücâhid ve diğer alimlerin rivayetlerinden müteşekkil olduğu için bu eserin isminin “*Selef Alimlerinin Tefsirinden Seçmeler*” olması uygun olacaktır.⁵¹

Şekil 3. *Tefsiru Mücâhid* Adlı Eserde Çoğu Rivayetin Nakledildiği İsnad

⁵⁰ Cerrahoğlu, “Tefsirde Mücâhid ve Ona Nispet Edilen Tefsir”, 39.

⁵¹ Ahmed İsmail Nevfel, *Mücâhidü'l-Müfessir ve't-Tefsir* (Kahire: Daru's-Safve, 1990), 312-313.

İKİNCİ BÖLÜM

SENEDİNDE MÜCÂHİD'İN YER ALDIĞI RİVAYETLE

1. TEFSİRÜ MÜCÂHİD ADLI ESERDE SENEDİNDE MÜCÂHİD'İN YER ALDIĞI RİVAYETLERİN TESPİT, TETKİK, TAHRİC VE DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmamızın bu bölümünde *Tefsiru Mücâhid* adlı eserdeki senedinde Mücâhid'in yer aldığı hadis rivayetleri ele alınacaktır. Bu eserde görüldüğü üzere Mücâhid b. Cebr, yaşadığı dönem gereği ayetlere sistemli hadis kullanımı gerçekleştirmemiştir. Yani bir ayet için “bu hususta varid olan hadisler de şunlardır” diyerek tefsir yapmamıştır. Onun yaptığı çalışmamızda da görüleceği üzere Hz. Peygamber'den bir bilgi geliyorsa onu kale resulullah diyerek aktarmak olmuştur. Bu durumda da hadis rivayetlerinin açığa çıkarılması önem arz etmiştir. Yine ele aldığımız eserde senedinde Mücâhid b. Cebr'in yer aldığı rivayetler olduğu gibi senedinde Mücâhid'in yer almadığı rivayetler de mevcuttur.

Bu bölümde öncelikle senedinde Mücâhid'in olduğu rivayetler tespit edilecek, dört aşamada ele alınan her bir rivayetin “metin” ve “tercüme” başlıklarını taşıyan birinci ve ikinci aşamalarında bu tespit çalışmaya yansıtılacaktır. İlgili rivayetler hadis ve tefsir eserleri özelinde tetkik edilecek “diğer kaynaklardaki yeri” başlığını taşıyan üçüncü aşamada tahrirleri yapılacaktır. “Değerlendirme” başlıklı son aşamada hadisler sıhhati yönünden değerlendirilecektir. Çalışmanın sonunda da eserde yer alan hadislerin kullanımı yönünden eserin Mücâhid'e nispetinin sınırları ortaya konulacaktır.

1.1. Hz. Peygamber'in Kureyza Yahudilerine Tepkisi

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {أَتَحَدِّثُوهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ} [البقرة: 76] ، قَالَ: هَذَا قَوْلُ يَهُودِ قُرَيْظَةَ حِينَ قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا إِخْوَةَ الْقُرُودِ وَالْخَنَازِيرِ» فَقَالُوا لَهُ: مَنْ حَدَّثَكَ بِهَذَا؟ وَذَلِكَ حِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ ، فَأَذَوْا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، فَقَالَ لَهُمْ: «يَا إِخْوَةَ الْقُرُودِ وَالْخَنَازِيرِ»⁵²

b. Tercümesi

Mücâhid şöyle rivayet etti: Hz. Peygamber'in Kureyza Yahudilerine “ey maymun ve domuzların kardeşleri” demesinin üzerine Yahudiler kendi içindeki kimselere, “Allah'ın size açtıklarını (Tevrat'taki bilgileri) mı onlara anlatıyorsunuz”⁵³ dediler. Kureyzaoğulları Hz. Peygamber'e kötü sözler söylemişlerdi. Bu hususu Hz. Ali, Resulullah'a bildirince Hz. Peygamber onlara “maymun ve domuzların kardeşleri” dedi.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Bu rivayet yine Mücâhid kanalıyla Taberi (ö.310/923) tefsirinde yer almış olsa da erken dönemde Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın (ö.211/826-27) *el-Musannef*'inde yer almakta ve Beni Kureyza ile yapılan gazvenin anlatıldığı bölümde Hz. Peygamber'den naklen ele alınmaktadır.⁵⁴ *el-Musannef*'teki rivayetin bulunduğu kısım وَقَعَةُ الْأَخْزَابِ وَبَنِي başlığı ile başlamakta ve rivayet senetsiz zikredilmektedir. Ancak Abdurrezzak b. Hemmâm'ın tefsir adlı eserinde bu rivayetin bir senedi olduğu zikredilmiştir.⁵⁵

⁵² Ebu'l Haccac el-Kureşî Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid* (Beyrut-Lübnan: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1426). 17.

⁵³ el-Bakara 2/76.

⁵⁴ Ebû Bekr 'Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef* (Mısır: Daru't Ta'sil, 2013), 6/43; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân* (Mekke: Daru't Terbiyeti ve't Turâs, ts.), 2/252.

⁵⁵ 'Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 6/41.

Abdurrezzak'ın tefsirinde geçen metne de bakıldığında Mücâhid'in tefsirinde kullanılan hadis ile aynı olduğu tespit edilebilmektedir.⁵⁶ Abdurrezzak'ın *el-Musannef* ve *Tefsir*'indeki bu iki rivayet de genel itibariyle -küçük farklılıklar bulunmakla birlikte- aynı rivayetlerdir diyebiliriz. Ancak bizim Mücâhid'de tespit edip hadis olarak değerlendirdiğimiz ifade (فَقَالَ لَهُمْ: «يَا إِخْوَةَ الْقُرُودِ وَالْخَنَازِيرِ») iki eserde de aralarında fark olmaksızın zikredilmiştir.

d. Değerlendirme

Mücâhid b. Cebr'in tefsirinde ele aldığımız bu rivayet erken dönemde Abdurrezzak'ın *el-Musannef* adlı eserinde yer almaktadır. Bu husus Mücâhid'deki rivayeti kuvvetlendirmektedir. *el-Musannef*'teki rivayet Abdurrezzak'ın *Tefsir*'inde tespit edilebildiğine göre Zühri (ö.124/742)>Ma'mer (ö.153/770)>Abdurrezzak tariki ile nakledilmiştir. Ancak Zührî'nin vasıta zikretmeksizin rivayeti Hz. Peygamber'e nispet etmesi isnadda kopukluğa sebep olmuştur. Bu husus rivayeti sahih olmaktan çıkarıp mürsel konumuna indirmiştir.

Yapılan tetkik sonucunda görülmüştür ki Mücâhid'deki bu rivayet *el-Musannef*'deki bir başka kanal vasıtasıyla sabit olmuş ve desteklenmiştir. İlgili ayeti Kureyza Yahudileri ile ilişkilendirip Hz. Peygamber'in onlara “domuz ve maymunların kardeşleri” diyerek seslenmesini içeren bu rivayet, sonraki dönem tefsirlerinde ise sadece Mücâhid vasıtasıyla ulaşan kanallarla sabit olmuştur. Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda Hz. Peygamber'e izafe edilen sözün, tefsiri için geldiği ayet ile mutabık olduğu tespit edilmiştir. İlgili rivayet eserin muhtevasına uygunluk arz etmektedir.

⁵⁶ 'Abd Rezzâk Es-San'ânî vd., Tefsîr 'Abd el-Rezzâk (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419), 1/333.

1.2.Müşriklerin Safâ Tepesinin Altına Çevrilmesini İstemeleri

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: نَا آدَمَ، قَالَ: نَا وَرَقَاءَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: " { أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ } [البقرة: 108] قَالَ: " سَأَلُوا مُوسَى أَنْ يُرِيَهُمُ اللَّهَ جَهْرَةً، وَسَأَلَتْ قُرَيْشٌ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَجْعَلَ لَهُمُ الصِّفَا ذَهَبًا، فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «نَعَمْ وَهُوَ لَكُمْ كَالْمَائِدَةِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ» فَأَبَوْا وَرَجَعُوا⁵⁷

b. Tercümesi

Mücâhid'den rivayetle “Yoksa daha önce Mûsâ’ya sorulduğu gibi siz de peygamberinize sorular sormak mı istiyorsunuz?”⁵⁸ ayeti hakkında o şöyle demiştir: Yahudiler Hz. Musa’dan Allah’ı açık bir şekilde görmeyi istemişlerdi. Bunun üzerine Kureyşliler ise Hz. Peygamber’den Safa Tepesini kendileri için altına çevirmesini istediler. Hz. Peygamber de onlara; “evet, o sizin için İsrailoğullarının sofrası gibidir” buyurdu. Bunun üzerine yüz çevirdiler ve gittiler.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Burada görüleceği üzere Mücâhid, Hz. Peygamber’in bir sözünü zikrederek ayeti tefsir etmiştir. Hz. Peygamber’e nispet edilen bu söz araştırıldığında ilgili rivayetin “müşriklerin, isteklerini dile getirdikleri” bölümünün diğer hadis ve rivayet kaynaklarında yer aldığı ve Hz. Peygamber’in onlara cevabını içeren bölümünün ise hadis kaynaklarında yer almayıp sadece birtakım tefsir eserlerinde yine Mücâhid’den rivayetle bulunduğu tespit edilmiştir. Bu rivayetin “Kureyşlilerin Hz. Peygamber’den Safâ Tepe’sini altına çevirmelerini istedikleri” kısmı çeşitli farklılık ve detaylarıyla Ahmed b. Hanbel’in (ö.241/855) ve Bezzar’ın (ö.292/905) *Müsned*’lerinde, Nesai’nin

⁵⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 18.

⁵⁸ el-Bakara 2/108.

(ö.303/915) es-Sünen’inde, Taberânî’nin (ö.360/971) *el-Mu’cemu’l-Kebir*’inde, Hakim’in (ö.405/1015) *el-Müstedrek*’inde ve Beyhakî’nin (ö.458/1066) *es-Sünenü’l-Kübra* adlı eserinde geçmektedir.⁵⁹ Hadis kaynaklarında rastlayamadığımız ve Hz. Peygamber’in müşriklere cevabını içeren son kısım ise (نَعَمْ وَهُوَ لَكُمْ كَالْمَائِدَةِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ) Taberî ve İbn Ebî Hâtim’in tefsir eserinde zikredilmektedir.⁶⁰

d. Değerlendirme

Mücâhid’deki Kureyşlilerin Hz. Peygamber’den Safa Tepesini altına dönüştürmesini istedikleri ifade, yer aldığı her bir hadis eserinde aynı metinle geçmektedir. Ve bunun Ahmed b. Hanbel’deki versiyonu, Ahmed Muhammed Şakir’in (ö.1892/1958) değerlendirmesine göre isnadı sahih bir hadistir.⁶¹ Bununla birlikte birçok hadis kaynağında da yer almıştır. Mücâhid’in tefsirinde “Hz. Peygamber şöyle buyurdu” denilerek aktarılan ifade ise (نعم! وهو لكم كالمائدة...) diğer hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Tefsir kaynaklarında ise rivayet, Mücâhid’den öteye geçip Hz. Peygamber’e dayanmamaktadır. Rivayette geçen bu ifadenin sonraki dönem tefsir kaynaklarında sadece Mücâhid’den rivayet ediliyor olması, zincirin Mücâhid’den sonraki halkasının kopuk olması ve bu ifadeye hadis kaynaklarında rastlanmamış

⁵⁹Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*; Ebû Bekr Ahmed b. ‘Amr b. ‘Abdillâlik b. Hallâd b. ‘Ubeydillah el Atekî el-Bezzâr, *Müsnedü’l-Bezzâr (el-Menşûr bi-ismi’l-Bahrü’z-zehhâr)*, thk. Maḥfûz er-Rahmân zeynillâh- Âdil b. Sa’d-Şabrî ‘Abdü’l-Ḥâlik eş-Şâfi’ (Medine: Mektebetü’l-‘Ulûm vel’ ḥikem, 2009); Ebû ‘Abdirrahmân Ahmed b. Şu‘ayb b. ‘Alî el-Ḥorâsânî en-Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Hasan ‘Abdülmeam Şelebî (Beyrut: Mü’essesetü’r-Risâle); et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l Kebir*, 12/12; Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî Ebu Abdullah, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 1990); Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin Beyhaki, *es-Sünenü’l Kübra*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut-Lübnan: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 2003), 9/15.

⁶⁰ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 2/490-491; el-Ḥanzalî er-Râzî İbn Ebî Hâtim Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs’ el-Munzir el-Temîmî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, thk. Es’ad Muhammed Et-Ṭayyib (el-Memleketü’l-‘Arabîyyetü’s-Su’ûdiyye: Mektebetü Nîzâr Muştafa el-Bâz, 1419), 1/203.

⁶¹ Ebû ‘Abdillah Ahmed b. Muhammed Ahmed b. Hanbel, *Musnedu’l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kâhire: Dâru’l-Ḥadîs, 1995), 2/551.

olması, siyer ve megâzî eserlerinde ise sadece hadis kaynaklarında tespit edilen bölümün zikrediliyor olması gibi durumlar Mücâhid'e ait bir sözün Hz. Peygamber'e nispet edilmiş olduğu vehmini uyandırmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in tespit edilememiş bir sözü olabilmesi de mümkündür. Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda ilgili ayetin, ele aldığımız rivayet vasıtasıyla tefsir ediliyor olması eserin muhtevasına uygunluk arz etmektedir.

1.3.İhram Yasaklarının İhlâli

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَاهُ وَالْقَمَلُ يَسْقُطُ عَلَى وَجْهِهِ، فَقَالَ لَهُ: «أَيُّؤْذِيكَ هَؤُلَاءِ؟» قَالَ: نَعَمْ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَخْلُقَ، قَالَ: وَهُمْ بِالْحَدِيثِ لَمْ يَتَّبِعِينَ لَهُمْ أَهْمُ يُحِلُّونَ بِهَا وَهُمْ عَلَى طَمَعٍ مِنْ دُحُولِ مَكَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْفِدْيَةَ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُطْعِمَ فَرَقًا بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، أَوْ يَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ يَنْسُكَ بِشَاةٍ⁶²

b. Tercümesi

Kâ'b b. Ucre'den (ö.52/672) rivayetle Rasulullah (a.s) ve beraberindeki sahabiler Mekke'ye girecekleri sıralarda Hudeybiye taraflarındayken ve henüz ihram yasaklarının kalkmadığı bir zamanda Hz. Peygamber Ka'b'ın kafasında bit gördü. Bitin Kâ'b'ı rahatsız ettiğini öğrenince saçını tıraş etmesini istedi. Bunun üzerine Allah fidye ayetini indirdi ve Hz. Peygamber Kâ'b'a altı fakiri doyurmasını yahut üç gün oruç tutmasını veya bir kurban kesmesini emretti.

⁶² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 24.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Mücahid'in tefsirinde geçen bu rivayete hadis kaynaklarının birçoğunda rastlamak mümkündür. Yapılan araştırma sonucunda bu rivayetin birtakım lafız farklılıklarıyla İmam Malik'in (ö.179/795) *Muvatta*'nda, Ebû Davud et-Tayalisi'nin (ö.204/819) *Müsned*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Buharî'nin *Sahih*'inde (on bir farklı yerde), Müslim'in (ö.261/875) *Sahih*'inde, Ebû Davud'un (ö.275/889) *es-Sünen*'inde, Tirmizî'nin *es-Sünen*'inde, Nesai'nin *Sünen*'inde, Taberânî'nin *el-Mu'cem'ul-Kebir*'inde ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserinde geçmektedir.⁶³

Rivayetlere metin yönünden bakılıp lafız farklılıkları değerlendirildiğinde hadisin özü olan, "Hz. Peygamber'in fidiye ayetinde belirtilen bedellere sınırlama getirdiği" bölüm hemen hemen rivayetin geçtiği bütün hadis kaynaklarında aynı şekilde zikredilmektedir. Olayın geçtiği yerin ve zamanının bazı hadis kaynaklarında zikredilip bazılarında zikredilmemesi gibi birtakım hususlar ise lafzen farklılık arz etmiştir.

d. Değerlendirme

Bakara suresinin 196. ayetinde ihram yasaklarının ihlal edilmesi durumunda ödenecek fidiye bedelleri Allah tarafından ortaya konulmuş ve Mücahid'in bu ayetlere

⁶³ Mâlik b. Enes, *Muvatta*', thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ' i't-Turâşi'l-arabî, 1985), "Hac", 237; Süleyman b. Davud Ebu Davud et-Tayalisi, *Müsnedü Ebi Davud et-Tayalisi* (Mısır: Daru Hicr, 1999), 2/392; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 30/53; Buharî, "Muhsar", 8 (No.1817); Müslim "Hac", 80-86; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Menasik", 248 (No.4095) ; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 19/107; el-Beyhakî Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü'l Kübra*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezu Hicr li'l Buhûsi ve'd Dirasati'l Arabiyyeti ve'l İslamiyyeti, 2011), 8/296; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr Ebû Davud, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb Arnavut-Muhammed Kâmil karh Bebelî (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye), "Menasik", 42 (No.1856); Muhammed b. 'Îsâ b. Şevre b. Mûsa b.ed-Dahhâk et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî-İbrâhîm Utve 'Avd (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Muştafa el-Bâbî el-Halebî), "Hac", 107 (No.953); Ebû 'Abdillâh b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fu'âd b. 'Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâ'i'l-Kütübî'l-'Arabiyye;Fayşal 'İsa el-Bâbî el-Halebî), "Menasik", 86 (No.3079-80).

yaptığı açıklamalar ele aldığımız tefsir eserinde belirtilmiştir. Bu açıklamaların akabinde Mücahid'in bizzat ravisi olduğu ve Kâ'b b. Ucre'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadis zikredilmiştir. Hadise bakıldığında fidye ayetinde ödenmesi gereken bedellere Hz. Peygamber tarafından orucun üç gün tutulması, sadaka için altı fakirin doyurulması ve kurbanın küçükbaş cinsinden bir tane kesilmesi şeklinde açıklamalar getirildiği görülmektedir.

Bu rivayet başta Buharî ve Müslim gibi sahih kaynaklarda geçiyor ve diğer muteber hadis kaynaklarında çeşitli isnadlar vasıtasıyla destekleniyor olmasıyla Mücâhid'de geçen rivayetin sahih olduğu söylenebilir. Şuayb Arnavut, Ebû Dâvûd'daki rivayet için isnadı sahih bir rivayettir, demiştir.⁶⁴

Rivayetin Mücahid'in tefsirinde kullanımına bakıldığında fidye ayetlerine yapılan tefsirin akabinde zikredilmiş olması muhtevaya uygunluk arz etmektedir.

1.4. Korku Namazı

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبرَاهِيمُ، قَالَ: نا آدَمُ، قَالَ: نا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَحِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ} [النساء: 101] «وَذَلِكَ يَوْمَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعُسْفَانَ، وَالْعَدُوُّ بِضَجْنَانَ، فَصَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَصْحَابِهِ الظُّهْرَ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، رُكُوعُهُمْ وَسُجُودُهُمْ وَقِيَامُهُمْ وَفُجُودُهُمْ مَعًا جَمِيعًا، فَهَمَّ بِهِمُ الْمُشْرِكُونَ أَنْ يُغَيِّرُوا عَلَى أَمَتِهِمْ وَأَتَقَالِهِمْ إِذَا قَامُوا لِلْعَصْرِ»، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ {وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ} [النساء: 102] إِلَى آخِرِ الْآيَةِ. «فَصَفَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصْحَابَهُ خَلْفَهُ صَفَيْنِ، ثُمَّ كَبَّرَ بِهِمْ وَكَبَّرُوا جَمِيعًا، ثُمَّ سَجَدَ الْأَوَّلُونَ بِسُجُودِ النَّبِيِّ، وَالْآخِرُونَ قِيَامًا، ثُمَّ سَجَدَ الْآخِرُونَ، ثُمَّ كَبَّرَ بِهِمْ وَكَبَّرُوا جَمِيعًا، فَتَقَدَّمَ الصَّفُّ الْآخِرُ وَاسْتَأْخَرَ الصَّفُّ الْأَوَّلُ، فَتَعَاقَبُوا السُّجُودَ كَمَا فَعَلُوا أَوَّلَ مَرَّةٍ، وَقَصُرَتْ صَلَاةُ الْعَصْرِ رَكَعَتَيْنِ»⁶⁵

⁶⁴ Ebû Davud, *Sünen*, "Menasik", 42.

⁶⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 57.

b. Tercümesi

Mücâhid'den rivayetle “*namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur*”⁶⁶ ayeti hakkında, bir gün Hz. Peygamber Usfân'da, düşman ise Dazcân mevkisinde idi. Sahabileri ile beraber rukûsu, secdesi, kıyamı ve oturuşu hep birlikte yaptıkları dört rekât öğlen namazını kıldı. İkinci vakti girdiğinde müşrikler müslümanların eşyalarına ve yüklerine saldırmaya niyetlendiler. Bunun üzerine Allah (c.c) “*Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun*”⁶⁷ ayetini indirdi. Hz. Peygamber ashabını arkasında iki sıra olacak şekilde sıraladı. Hep birlikte iftitâh tekbiri getirdiler. Ön sıradakiler Hz. Peygamber'in secde etmesiyle secde yaptılar ve arkalarındakiler ayakta kaldı. Sonra arka saftakiler secde yaptı. Sonra hep birlikte yine tekbir getirdiler. Arka saftakiler öne, ön saftakiler arkaya geçti. İlk başta yaptıkları gibi secdelerini yaptılar. İkinci namazı iki rekât olarak kısaltıldı.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

İlgili rivayet Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö.204/819) *Müsned*'inde Mücâhid b. Cebr'in muttasıl bir senediyle yer almaktadır. Ebû Dâvûd'un *Müsned*'inde hadis bizzat savaşa katılan sahabi Ebû Ayyâş'dan nakille rivayet edilmiştir.⁶⁸ Birbirinin yerine kullanılabilecek bir takım lafız farklılıkları bulunsa da buradaki rivayet ele aldığımız rivayet ile birebir örtüşmektedir.⁶⁹

Abdurrezzak b. Hemmam'ın *el-Musannef*'inde, İbn Ebi Şeybe'nin *el-Musannef*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Ebu Davud'un *es-Sünen*'inde,

⁶⁶ en-Nisâ 4/101.

⁶⁷ en-Nisâ 4/102.

⁶⁸ Ebû Ayyâş>Mücâhid>Mansur>Verka>Ebû Dâvud

⁶⁹ Ebû Dâvud et-Tayâlisî *Musned-i Ebû Dâvud et-Tayâlisî*, thk. Muhammed b. 'Abdulmuhsîn et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1999),2/683.

Nesâî'nin *es-Sünenü'l Kübra*, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*, Hâkim'in *el-Müstedrek* ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserinde bu rivayet yer almaktadır.⁷⁰

Tüm bu eserlerde, ele aldığımız *Tefsiru Mücâhid*'de bulunmayan sahâbi ravisi bulunmaktadır. Ancak Mücâhid'in tefsirinde tespit ettiğimiz bu hadis diğerlerinden lafzen -birbirinin yerine kullanılabilecek kelimelerle- çok küçük farklılıklar göstermektedir.

d. Değerlendirme

Mücâhid'in tefsirinde tespit edilen rivayet muttasıl olmayan bir senetle Mücâhid'den rivayet edilmiştir. Bu haliyle hadis mürsel-zayıf gözükmemektedir. Hadisin diğer kaynaklarda muttasıl senedi bulunmaktadır.

İbn Hanbel'in *Müsned*'inde Şuayb Arnavut, bu hadisin isnadının (Abdurrezzak>Sevri>Mansur>Mücâhid>Ebu Ayyâş ez-Zürakî) sahih olduğunu ve ricalinin şeyhayn ravilerinden sika kimselerden olduğunu ifade etmiştir. Hâkim, Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Zehebî de Hâkim'in bu değerlendirmesine tasdik etmiştir.⁷¹ Sonuç itibarıyla Mücâhid'deki bu rivayetin bir başka sahih versiyonu bulunmaktadır.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda rivayetin eserin muhtevasına uygunluk arz ettiği görülmektedir. Tefsir edilen ayetlere mutabık bir rivayet serdedilmiştir.

⁷⁰ 'Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 3/216; İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/216; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 27/120; Ebû Davud, *Sünen*, "Salât", 280 (No.1236) ; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Kasru's-Salât fi's-Sefer", 6 (No. 1951); et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 5/213; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 1/487; Beyhakî, *es-Sünenü'l Kübra*, 3/362.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 27/121; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 1/487.

1.5.Cahiliye'nin Kan Davası için Öldürene Allah Lanet Etsin

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {أَنْ تَعْتَدُوا} [المائدة: 2] ، قَالَ: ذَلِكَ لِأَنَّ رَجُلًا مُؤْمِنًا مِنْ خُلَفَاءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَتَلَ حَلِيفًا لِأَبِي سُفْيَانَ مِنْ هَذِيلٍ يَوْمَ الْفَتْحِ بِعَرَفَةَ، لِأَنَّهُ كَانَ يَفْتُلُ خُلَفَاءَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَعَنَ اللَّهُ مَنْ قَتَلَ بِذَخِلِ الْجَاهِلِيَّةِ⁷²

b. Tercümesi

Mücâhid'den rivayetle “(Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin) sakın aşırı gitmenize sebep olmasın”⁷³ ayeti hakkında şunları dedi: Hz. Peygamber'in tarafında olan mü'minlerden biri kendilerinden birini öldürdüğü için fetih günü, Huzeyl kabilesinden Ebu Sûfyan'ın müttefiki birisini öldürdü. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Cahiliye kan davasından dolayı öldürene Allah lanet etsin.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Mücâhid'den gelen bu rivayet incelendiğinde metnin diğer kaynaklarda bu eserde zikredildiği formda yer almadığı görülmektedir. Rivayet İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l Kebir*'inde, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l Kübra*, Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı eserlerinde lafız farklılıklarıyla birlikte yer almaktadır.⁷⁴ İki eserde de Mücâhid'de olduğu gibi öncelikle olay birtakım detaylarıyla anlatılmış

⁷² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 63.

⁷³ el-Maide 5/2.

⁷⁴ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 22/191; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübra*, 8/125; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 4/389; İbn Ebi Şeybe Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ahadisi ve'l Asar* (Lübnan: Daru'tTac, 1989), 7/406.

ardından Hz. Peygamber'in sözüne yer verilmiştir. Hz. Peygamber'in sözü olarak *el-Mu'cemu'l-Kebir*'de aktarılan ifade şudur:

وَإِنَّ أَعْدَى النَّاسِ عَلَى اللَّهِ ثَلَاثَةٌ: رَجُلٌ قَتَلَ فِيهَا وَرَجُلٌ قَتَلَ غَيْرَ قَاتِلِهِ بِدَخْلِ الْجَاهِلِيَّةِ

Yine *es-Sünenü'l Kübra*'da aktarılan ifade ise küçük farklılıkla şu şekildedir:

وَإِنَّ أَعْتَى النَّاسِ عَلَى اللَّهِ ثَلَاثَةٌ: رَجُلٌ قَتَلَ فِيهَا، وَرَجُلٌ قَتَلَ غَيْرَ قَاتِلِهِ، وَرَجُلٌ طَلَبَ بِدَخْلِ الْجَاهِلِيَّةِ

İlgili rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de bulunmaktadır. Burada önce olay detayları ile bir rivayette aktarılmış ve ardından başka bir rivayette Taberânî ve Beyhakî'de geçen metni nakledilmiştir.⁷⁵ Bununla birlikte detaylarına yer verilmeden de *Müsned*'in bir başka yerinde rivayet edilmiştir.⁷⁶

Bu rivayet farklı kanallarla ve aynı metin formunda yine Mücâhid'den rivayetle Taberî⁷⁷ tefsirinde geçmektedir.

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere Mücâhid'in kâle resulullah dediği bir ifadenin bir başka dönem kaynaklarında bir karşılığı bulunmaktadır. Manen rivayetin bir sonucu olarak lafız farklılıkları bulunsa da aktarılan mananın bir oluşu sebebiyle tefsirde ele aldığımız rivayetin Hz. Peygamber'e ulaşan kanalları tespit edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'deki, olayların detayı ile aktarıldığı rivayet için “Şuayb Arnavut, Adil Mürşid ve beraberlerindeki diğer muhakkiklerin değerlendirmesine göre *وَإِنَّ أَعْتَى النَّاسِ عَلَى اللَّهِ ثَلَاثَةٌ* ile başlayan kısım hariç bu sahih hadistir. Buradaki isnad ise

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 26/299.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 11/370.

⁷⁷ Taberî - Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kasîr b. Gâlib el-emelî 'ebû C' afer Et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân* (b.y.: Dâr-ı Hacer Liltebâ'et ven-Neşir vet-Tevzî' vel-'îlân, 2001), 8/51.

zayıftır. Senetteki ravilerden Zührî, Müslim b. Yezit'den yaptığı rivayette tek kalmıştır. Geride kalan ravileri şeyhayn ricalinden sika ravilerdir.”⁷⁸

Ahmed b. Hanbel'de geçen ve Taberanî ve Beyhakî'deki rivayetin aynısı olan bir başka rivayet için Abdurrahman b. İshâk'tan ötürü isnadı zayıf bir rivayet denilmiştir.⁷⁹ Bu hadisi Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek* adlı eserinde Abdurrahman b. İshâk'ın da ravisi olduğu bir rivayetle nakletmiş ve “bu isnadı sahih bir hadistir” diyerek hadisi tashih etmiştir. Zehebî de buna muvafakat etmiştir.⁸⁰

İbn Hanbel'deki bir başka yerde “Ebû Kâmil>Hammad b. Seleme>Habîb>Amr b. Şuayb>babası>dedesi” senedli hadis için Şuayb Arnavut, sahih hadis olduğunu ve isnadının da hasen olduğunu ifade etmiştir.⁸¹

Böylelikle ele aldığımız rivayetin sahih kanalları tespit edilmiştir. Zayıf olduğu düşünülen İbn Hanbel'deki kanalının ise Hâkim tarafından tashihi yapılmıştır.⁸²

Mücâhid'in tefsirinde tespit edilen bu rivayet Mücâhid'in nakli ile ayetin bağlamına uygun olarak kullanılmıştır.

1.6.Kureyşli Müşriklerin Bedir'e Gelişi

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نا آدَمُ، قَالَ: ثنا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: { خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِثَاءَ النَّاسِ } [الأنفال: 47] قَالَ: " كَانَ أَبُو جَهْلٍ وَمُشْرِكُو قُرَيْشٍ الَّذِينَ قَاتَلُوا نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ، خَرَجُوا وَهُمْ بَغْيٌ وَفَحْرٌ، وَقَدْ قِيلَ لَهُمْ يَوْمَئِذٍ اذْجِعُوا فَقَدْ انْطَلَقَتْ عَيْرُكُمْ وَسَلِمَتْ، فَقَالُوا: وَاللَّهِ لَا نَرْجِعُ حَتَّى يَتَحَدَّثَ أَهْلُ الْحِجَازِ بِمَسِيرِنَا وَعَدَدِنَا،

⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 26/299.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 26/301-303.

⁸⁰ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 4/389.

⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 11/370.

⁸² Bkz. Dipnot. 79-80.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " اللَّهُمَّ إِنَّ فُرَيْشًا قَدْ أَقْبَلَتْ بِفَحْرٍهَا وَخِيَلَاتِهَا، لِيُحَادُّوكَ، وَيُحَادُّوا رَسُولَكَ، وَبَلَّغْنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ يَوْمَئِذٍ: فَاتِ مَكَّةَ مَقَالِيدَهَا⁸³

b. Tercümesi

Mücâhid'den rivayetle “taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelenler gibi olmayın.”⁸⁴ ayeti hakkında şöyle dedi: Ebu Cehil ve Kureyş müşrikleri Hz. Peygamber ile Bedir’de savaşmak için yurtlarında böbürlenerek ve taşkınlık yaparak çıktılar. O vakit onlara artık dönebilirsiniz çünkü kervanınız yola çıktı ve selamettedir denilince şu cevabı verdiler: Yemin olsun ki biz, Hicaz halkı yürüyüşümüzden bahsedinceye ve bizim şanımızı iştinceye kadar geri dönmeyeceğiz, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “Allahım! muhakkak ki Kureyş Sana ve resulüne muhalefet ederek gururla ve kendini beğenmişlik içinde geldiler. Ve Mekke hazinelerini çıkardı.” demiştir.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Bedir savaşı öncesinde müşriklerin içinde bulundukları hallerin yansıtıldığı ve Hz. Peygamber’in onlarla ilgili söylediği sözleri içeren bu rivayet muteber hadis kaynaklarımızda bulunmamaktadır. Ancak aynı lafızlarla Taberî’nin tefsirinde senedinde Mücâhid olmadan yani farklı bir senet ile zikredilmiştir.⁸⁵ Yine siyer ve meğazî kaynakları temelinde yapılan bir araştırmada farklı lafızlarla, müşriklerin böbürlenmeleri ve Hz. Peygamber’in duası rivayet edilmektedir.⁸⁶

⁸³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 94.

⁸⁴ el-Enfal 8/47.

⁸⁵ et-Taberî, *Câmi ‘u l-beyân ‘an te’vîli âyi l-Kur’ân*, 12/580.

⁸⁶ Hayrettin Yıldırım, *Mücâhid b. Cebr’e Nispet Edilen Tefsir Adlı Eserdeki Seriyeye ve Meğazî Bilgilerinin Tespit ve Değerlendirmesi* (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011), s.21.

d. Değerlendirme

Elimizde değerlendirmeye tabi tutacağımız muteber bir hadis kaynağı bulunmamaktadır. Bunun için Taberî'deki rivayete bakılacaktır. Bu rivayetin senedine bakıldığında rivayetin ciddi sorunları bulunmaktadır. Taberî'deki senet şu şekildedir: حدثنا بشر قال، حدثنا يزيد قال، حدثنا سعيد، عن قتادة Ali b. Medinî (ö.234/848-49), Nesaî (ö.303/915) ve Yahya b. Main gibi kimseler Katade'den (ö.117/735) rivayette bulunan Said için “zayıftır” demişlerdir. Bununla birlikte Muhammed b. Abdullah b. Numeyr, munkar'ul-hadis olduğunu ve Katade'den munkar şeyler rivayet ettiğini ifade etmiştir.⁸⁷ Böylelikle Taberî'deki rivayet zayıf olarak nitelenmektedir.

Rivayetin ayetin bağlamına uygun olarak nakledildiği görülebilmektedir.

1.7.Kâbe'nin Müşriklerin Çirkinliklerinden Arınması

a. Metni

عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} [التوبة: 1] وَذَلِكَ أَنَّهُ أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ تَبُوكَ حِينَ فَرَّغَ مِنْهَا فَأَرَادَ الْحُجَّ، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّهُ يَخْضُرُ الْبَيْتَ مُشْرِكُونَ يَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ عُرَاءَ، فَلَا أُحِبُّ أَنْ أُحْجَّ حَتَّى أُحْجَّ وَلَيْسَ مَعِيَ مُشْرِكٌ» فَأَرْسَلَ أَبَا بَكْرٍ بْنُ أَبِي قُحَافَةَ وَعَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، فَطَافَا بِالنَّاسِ بِذِي الْمَجَازِ⁸⁸

b. Tercümesi

“Allah ve Resûlünden, kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere kesin bir uyarıdır.”⁸⁹ ayeti hakkında Mücâhid'den rivayetle; Hz. Peygamber, Tebük seferinden sonra hac yapmak istedi ve şöyle buyurdu: “Müşrikler Kabe'yi çıplak olarak

⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 4/10.

⁸⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 97.

⁸⁹ et-Tevbe 9/1.

tavaf ediyorlar. Kabe’de müşrik olmadan hac yapana kadar haccetmeyeceğim.” Bunun üzerine Hz. Ebu Bekr’i ve Hz. Ali’yi Zü’l-Mecaz’a insanları uyarmaya gönderdi.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet diğer kaynaklarda bu lafızlarla yer aldığı tespit edilememiştir. Ancak müşriklerin Kabe’yi tavaf ediş şekilleri ve Hz. Peygamber’in bunlara uyarı göndermesi farklı lafızlarla diğer hadis kaynaklarında yer almaktadır. Hz. Ebû Bekir’i ve Hz. Ali’yi “bu yıldan sonra müşrikler haccedemeyecek ve Kâbe çıplak tavaf edilmeyecek” uyarısı yapmak için insanlara gönderdiğini içeren rivayetler Buhârî’nin *Sahih*’inde, Müslim’in *Sahih*’inde, Ebû Davud’un *Sünen*’inde, Nesâî’nin *Sünen*’inde, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde, Dârimî’nin (ö.255/869) *Sünen*’inde, Hâkim’in *el-Müstedrek*’inde yer almaktadır.⁹⁰

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere ele aldığımız rivayet her ne kadar lafzen diğer kaynaklardaki rivayetlerle birlik taşımasa da manen aynı olay ve olguları içermektedir. Bu vesile ile müşriklerin Kâbe’yi nasıl tavaf ettikleri, Hz. Peygamber’in bunu yasaklaması ve uyarıcılar göndermesi diğer kaynakların desteği ile sabit olmaktadır. Manası yönünden yapılacak bir çıkarımda, ele aldığımız rivayetin sahih kaynaklarda tekerrür ederek geçtiğinin görülmesi Mücâhid’deki rivayeti de sahih olarak değerlendirmeye olanak sağlayabilmektedir.

⁹⁰ Buhârî, "Salat", 10 (No.369), "Hac", 65 (No.1622), "Cizye", 16 (No.3177), "Megazi", 68 (No.4363), "Tefsiru'l-Kur'an", 144 (No.4655-4657) ; Müslim, "Hac", 435 ; Ebû Davud, *Sünen*, "Menasik", 66 (No.1945); Nesâî, "Menasik", 162 (No.3934-35); Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 13/356 ; Ebû Muhammed ‘Abdullah b. ‘Abdurrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Suudi Arabistan: Dâru’l-Muğnî, 2000), 2/1222; Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, 4/198.

Hâkim bu rivayet için “isnadı sahih bir hadistir” demiş, Zehebî de Hâkim’e muvafakat etmiştir.⁹¹ Darimî’nin muhakkiki Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, *Müsnedü Darimî*’deki rivayet için “isnadı sahih” değerlendirmesini yapmıştır.⁹² İbn Hanbel’deki rivayet için Şuayb Arnavut ve beraberindeki ekibin değerlendirmesi “isnadının hasen” olduğu yönünde olmuştur.⁹³

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda Allah’ın ve Hz. Peygamber’in müşriklere uyarı yaptığını içeren ayetin tefsiri mahiyetinde bu rivayetin Mücâhid’den nakille gelmesi eserin içeriğine uygunluk arz etmektedir.

1.8.Tebük Seferi

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، نَا إِبْرَاهِيمَ، نَا آدَمَ، نَا وَزْقَاءَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَحْيٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: لَمَّا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اغْزُوا مَعِيَ تَبُوكَ تَعْنَمُوا بَنَاتِ الْأَصْفَرِ» : نِسَاءَ الرُّومِ، قَالُوا: ائْذَنْ لَنَا وَلَا تَفْتِنَّا بِالنِّسَاءِ، يَقُولُ اللَّهُ: {أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا} [التوبة: 49]⁹⁴

b. Tercümesi

Mücâhid’den rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Benimle birlikte Tebük’e katılın. Sarı kızlardan (Rum kadınları) ganimet alırsınız. Onlar ise bize izin ver, bizi kadınlarla fitneye düşürme dediler. Allah, “*ama bilmiş olsunlar ki asıl (bu tutumlarıyla) belânın içine düşmüş oldular.*”⁹⁵ buyurdu.

⁹¹ Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, 4/198.

⁹² Dârimî, *Sunen*, 2/1222.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 13/356.

⁹⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 101.

⁹⁵ et-Tevbe 9/49.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Bu rivayet Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserinde ve Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir* adlı eserinde iki farklı isnadla ve birinde 'bizi fitneye düşürme' diye söylenenlerin münafıklardan olduğu ilavesiyle geçmektedir. Yine Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'inin bir başka yerinde benzer ifadelerle geçtiği görülmektedir.⁹⁶ Bezzâr'ın *Müsned*'inde Mücâhid'in İbn Abbas'dan rivayetiyle (İbn Abbâs>Mücâhid>Hakem>İbrahim b. Osman>Cebbâra b. el-Muglis>Musa b. İshâk) yer almaktadır.⁹⁷

d. Değerlendirme

Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid* adlı eserinde Taberânî'deki rivayette Ebû Şeybe İbrahim b. Osman'ın bulunduğunu ve bu kişinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bezzâr'dan gelen rivayette de bu ravi bulunmaktadır. İbrahim b. Osmân için metrûku'l-hadis de denilmiştir.⁹⁸ Böylelikle bu rivayet zayıf hükmünü almaktadır. Hadisi terkedilir.

Yine Taberânî'deki bir diğer rivayet için Heysemî, bu rivayetin *el-Mu'cem'ul-Evsat*'ta da geçtiğini ve ravilerden Yahya el-Himmanî'nin zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹

Taberânî'deki diğer rivayetin senedindeki ravilerden de Bişr b. Umare için zayıf, leyse bi-kaviyy, metruk ifadeleri kullanılmıştır.¹⁰⁰ Bu durumda bu rivayet de zayıf

⁹⁶ Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, 9/57; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, 2/275, 11/63, 12/122.

⁹⁷ Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 11/163.

⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Takribü't-Tehzib*, s.92. Metrûku'l-Hadis, cerh lafızlarındandır. Cerhin ağırlığına delalet eden beşinci mertebesinde yer alır. Böyle birinin hadisi yazılmaz, alınmaz ve terkedilir. Bkz. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s.223.

⁹⁹ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 7/30.

¹⁰⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 1/455.

hükümünü almaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla hadisin sahih bir varyantı bulunmamaktadır.

Rivayetin eserin muhtevasına uygunluğuna baktığımızda tefsir için kullandığı bu hadis, ilgili ayet ile uyum arz etmektedir.

1.9.Yetmişten Fazla Dua Edeceğim

a. Metni

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، نا إِبْرَاهِيمُ، ثنا آدَمُ، نا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: " لَمَّا نَزَلَتْ {إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ} [التوبة: 80] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: «سَأَزِيدُ عَلَى سَبْعِينَ مَرَّةً» فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي سُورَةِ الْمُنَافِقِينَ {لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ} [المنافقون: 6]¹⁰¹

b. Tercümesi

Mücâhid'den rivayetle “onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır.”¹⁰² ayeti nazil olduğunda Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Yetmişten fazla dua edeceğim. Bunun üzerine Münâfikûn Suresi'ndeki şu ayet nazil oldu: “Allah onları asla bağışlamayacaktır.”¹⁰³

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet bizzat Hz. Peygamber'in sözüne mutabık lafızlarla Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde geçmektedir.¹⁰⁴ Bu eserlerde olayın detayları verilerek münafıklardan Abdullah b. Übeyy'in ölmesi üzerine Hz. Peygamber'in cenaze namazını kıldirmaya yönelmesi ve Hz. Ömer'in engel olmak istemesi anlatılmıştır. Bu rivayet

¹⁰¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 103.

¹⁰² et-Tevbe 9/80.

¹⁰³ el-Münâfikûn 63/6.

¹⁰⁴ Buhârî, “Tefsîru'l-Kur'an”, 52 (No.4670) ; Ebu'l Huseyn b. Haccac Müslim, *el-Musnedi's-şahîhi'l-muhtaşar bi nakli'l-'adli 'ani'l-'adli ilâ Rasûlillah sallallâhu 'aleyhi ve sellem*, thk. Muḥammed Fu'âd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-'Arabî), “Fedâilu's-Sahabe”, 25, “Sıfâtul-Münafikin”, 3.

Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat* ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserlerinde “yetmişten fazla dua edeceğim” ifadesi ile yer almaktadır.¹⁰⁵

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere ele aldığımız rivayet sahih kaynaklarda yer almaktadır. Buharî ve Müslim'deki rivayetlerin lafızları Mücâhid'deki rivayet ile bire bir aynı geçmektedir. Bu durumda Mücâhid'deki rivayetin de sahih olduğu söylenebilir.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda ilgili rivayetin bağlamına uygun nakledildiği tespit edilmiştir. Nitekim bu rivayetin Buharî ve Müslim'deki formunda da Mücâhid'de ilişkilendirilen ayet-rivayet birliği sağlanmıştır.

1.10. İman Etmeyenin Hali

a. Metni

عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: {وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ} [الفرقان: 27] قَالَ: نَزَلَتْ فِي عُقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعَيْطٍ، وَذَلِكَ أَنَّهُ دَعَا مَجْلِسًا فِيهِمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَا أَكُلُ حَتَّى تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَيُّ رَسُولُ اللَّهِ فَعَلَّ عُقْبَةُ فَلَقِيَهُ أَبِي بْنُ خَلْفٍ، فَقَالَ لَهُ: أَصَبَوْتَ؟ فَقَالَ لَهُ عُقْبَةُ: إِنَّ أَخَاكَ عَلَى مَا تَعْلَمُ، وَلَكِنَّهُ أَبِي أَنْ يَأْكُلَ حَتَّى أَقُولَهُ لَهُ، فَعُلْتُهُ، وَلَيْسَ فِي نَفْسِي¹⁰⁶

b. Tercümesi

“O gün, (dünyada iken) haktan sapmış kişi ellerini ısıracak”¹⁰⁷ ayeti hakkında Mücâhid'den rivayetle; bu ayet Ukbe b. Ebû Muayt hakkında nazil olmuştur. O, içinde Hz. Peygamber'in de olduğu bir davet tertip etmiş, ancak Hz. Peygamber, Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim onun resulü olduğuma şahadet etmeden katılmayacağım deyince bunu yapmıştır. Ardından Übey b. Halef ile karşılaşınca Übey

¹⁰⁵ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 6/16; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübra*, 3/564

¹⁰⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 182.

¹⁰⁷ el-Furkân 25/27.

ona Hz. Peygamber'i doğruladın mı? diye sormuş, bunun üzerine Ukbe, şüphesiz kardeşin bildiğin gibidir. Ama o, ben söyleyene kadar yemek yemeyi reddetti. Ben de içimde olmadığı halde bunu söyledim, dedi.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet diğer hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Ancak tefsir kaynaklarının da dahil olduğu bir araştırmada ilgili rivayetin Mücâhid'den rivayetle Taberî tefsirinde yer aldığı görülmektedir.¹⁰⁸ Bu rivayet Mücâhid'de geçen rivayet ile isnad yönünden farklılık arz etse de metin yönünden bire bir aynı lafızlarla nakledilmiştir.

d. Değerlendirme

Ele aldığımız rivayetin diğer hadis kaynaklarında yer almadığı görülmüş bu sebeple hakkında tashih noktasında bir değerlendirmeye gidilememiştir. Yani hadis eserleri özelinde rivayetin başka bir döneme yansıyan sahih yahut zayıf bir versiyonu bulunmamaktadır. Ancak tefsir eserlerinde yer alıyor olması tefsir bilgisi olarak nakledildiğini ortaya koymaktadır. Rivayet Taberî tefsirinde de yer almaktadır. Mücâhid'de geçen rivayetin Taberî tefsirindeki rivayet ile sened yönünden belli bir noktadan sonra farklılık arz etmesi, *Tefsiru Mücâhid*'i neşreden tefsir bilgisini sadece Taberî'den almış olabileceği düşüncesini nispeten ortadan kaldırmaktadır.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda ele aldığımız rivayet eserin muhtevasına uygunluk arz etmektedir. Nitekim Taberî'de de ilgili ayetin tefsiri için bu rivayet zikredilmiştir.

¹⁰⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 17/441.

1.11. Ebû Tâlib'in Son Durumu

a. Metni

عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَبِي طَالِبٍ: " قُلْ كَلِمَةً الْإِحْلَاصِ أَجَادِلْ بِهَا عَنْكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، قَالَ: يَا ابْنَ أَخِي، مِلَّةُ الْأَشْيَاحِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: { إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ } [القصص: 56] ¹⁰⁹

b. Tercümesi

Mücâhid'den rivayetle Hz. Peygamber Ebû Talib'e şöyle dedi: Allah'tan başka ilah yoktur de. Ben de kıyamet gününde senin adına onunla şahitlik edeyim. Ebû Talib, ey kardeşimin oğlu! Bu atalarımızın dinidir, dedi. Bunun üzerine "Kuşkusuz sen istediğini hidayete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidayete erdirir."¹¹⁰ ayeti nazil oldu.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet bir takım lafız farklılıkları ile çeşitli hadis kitaplarında geçmektedir. Ancak bunların içinden metin yönünden Mücâhid'deki rivayete en yakın rivayet Müslim'in *Sahih*'inde yer almaktadır.¹¹¹ Bu rivayet, konunun bağlamına uygun olarak ancak lafız farklılıkları da bulunarak Buhârî'nin *Sahih*'inde, Tirmizî'nin *Sünen*'inde ve Nesaî'nin *Sünen*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'inde geçmektedir.¹¹²

¹⁰⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 201.

¹¹⁰ el-Kasas 28/56.

¹¹¹ Müslim, "İman", 41-42.

¹¹² Buhârî, "Menakibu'l-Ensâr", 40 (No. 3884), "Cenaiz", 79 (No.1360), "Tefsiru'l-Kur'an" (No.4675), "İman ve'l-Nüzûr" 19 (No.6681); Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an",29 (No.3188); Nesâî, "Cenaiz", 102 (No.2173); Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 39/78; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 20/349.

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere Mücâhid’de geçen bu rivayetin Buharî ve Müslim’de sahih kanalları bulunmaktadır. Şuayb Arnavut İbn Hanbel’deki rivayet için şeyhayn şartlarına göre isnadı sahih bir rivayet olduğunu ifade etmiştir.¹¹³ Metin yönünden mutabakat da sağlanması neticesinde ele aldığımız rivayet için de sahih olduğu söylenebilir.

Rivayeti kitabın muhtevasına uygunluğu yönünden incelediğimizde eserin muhtevasına uygunluk arz ettiği görülmektedir. Nitekim sahih kaynaklardaki metinleri de tıpkı Mücâhid’de geçtiği üzere ilgili ayet ile alakalı olarak nakledilmiştir.

1.12. Allah Resulüne Ayetler Unutturulmayacaktır

a. Metni

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي جَحِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَذَكَّرُ الْقُرْآنَ فِي نَفْسِهِ مَخَافَةَ أَنْ يَنْسَى»، فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى} ¹¹⁴

b. Tercümesi

Mücâhid b. Cebr’den rivayetle Hz. Peygamber unutma korkusuyla Kur’an’ı içinden tekrarlıyordu. Bunun üzerine Allah şöyle buyurdu: “Sana okutacağız ve unutmayacaksın.”¹¹⁵

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l-Kebir*’inde ve Hâkim’in *el-Müstedrek* adlı eserlerinde yer almaktadır. ¹¹⁶

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 39/79.

¹¹⁴ el-A’lâ 87/6-7; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 331.

¹¹⁵ A’lâ 87/6

d. Değerlendirme

Mücâhid'de ele aldığımız rivayete bakıldığında Mücâhid b. Cebr'in A'lâ Suresinin altıncı ayeti ile ilgili tefsiri görülmektedir. İlgili ayetin nüzulü öncesinde Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu durumu aktarmaktadır. Rivayet kaynaklarında Kütüb-i Tis'a da yer almamakla beraber Taberânî'nin ve Hâkim'in eserlerinde yerini almıştır. Bu rivayetler incelendiğinde Taberânî'deki rivayet için *Mecmau'z-Zevaid* adlı eserde senette Cüveybir adında bir ravinin olduğu ve bu kişinin zayıf olduğu ifade edilmiştir. Böylelikle sened yönünden Taberânî'deki rivayet zayıf kabul edilmiştir.¹¹⁷ Hâkim'deki rivayet ise Hâkim'e göre "şeyhayn şartlarına göre sahih bir hadistir." Zehebî de bu hadisin Buhârî ve Müslim şartlarına uygun olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸ Görüldüğü üzere ele aldığımız rivayet farklı kaynaklarda zayıf ve sahih senetli olarak yer almaktadır.

Bu rivayet Mücâhid b. Cebr tarafından eserin muhtevasına uygun olarak kullanılmıştır.

1.13. Haram Aylarda Savaş I. Rivayet

1.13 ve çalışmamızın üçüncü bölümde yer alan 1.1 numaralı rivayetler konu ve nispeten lafız birliği oluşturdukları için "diğer kaynaklardaki yerleri" ve "değerlendirmeleri" üçüncü bölümdeki 1.1 numaralı rivayetin altında verilen ortak başlıklar altında ele alınacaktır.

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: نَا وَرَقَاءُ، عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ} [البقرة: 217] "وَذَلِكَ أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي

¹¹⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 12/120; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/567.

¹¹⁷ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 7/136.

¹¹⁸ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/567.

تَمِيمٍ أَرْسَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَرِيَّةٍ ، فَلَقِيَ ابْنَ الْحَضَرَمِيِّ يَحْمِلُ خَمْرًا مِنَ الطَّائِفِ إِلَى مَكَّةَ
فَرَمَاهُ بِسَهْمٍ فَقَتَلَهُ ، وَذَلِكَ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنْ جُمَادَى الْآخِرَةِ وَأَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ رَجَبٍ ، وَكَانَ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ فُرَيْشٍ عَهْدٌ ، فَقَالَتْ فُرَيْشٌ: أَيْ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قَتَلْتُمْ وَلَنَا عَهْدٌ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ
{ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ } [البقرة: 217]¹¹⁹

b. Tercümesi

Mücahid'den rivayetle “*haram aylarda savaş yapmaktan soruyorlar*” ayeti şu şekilde ele alınmıştır: Hz. Peygamber'in seriyyede görevlendirdiği Beni Temim kabilesinden bir adam, Taif'den Mekke'ye şarap taşıyan İbn Hadrami ile karşılaşmış ve onu ok atarak öldürmüştür. Bu olay Cemâziyelâhir ayının son günü ile Recep ayının ilk günü gerçekleşmiştir. Bu sıralarda Hz. Peygamber ile Kureyş arasında anlaşma bulunmaktaydı. Kureyşliler bu olay üzerine; haram aylarda ve aramızda anlaşma varken bizden birini mi öldürdünüz? diyerek söylenmeye başladılar.

¹¹⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 28.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SENEDİNDE MÜCÂHİD'İN YER ALMADIĞI RİVAYETLER

1. TEFSİRÜ MÜCÂHİD ADLI ESERDE SENEDİNDE MÜCÂHİD'İN YER ALMADIĞI RİVAYETLERİN TESPİT, TETKİK, TAHRİC VE DEĞERLENDİRMESİ

Çalışmamızın bu bölümünde *Tefsiru Mücâhid* adlı eserde bulunan senedinde Mücâhid b. Cebr'in yer almadığı yani Mücâhid ile bir ilgisi olmayan rivayetler ikinci bölümde uyguladığımız yöntemler kullanılarak ele alınacaktır. Her bir rivayet dört aşamada incelenecek, aşamalar boyunca rivayetin tefsir eserindeki tespiti, diğer hadis ve tefsir kaynaklarındaki tetkikleri sonucu tahrirci ve son aşamada değerlendirilmesi gerçekleştirilecektir.

1.1.Haram Aylarda Savaş II. Rivayet

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نا آدَمُ، قَالَ: نا وَرْقَاءُ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، قَالَ: " بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جَحْشٍ وَنَاسًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَى الْمُشْرِكِينَ فَلَقَوْهُمْ بِبَطْنِ نَخْلَةٍ، وَالْمُسْلِمُونَ يَرَوْنَ أَنَّهُ آخِرُ يَوْمٍ مِنْ جُمَادَى، وَهُوَ أَوَّلُ يَوْمٍ مِنْ رَجَبٍ، فَقَتَلُوا عَمْرُو بْنُ الْحَضْرَمِيِّ، فَقَالَ لَهُمُ الْمُشْرِكُونَ: أَلَسْتُمْ تَزْعُمُونَ أَنَّكُمْ تُحَرِّمُونَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ؟ وَقَدْ قَتَلْتُمْ فِيهِ ¹²⁰

b. Tercümesi

Resulullah (a.s), Abdullah b. Cahş (ö.3/625) ve beraberindeki bir grup müslümanı müşriklerin üzerine gönderdi. Onlarla Batn-ı Nahle mevkiinde karşılaştılar. Müslümanlar o günü Cemâziyelâhir ayının son günü olduğunu düşündükleri halde Recep ayının ilk günü Amr b. Hadrami'yi öldürdüler. Bunun üzerine müşrikler; haram aylarda olunduğu halde birini öldürdünüz, haram aylarda savaşmayı yasaklayan siz değil miydiniz? diyerek söylendiler.

¹²⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsiru Mücâhid*, 28.

c. Diğer Kaynaklardaki Yerleri

Ele aldığımız *Tefsiru Mücahid* adlı eserde Abdullah b. Cahş seriyyesi'nin akabinde nazil olan ayetin tefsiri yapılırken biri Mücahid'den olmak üzere iki rivayet zikredilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda bu rivayetin Nesai'nin *es-Sünenü'l-Kübra*, Ebû Ya'lâ'nın (ö.307/919) *el-Mefârîd*, Tahavî'nin (ö.321/933) *Şerhu Müşkili'l-Asar*, Taberanî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir* ve Beyhaki'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserlerinde birtakım lafız farklılıklarıyla geçtiği görülmüştür. Böylelikle rivayet çeşitli vasıtalarla hadis kaynaklarında yer almaktadır.¹²¹

d. Değerlendirme

Mücâhid'de geçen bu iki rivayet yukarıda ifade edildiği üzere çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Heysemî (ö.807/1405), *Mecma'u'z-zevâ'id* adlı eserinde bu rivayet için; “Taberanî bu rivayeti sika raviler Cündeb b. Abdullah>Ebu Sevvâr>el-Hadramî>Süleyman et-Teymî> Mu'temir b. Süleyman>Muhammed b. Ebî Bekr>İbrahim b. Nâile aracılığıyla rivayet etti”, ifadelerini kullanmıştır.¹²² İsnadının el-Hadramî sebebiyle hasen olduğu da söylenmektedir.¹²³

Yapılan muhteva tetkiki gereği Mücahid'in tefsirinde kullanılan bu rivayetlerin ilgili ayetin bağlamına uygun olarak zikredildiği görülmüştür.

¹²¹ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Siyer”, 133(No.8756); Ebû Ya'lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî, *el-Mefârîd 'an Resûlillâh şallallahu 'aleyhi ve sellem*, thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedî' (Kuveyt: Mektebetu Daru'l-Aksa, 1405), 48; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Misrî et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, ed. Şuayb Arnavut (Müessesetü'r-Risâle, 1994), 12/384; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 2/162; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübra*, 9/20.

¹²² Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id*, thk. Husameddin el-Kudsî (Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1994), 6/198.

¹²³ el-Hadramî: İbn Lahik et-Temimî el-Yemamî el-Kâs. Ebû Ahmed Muhammed Abdullah el-Â'zamî, *el-Câmiu'l-Kâmil fi'l Hadisi's-Sahihî's-Şâmil el-Müretteb alâ Ebvabî'l-Fıkh* (Suudi Arabistan: Daru's-Selâm li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2016), 8/175.

1.2.Haricilerin Durumu

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: نَا الرَّبِيعُ بْنُ صَبِيحٍ، وَالرَّبِيعُ بْنُ بَدْرٍ، عَنْ أَبِي غَالِبٍ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، فِي قَوْلِهِ: {فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ} [آل عمران: 106] ، يَعْنِي: «الْحُزُورِيَّةُ» ، ثُمَّ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَيْرَ مَرَّةٍ وَلَا مَرَّتَيْنِ وَلَا ثَلَاثٍ وَلَا أَرْبَعَ وَلَا خَمْسٍ وَلَا سِتٍّ وَلَا سَبْعٍ¹²⁴

b. Tercümesi

Ebu Umâme'den rivayetle, “nice yüzler de kararacaktır”¹²⁵ ayetindeki kimselerin Hariciler olduğu ifade edilmiştir. Sonra Ebu Umâme, bunu Hz. Peygamber'den bir değil, iki değil, üç değil, dört değil, beş değil, altı değil, yediden fazla duydum, dedi.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

İlgili rivayet için hadis kaynakları incelendiğinde İbn Ebi Şeybe'nin (ö.235/849) *el-Musannef*'i, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, Hâkim'in *el-Müstedrek*'i, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir* ve *el-Mu'cemu'l-Evsat* adlı eserlerinde geçtiği görülmektedir.¹²⁶ Bire bir lafızlarla zikredilmiyor olsa da konu birliği sağlanması ve metinlerin birbirinin yerine kullanılabilecek kelimelerle farklılaşması nedeniyle bu eserlerde geçen rivayetler için Mücâhid'deki rivayet ile aynı rivayetlerdir diyebiliriz. Bu eserlerde rivayetler detaylarıyla nakledilmiştir: Ebu Umâme, Hariciler'den bazı kimseleri gördüğünde onları cehennem ehli kimseler olarak nitelendirmiş ve bu kimseleri “nice yüzler de

¹²⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 41.

¹²⁵ el-Âli İmrân 3/106.

¹²⁶ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ehadisi ve'l Asar* (Lübnan: Daru'tTac, 1989), 7/554; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 36/470; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 8/269; Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Ebu Muaz Tarık b. Avzullah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim (Kahire: Daru'l Haremeyn, 1995), 7/335; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, 2/163.

kararacaktır”¹²⁷ ayetine muhatap kılmıştır. Çevresindekilerin bu hususun kendi görüşü mü yoksa Hz. Peygamber’in kavli mi olduğu şeklindeki sorularına cevaben; bu vasıflandırmadaki cesaretinin bizzat Hz. Peygamber’den defalarca işitmiş olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir.

d. Değerlendirme

Şuayb Arnavut, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde geçen rivayete yaptığı değerlendirmede hadisin “sahih” ve isnadının Seyyar b. Abdullah adlı bir raviden ötürü “hasen” olduğunu ifade etmiştir. Hâkim’e göre de *Müsned*’de geçen hadis Müslim şartları muvacehesinde sahihtir. Zehebî (ö.748/1348) de Hâkim’in bu değerlendirmesini tasdik etmiştir.¹²⁸ *el-Müstedrek*’de yer alan rivayet Mücâhid’de tespit ettiğimiz rivayetle manaca bütünleşmemektedir. Ancak *Müsned*’deki rivayeti desteklemiştir.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda hadisin diğer hadis kaynaklarında geçen lafızlarından çok azı zikredilerek manen rivayet edildiği görülmektedir. Yine ilgili hadisin geçtiği eserler ve birtakım tefsir eserlerinde de mutabık olunduğu üzere Mücâhid’deki rivayet, bağlamına uygun bir şekilde nakledilmiştir.

1.3.Allah’ın Muradı Hayırlı Olandır

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: نَا آدَمَ، قَالَ: نَا الْمُبَارَكُ بْنُ فَصَّالَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَأَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، عَنْ يُونُسَ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَحَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: لَطَمَ رَجُلٌ امْرَأَتَهُ فَأَتَتْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لِزَوْجِهَا الْقِصَاصُ» فَأُنْزِلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْوَحْيُ، وَنَزَلَ عَلَيْهِ {الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ} [النساء: 34] إِلَى آخِرِ

¹²⁷ el-Âli İmrân 3/106.

¹²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 36/470 ; Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn*, 2/163.

الآيَةِ، فَقَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِمْ، وَقَالَ: أَرَدْنَا أَمْرًا وَأَرَادَ اللَّهُ أَمْرًا غَيْرَهُ، وَمَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَيْرٌ¹²⁹

b. Tercümesi

Hasan-ı Basrî'den (ö.110/728) rivayetle, adamın biri karısına vurdu. Kadın bu hususu Hz. Peygamber'e şikayet etti. Hz. Peygamber de aralarında kısas ile hükmetti. Bunun üzerine Hz. Peygamber'e “*erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar*”¹³⁰ ayeti vahyolundu. Hz. Peygamber bu ayeti okudu ve biz bir şey murat ettik, Allah (c.c) başka bir şey murat etti ve Allah'ın muradı hayırlı olanıdır, dedi.

c. Diğer Kaynaklardaki yeri

Bu rivayet birtakım hadis ve tefsir eserlerinde yer almaktadır. Hadis eserlerine bakıldığında İbn Ebi Şeybe'nin *el-Musannef*'inde¹³¹ ve Ebû Davud'un *Merasîl*'inde¹³² Mücâhid'de geçen rivayetin son kısmı olmadan (أَرَادَ اللَّهُ أَمْرًا), küçük lafız farklılıklarıyla ama manaya mutabık kalınarak zikredilmiştir. Tefsir eserlerinde de birtakım lafız farklılıkları ile beraber zikredilmesi yönünde benzer bir durum gözlemlenmiş olsa da, Hz. Peygamber'in hadis kaynaklarında rastlayamadığımız « وَمَا أَرَادَ اللَّهُ أَمْرًا غَيْرَهُ، وَمَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ خَيْرٌ » sözü bu kaynaklarda yerini almıştır. Yine Taberî'nin *el- Câmi 'u 'l-beyân*¹³³ ve Razî'nin (ö.606/1210) *Mefâtihu'l Gayb*'ı¹³⁴ gibi birtakım tefsir eserlerinde

¹²⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 50.

¹³⁰ en-Nisa 4/34.

¹³¹ Ebû Bekir İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-musannefî'l- eḥâdîs ve'l-âṣâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hûṭ (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd), 5/411.

¹³² Ebu Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *Merâsîl* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408), 221.

¹³³ et-Taberî, *Câmi 'u 'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 2/291.

¹³⁴ Râzî - Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Omer b. el-Ḥasan b. el-Ḥuseyn et-Teymî er-Râzî.el-Mulakkeḥ Bi Faḥruddîn Er-Razî, *Mefâtihu'l-ğayb et-tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru İḥya' et-Turâs el-'Arabî, 1420), 10/70.

ilgili rivayete rastlanmaktadır. Razî'nin tefsirinde İbn Abbas'dan rivayetle, ele aldığımız hadise dair detaylı bilgiler yer almaktadır.

d. Değerlendirme

İlgili rivayet tespit edebildiğimiz kaynakların neredeyse tümünde Hasan-ı Basrî'den rivayet edilmiştir. Hadisin medarı olan ravisi Hasan-ı Basrî'dir. Rivayetlerin her birinde senetler Hasan-ı Basrî'yi aşarak Hz. Peygamber'e muttasıl bir isnadla bağlı değildir. Bu husus hadisi görünürde senetteki bir kopukluk nedeniyle mürsel olarak telakki etmeye sevk etmiştir. Ancak Hasan-ı Basrî'nin insanlar arasında güven duygusunun var olduğu bir dönemde yaşadığı ve birtakım sahabilerden de doğrudan hadis naklettiği malumdur. Hasan-ı Basrî'nin mürsel rivayetleri hakkında münekkit alimler farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Sahih kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürenler olduğu gibi kur'an ve sünnet ile desteklenen rivayetlerinin zayıf olmayacağını söyleyenler de olmuştur. Bu bakışla Mücâhid'de ele aldığımız rivayette ana kaynaklarımıza muarız bir hususun olmamasıyla rivayetin zayıf olmadığı söylenebilir.¹³⁵

İbn Ebi Şeybe'nin rivayet ettiği hadisin senedindeki raviler incelendiğinde Cerir b. Hâzim'in Hasan-ı Basrî'den hadis rivayet ettiği ve sika bir ravi olduğu¹³⁶, Veki' b. Cerrah'ın yine aynı şekilde sika ve hafızasının çok güçlü bir ravi olduğu¹³⁷, ancak kendisinden rivayet eden oğlu İbn Veki'in sika olmadığı ve onun hakkında Nesai'nin leyse bi şey¹³⁸ dediği rivayet edilmektedir. Görüldüğü üzere İbn Ebî Şeybe'deki rivayet Süfyan b. Veki' sebebiyle sıhhati yönünden zayıf gibi dursa da hem Mücâhid'deki

¹³⁵ Ahmet Yücel, "Hasan-ı Basrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1997), s.303.

¹³⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib* (Hind: Dairetu'l Mearif en-Nizamiyye, ts.), 2/69-71.

¹³⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 11/125.

¹³⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 4/124.

rivayet hem de diğer kaynaklarda tespit ettiğimiz rivayetlerin desteğiyle takviye edilmiştir.

Ele aldığımız rivayetin eser içindeki konumunda muhtevaya uygunluk arz edip etmemesi yönünden değerlendirdiğimizde zikri geçen ayet ile mutabık bir tefsir yapıldığı ve yine bu bağlamda kullanılan rivayetin uygunluk arz ettiği tespit edilebilmektedir. Ancak bu rivayetin senedinde Mücâhid yer almamaktadır.

1.4.Teyemmüm Abdestinin Keyfiyeti

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: نا الرَّيِّعُ بْنُ بَدْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ رَجُلٍ يُقَالُ لَهُ الْأَسْلَعُ، قَالَ: كُنْتُ أَخْدُمُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَاهُ جِبْرِيلُ بِآيَةِ الصَّعِيدِ فَأَرَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ الْمَسْحِ لِلتَّيْمُمِ، فَضَرَبْتُ يَدَيَّ الْأَرْضَ فَمَسَحْتُ بِهَمَا وَجْهِي، ثُمَّ ضَرَبْتُ بِهَمَا الْأَرْضَ فَمَسَحْتُ يَدَيَّ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ¹³⁹

b. Tercümesi

Kendisine Esla' denilen bir sahabiden rivayetle; ben Resulullah'a hizmet ediyordum. O esnalarda Cebrail teyemmüm ayeti ile Hz. Peygamber'e geldi. Hz. Peygamber bana teyemmümde (abdestinde) nasıl mesh edeceğimi gösterdi. Ellerimle toprağa vurdum ve ardından yüzümü mesh ettim. Sonra tekrar ellerimle toprağa vurdum ve ellerimi dirseklerime kadar mesh ettim.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Hz. Peygamber'in teyemmüm abdestini nasıl aldığını gösteren bu rivayet aynı formda Beyhakî'nin *es-Sünenü'l Kübra* adlı eserinde geçmektedir. Beyhakî'deki

¹³⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 64.

rivayetin senedi ile ele aldığımız rivayetin senedi Âdem b. Ebî İyâs'a (220/835) kadar aynı gelmektedir.¹⁴⁰

Taberanî'nin *el-Mu'cemu'l Kebir* adlı eserinde yine Esla' b. Şerik adlı sahabiden üç farklı senetle ve olayın farklı detayları ve farklı lafızlarıyla rivayet edilmektedir.¹⁴¹ Rivayet Darekutnî'nin (ö.385/995) *Sünen*'inde yer almaktadır.¹⁴²

d. Değerlendirme

Burada teyemmüm ile alakalı rivayet edilmiş bütün hadisleri almak yerine Esla' b. Şerik'in bizzat Hz. Peygamber ile birlikte bulunup ona teyemmümü öğretmesini içeren hadisleri değerlendirmeye aldık. Zira teyemmümün meşruiyeti ve keyfiyeti malumdur.

Tespit edilen rivayetlere bakıldığında bu rivayetlerin medâr olan ravisi Mücâhid'de de var olduğu üzere Rabi' b. Bedr'dir. Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid* adlı eserinde Rabi' b. Bedr hakkında zayıflığında icma' edildiğini ifade etmiştir.¹⁴³ Aynı şekilde Beyhakî rivayeti naklettikten sonra bu ravinin zayıf olduğunu ifade etmiştir. Bu şahıs hadis münekkitleri tarafından metruk kabul edilmiştir.¹⁴⁴ Böylelikle ele aldığımız Mücâhid'de geçen hadis zayıf bir hadistir. Ancak mana yönünden teyemmüme aykırı bir durumu da içermemektedir.

Rivayetin, Mücâhid'e nispet edilen eserde bulunup senedinde Mücâhid'in bulunmaması düşündürücüdür. Rivayetin teyemmüm ile ilgili ayetin bulunduğu kısımda verilmesi muhtevaya uygunluk arz etse de Mücâhid'in senette yer almaması sonradan eklenmiş bir rivayet olduğunu kuvvetlendirmektedir.

¹⁴⁰ Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübra*, 1/319.

¹⁴¹ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 1/298.

¹⁴² Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut vd. (Beyrut-Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 1/330.

¹⁴³ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 1/262.

¹⁴⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l Kübra*, 2/137-138.

1.5.Dü'sûr b. Hâris (Gavres) Hâdisesi

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: كُنَّا إِذَا صَحَبْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ تَرَكْنَا لَهُ أَكْظَمَ شَجَرَةٍ وَأَظْلَلَهَا فَيَنْزِلُ تَحْتَهَا، فَنَزَلَ ذَاتَ يَوْمٍ تَحْتَ شَجَرَةٍ وَعَلَّقَ سَيْفَهُ فِيهَا، فَجَاءَ رَجُلٌ فَأَخَذَهُ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «اللَّهُ يَمْنَعُنِي مِنْكَ، ضَعِ السَّيْفَ» فَوَضَعَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ {وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ} [المائدة: 67]¹⁴⁵

b. Tercümesi

Ebû Hureyre'den rivayetle, biz Hz. Peygamber ile sefere çıktığımızda onu gölgesi olan büyük bir ağacın altına bırakırdık, o da ağacın altında otururdu. Yine bir gün bir ağacın altına oturdu ve kılıcını ağaca astı. Bu esnada adamın biri geldi ve kılıcını aldı. Hz. Peygamber'e, Ey Muhammed! Şimdi seni benden kim koruyacak dedi. Hz. Peygamber;

-Kılıcı bırak, Allah beni senden korur dedi ve adam kılıcı bıraktı. “Allah seni insanlardan koruyacaktır”¹⁴⁶ ayeti nazil oldu.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Bu rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve Müslim'in *Sahih*'inde yer almaktadır. Yine Buhârî'nin *Sahih*'inde dört farklı yerde ve Nesaî'nin *es-Sünen*'inde iki farklı senetle rivayet edildiği tespit edilmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 69.

¹⁴⁶ el-Maide 5/2.

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 22/239; Müslim, "Fedâil", 13; Buhârî, "Cihat ve's-Siyer", 83 (No.2910), 86 (No.2913), "Megazi", 33 (No. 4134), 34 (No. 4139); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, "Siyer", 115 (No.8719).

Bu eserlerde rivayet edilen metinlere bakıldığında Mücâhid'deki rivayetle aralarında lafız farklılıkları vardır. Ancak Hz. Peygamber'e kılıç çeken bedevinin sözleri ile Hz. Peygamber'in ona cevabını içeren ifadeler her bir eserde aynı lafızlarla zikredilmiştir.

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere ele aldığımız rivayet muteber hadis kaynaklarında geçmektedir. Buhârî ve Müslim gibi kaynaklarda yer alması ile ele aldığımız rivayet için de sahih olduğu söylenebilir. Nitekim Şuayb Arnavut ve beraberindeki heyet, Ahmed b. Hanbel'deki rivayet için şeyhayn şartlarına göre isnadı sahih bir rivayettir, demişlerdir.¹⁴⁸

Bu rivayet ele aldığımız eserde Ebû Hureyre'den nakledilmiştir. Hadiste anlatılan olay ise Gatafan Gazvesi'nde (624-25) geçmektedir. Bir rivayete göre ise Zâtürrika' Gazvesi'nde (5/626) geçtiği de söylenmektedir.¹⁴⁹ Her iki durumda da olay, hicretin 3 ile 5. yıllarında gerçekleşmiştir. Hadisimizin sahabe ravisi Ebû Hureyre ise hicretin 7. yılında müslüman olmuştur. Bu durumda Ebû Hureyre yaşamadığı bir olayı rivayet etmiştir. Böylelikle rivayet sahabe mürseli olmaktadır. Ele aldığımız sahabe mürseli bu rivayet diğer rivayetlerden de tespit edildiğine göre sahihtir.

Ele aldığımız eserde rivayetin muhtevaya uygunluğuna bakıldığında muhtevaya muarız bir durum bulunmamaktadır. İlgili ayetin diğer tefsirlerdeki yerine bakıldığında bu rivayetin yer aldığı görülmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 22/239.

¹⁴⁹ Abdullah Aydın, "Dü'sûr b. Hâris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994), 10/51.

¹⁵⁰ Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir Taberî, *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Daru Hicr, 2001), 8/570.

1.6.Cehennemlik Bir Adam: Amr b. Luhay

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا أَبُو مَعْشَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: أَبُو مَعْشَرٍ، وَثْنَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ أَوَّلَ مَنْ أَلَّهَ الْإِلَهَ، وَسَيَّبَ السُّيُوبَ، وَبَحَرَ الْبَحَايِرَ، وَغَيَّرَ دِينَ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، عَمَرُو بْنُ لُحَيٍّ بْنِ قَمْعَةَ بْنِ خِنْدَفٍ»، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَرَأَيْتُهُ يَجُرُّ قُصْبَهُ فِي النَّارِ يَتَأَذَى بِهِ أَهْلُ النَّارِ، صَنَمَاهُ عَلَى ظَهْرِهِ، وَنَاقَتَانِ كَانَتَا سَيِّبَهُمَا، ثُمَّ اسْتَعْمَلَهُمَا يَعْصَانِهِ بِأَفْوَاهِهِمَا، وَيَطَّانِهِ بِأَخْفَافِهِمَا، أَشْبَهَ وَلَدَهُ بِهِ أَكْثَمُ بْنُ أَبِي الْجَوْنِ، فَقَالَ أَكْثَمُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: أَيْضُرْنِي ذَلِكَ شَيْئًا؟ قَالَ: «لَا، أَنْتَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ، وَهُوَ كَافِرٌ»¹⁵¹

b. Tercümesi

Ebû Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Putları ilahı edinen, onlara kurban adama adetini koyan, kutsal mahiyet kazandığını düşünüp adaklardan faydalandırmayan, İbrahim'in (a.s) dinini değiştiren ilk kişi Amr b. Luhay b. Kam'a b. Hindef'tir. Onu bağırsaklarını cehennem ateşinde sürürken gördüm. Sırtında iki putu ve Allah için salıp sonrasında kullandığı iki devesi vardı. Develer onu ağızlarının tamamıyla ısıyorlar ve ayaklarının tabanlarıyla onu eziyorlardı. Bu haliyle cehennemdekilere bile eziyet veriyordu.

Oğlu Eksem b. Ebi'l Cevn ona benzeyen biriydi. Bunun üzerine Eksem, Ya Resulullah! Bundan bana bir zarar gelir mi dedi. Hz. Peygamber; hayır, sen mü'minsin o ise kâfirdir dedi.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ebû Hureyre'den nakledilen bu rivayet hadis kaynaklarında araştırıldığında birçok eserde yer aldığı görülmüştür. Lakin hadisin bu metni ile tam tamına bir uygunluk söz

¹⁵¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 71.

konusu değildir. Lafzen az da olsa farklılıklar mevcuttur. Bununla birlikte bazı rivayetler hadisin bir kısmını almışken bazıları metinde başka bir kısma yer vermiştir.

Amr b. Luhay'ın Hz. İbrahim'in dinini değiştiren ve putlara kurban adayan ilk kimse olduğu bununla birlikte cehennemdeki halinin anlatıldığı rivayet İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde Ebû Hureyre'den rivayet edilmiştir.¹⁵² Yine Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö.32/652-53) rivayetle, *el-Musannef*'de geçen Hz. İbrahim'in dinini değiştiren kişi olduğu bilgisi verilmeden rivayet edilmiştir.¹⁵³ Müslim'in *Sahih*'inde, yalnızca Amr b. Luhay'ın cehennemdeki hali Ebû Hureyre'den rivayetle nakledilmiştir.¹⁵⁴ Buhârî'nin *Sahih*'inde iki farklı senetle Ebû Hureyre'den rivayet edilmiştir.¹⁵⁵ Buraya kadar ele alınan eserlerde rivayetin son kısmı olan Eksem b. Ebi'l Cevn'in Hz. Peygamber ile diyalogu geçmemektedir. Bu kısım Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı eserinde bulunmaktadır.¹⁵⁶

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere ele aldığımız rivayet Sahihayn'da yer almaktadır. Yine *el-Musannef* ve *el-Müsned* adlı eserlerdeki rivayetler ile takviye edilmektedir. Hadis sahihtir. Parça parça sahih kabul ettiğimiz tüm rivayetler birleştirildiğinde Mücâhid'deki rivayete ulaşılabilir. En sonda Eksem'in Hz. Peygamber ile olan küçük konuşması da Hâkim'deki rivayet vasıtasıyla eklendiğinde ve manayı bozmayan lafız farklılıkları dikkate alınmadığında Mücâhid'deki rivayet elde edilebilir. Hâkim'deki

¹⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 7/247.

¹⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 7/292.

¹⁵⁴ Müslim, "Cennet ve Sıfatları", 50.

¹⁵⁵ Buhârî, *Şahîhu'l-Buhârî*, "Menâkıb", 10.

¹⁵⁶ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, 4/647.

rivayet için “bu, Müslim şartlarına göre sahih bir hadistir” denilmiştir. Zehebî de Müslim şartlarına uygun bir hadis olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷

Hadisin muhtevaya olan uygunluğuna baktığımızda herhangi bir ayeti tefsir etmek için nakledilmediği ortadadır. Zira içinde bir ayet geçmemektedir. Ama anlaşıldığı üzere müellif, Maide Suresinin 103.ayetini tefsir etmek için bu rivayeti almıştır. Zira ayet konu itibariyle Maide 103.ayete mutabık gözükmemektedir. Burada senedinde Mücâhid’in yer almadığı bir rivayet nakledilmiştir.

1.7. Rahmetim Gazabımı Geçmiştir Rivayeti

a. Metni

أَنْبَأَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا الْمُبَارَكُ بْنُ فَصَّالَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالُوا لِمُوسَى: سَلْ لَنَا رَبَّكَ، هَلْ يُصَلِّي؟ فَأَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ يَا مُوسَى، أَخْبِرْهُمْ أَنِّي أَصَلِّي، وَأَنَّ صَلَاتِي أَنَّهُ سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي لَوْلَا ذَلِكَ هَلَكُوا"¹⁵⁸

b. Tercümesi

Hasan-ı Basrî’den rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: İsrailoğulları Hz. Musa’ya, bizim için rabbine, salât eder mi? diye sor dediler. Allah (c.c) Hz. Musa’ya vahyetti ki “onlara haber et ben salât ederim. Benim salâtım, rahmetimin gazabımı geçmesidir. Eğer bu olmasaydı, onlar helak olurlardı.”

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Bu rivayetin çoğunlukla kaynaklarımıza yansıyan bölümü son (سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي) kısmıdır. Bu kısım kaynaklarda yer almaktadır. Ancak rivayetin bire bir aynı formunu

¹⁵⁷ Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, 4/647.

¹⁵⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 73.

İbn Mübarek'in (ö.181/797) *ez-Zühd ve'r-Rekâik*¹⁵⁹ adlı eserinde görmek mümkündür. Burada İsrailoğullarının sorduğu soru ve aldığı cevap Mücâhid'deki gibi zikredilmiştir.¹⁶⁰

Rahmetim gazabımı geçmiştir hadisi özelinde yaptığımız araştırma neticesinde ilgili rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde iki farklı senetle geçmektedir.¹⁶¹ Buhârî ve Müslim'in eserlerinde de Ebû Hureyre'den rivayetle yer almaktadır.¹⁶² Buhârî'de altı farklı yerde bazen farklı bazen benzer isnad ve metinlerle geçtiği tespit edilmiştir. Müslim'de ise üç farklı isnadla rivayet edilmiştir. Humeydî (ö.219)'nin *Müsned*'inde Ebû Hureyre'den rivayetle nakledilmiştir.¹⁶³

d. Değerlendirme

Rivayetin Buhârî ve Müslim'de geçiyor olmasıyla hadisin manasının sahih olduğu söylenebilir. Yine *el-Müsned*'de geçen rivayetin senedi Buhârî ve Müslim'in senedi ile aynıdır. Şuayb Arnavut, bu rivayet için isnadı şeyhain şartlarına göre sahih bir hadistir, demiştir.¹⁶⁴ Hz. Peygamber'in Allah'ın (c.c) bir sözünü rivayet etmesinden dolayı bu hadis kutsi hadis kabul edilebilmektedir.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda bu rivayet belli bir ayetin tefsiri mahiyetinde serdedilmiş değildir. Ancak Allah'ın gücünün, kuvvetinin, rahmetinin, her şeyi bilmesinin, her şeyi yoktan var etmesinin ve azabının gibi konuların geçtiği el-

¹⁵⁹ Hz. Peygamber, sahabe ve tabiinin ibadet, tevazu, ihlas gibi konulara dair sözlerini içeren eserdir. Habibullah el-A'zamî tarafından neşredilmiştir. Bkz. Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübarek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/123.

¹⁶⁰ Abdullah b. Mübarek el-Mervezî, *ez-Zühd ve'r-Rekaik*, thk. el-A'zamî Habibü'r-Rahman, ts. s.370.

¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 12/247, 14/519.

¹⁶² Buhârî, "Tevhid", 55 (No.7553); Müslim, "Tevbe", 15.

¹⁶³ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hasan Selim Esed ed-Daranî (Dımaşk-Suriye: Daru el-Seka, 1996), 2/273.

¹⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 12/247.

En'am Suresinin 8 ile 19.ayetleri arasına tekabül eden bir yerde bu rivayete yer verilmesi muhtevaya nispeten uygunluk arz etmektedir.

1.8.İyilik İçin Kat Kat Sevap Vardır

a. Metni

أَنْبَأَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ أَبِي النَّجُودِ، عَنْ الْمَعْرُورِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ الْغِفَارِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّادِقَ وَالْمُصَدِّقَ، يَقُولُ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «يَا ابْنَ آدَمَ، الْحَسَنَةُ عَشْرُ أَوْ أَرْبَعُونَ، وَالسَّيِّئَةُ وَاحِدَةٌ أَوْ أَعْفُفُهَا»¹⁶⁵

b. Tercümesi

Ebû Zer el-Gıfârî (ö.32/653), doğru söyleyen, doğruluğu tasdik edilmiş olan Rasulullah'dan işittim ki şöyle buyurdu: Allah azze ve celle buyuruyor ki; ey Âdemoğlu! İyilik için on veya daha fazla sevap vardır. Kötülük için ise bir günah vardır veya o affedilir.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Allah'ın (c.c) iyiliklere karşılık on veya daha fazla verdiğine dair birçok rivayet bulunsa da burada öncelikle Mücâhid'deki metin ile aynı olanlar ele alınacaktır.

Rivayetin Mücâhid'deki metin ile aynı lafızlarla birebir Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde üç farklı isnad ile geçtiği tespit edilmiştir.¹⁶⁶ Ancak *el-Müsned*'deki rivayette فَمَنْ لَقِينِي، لَا يُشْرِكْ بِي شَيْئًا، بِقُرَابِ الْأَرْضِ خَطِيبَةً جَعَلْتُ لَهُ مِثْلَهَا مَغْفِرَةً ilavesi bulunmaktadır. *el-Müsned* ile Mücâhid'deki rivayet sahabiden Âsım b. Ebi'n-Necid'e kadar aynı şahıslarla gelmiş -başka bir rivayette Şeyban'a kadar aynı şahıslarla gelmiş- daha sonra farklı raviler vasıtasıyla rivayet edilmiştir. Bu rivayet Hâkim'in *el-*

¹⁶⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 80.

¹⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 35/243,303,447.

Müstedrek adlı eserinde yer almaktadır.¹⁶⁷ Yine Bezzar'ın *Müsned*'inde الحسنه بعشر أمثالها ¹⁶⁸ إلى سبعة ضعف

Mücâhid'deki metin ile aynı olmayıp manen birliktelik sağlayan şu rivayet Müslim'de geçmektedir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "كُلُّ عَمَلٍ ابْنِ آدَمَ يُضَاعَفُ الْحَسَنَةُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِمِائَةٍ ضِعْفٍ"¹⁶⁹

d. Değerlendirme

Allah (c.c) buyurdu şeklinde rivayet edildiği için ele aldığımız hadis burada kutsi bir hadistir. Bu hususta bizzat Kur'an-ı Kerim'de ayet bulunmaktadır: *"Kim iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır; kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır."*¹⁷⁰

Ahmed b. Hanbel'deki rivayet için Şuayb Arnavut ve beraberindeki tahkik ekibi, sahih bir hadis olduğunu ve Âsım sebebiyle isnadının hasen olduğunu ifade etmişlerdir. Bu rivayet senedi hasen olan sahih bir hadistir.¹⁷¹ Hâkim'in değerlendirmesine göre bu isnadı sahih bir hadistir. Zehebî de bu rivayetin sahih olduğunu takrir etmiştir.¹⁷²

Yine mana yönünden Müslim'deki metinle ve En'am Suresi'ndeki ayetle olan uygunluk hadisin manasını sahih olarak değerlendirmeye olanak sağlamıştır.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda bu rivayet zahiren belli bir ayeti tefsir etmek için nakledilmiş değildir. Ancak rivayetin konulduğu yere bakılınca En'am

¹⁶⁷ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 4/269.

¹⁶⁸ Bezzâr, *Müsne'dü'l-Bezzâr*, 14/320.

¹⁶⁹ Müslim, "Sıyam", 164.

¹⁷⁰ el-En'am 6/160.

¹⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 35/243.

¹⁷² Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 4/269.

suuresinin 160.ayetinde tekabül eden bir konumda bulunuyor olması bu ayet ile ilgili bir rivayeti nakletme amacını ortaya koymaktadır. Bu yönüyle muhtevaya uygunluk arz etmektedir. Ancak Mücâhid'e nispet edilen bu eserde senesinde Mücâhid'in yer almadığı bir rivayet, tefsir malzemesi olarak kullanılmıştır.

1.9.Ashâbu'l-A'raf'ın Durumu

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مَعْشَرٍ، قَالَ: نَا يَحْيَى بْنُ شَبْلٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَدَنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ أَصْحَابِ الْأَعْرَافِ فَقَالَ: «هُمْ نَاسٌ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي مَعْصِيَةِ آبَائِهِمْ، مَنَعَهُمْ مِنْ دُخُولِ الْجَنَّةِ مَعْصِيَتُهُمْ إِيَّاهُمْ، وَمَنَعَهُمْ مِنَ النَّارِ قَتْلُهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ»¹⁷³

b. Tercümesi

Hiz. Peygamber'e A'râf ehli hakkında soruldu. Hiz. Peygamber şöyle buyurdu: Onlar babalarına asi olarak Allah azze ve celle yolunda öldürülmüş kimselerdir. Onların, babalarına isyan etmeleri cennete girmelerine engel olmuş ve Allah yolunda öldürülmeleri de cehenneme girmelerine engel olmuştur.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız bu rivayet Taberânî'nin *el-Mu'cemu's-Sagîr* adlı eserinde bir yerde ve *el-Mu'cemu'l-Evsat* adlı eserinde iki farklı yerde geçmektedir.¹⁷⁴ Rivayetlerin lafızlarına bakıldığında birbirinin yerine kullanılabilecek ve manaya etkisi olmayacak eş anlamlı kelimeler hariç tutulursa Mücâhid'deki lafızlarla birebir uyduğu gözlemlenmektedir. Taberânî'deki rivayetlerde bu rivayette bulunmayan başka bir

¹⁷³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 83.

¹⁷⁴ Süleyman b. Ahmed Ebu'l Kasım et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr*, thk. Muhammed b. Şükûr Mahmud el-Hâcc (Beyrut, Umman: el-Mektebu'l-İslâmî, 1985), 1/398; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 3/249, 5/51.

cümle de bulunmaktadır. Yine rivayet Beyhakî'nin *Şu'abü'l-Îmân* ve Sâid b. Mansûr'un (ö.227/842) *Sünen* adlı eserinde yer almaktadır.¹⁷⁵

Bu rivayete Kütüb-i Sitte'de rastlayamadık. Tefsir eserleri dikkate alınarak yapılan bir araştırmada rivayetin Taberî'nin tefsirinde aynı lafızlarla geçtiği görülmektedir.¹⁷⁶

d. Değerlendirme

Heysemî, *el-Mecmau'z-Zevaid* adlı eserinde bu rivayetin Taberânî'nin iki eserinde yer aldığını ve seneddeki Muhammed b. Muhalled er-Ruayni'nin zayıf olduğunu ifade etmektedir. Bir başka rivayetin değerlendirmesinde yine rivayetin Taberânî'de yer aldığını ve senedindeki Ebû Ma'ser Necih'in zayıf olduğunu belirtmektedir. Bu yönüyle ele aldığımız rivayetin Taberânî'deki formları zayıf kabul edilebilmektedir. Sâid b. Mansur'daki rivayet için muhakkik Al-i Humeyyid *Sünen*'deki rivayetin senedini "Zaifun Cidden" diyerek değerlendirmiştir.

Mücâhid'de geçen rivayet değerlendirmeye tabi tutulduğunda Hz. Peygamber'den rivayet eden Abdurrahman'ın tabiin neslinden sika bir ravi olduğu bilinmektedir.¹⁷⁷ Bu durumda ele aldığımız hadis, tabiinin sahabeyi atlayarak rivayet etmesinden dolayı mürsel konumda değerlendirilmektedir.

Rivayete yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda hangi ayeti tefsir etmek amacıyla buraya alındığı zahiren görülmemektedir. Ancak A'râf suresinin 46-47.ayetlerine tekabül eden bir aralıkta olduğunu önceki ve sonraki tefsir rivayetlerinin ayetlerinden

¹⁷⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, thk. Abdulali Abdulhumejd Hâmid (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2003), 1/587; Ebû Osmân ibn Şu'be el-Horasânî Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Humeyyid (Riyad: Daru's-Sami'i li'n-neşr ve't-Tevzi', 1997), 5/144.

¹⁷⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 12/458.

¹⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 6/158.

tespit etmek mümkündür. Rivayetin, a'râfta kalacak olanların adeta panoramasının çizildiği ayetlere tefsir mahiyetinde kullanıldığı görülebilmektedir. Bu yönüyle eserin muhtevasına uygunluk arz etmektedir. Bir başka yönüyle Taberî tefsirinde Mücâhid'den rivayetle geçtiği üzere a'râf ehli kimselerin alim, fakih, salihlerden oluşan topluluk¹⁷⁸ olarak zikredilmesine karşılık, Mücâhid'e nispet edilen bu eserde senesinde Mücâhid olmadan yine Mücâhid'in görüşünün dışında bir hususun zikredilmesi eserin muhtevasına pek uygun görülmemektedir.

1.10. Kıyamet Günü Nasibi Olmayanlar

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، أَنبَأَ إِبْرَاهِيمُ، نَا آدَمَ، نَا أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، نَا الرَّيِّعُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: جَاءَ جِبْرِيلُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ بَشِّرْ أُمَّتَكَ بِالسَّعَادَةِ وَالرِّفْعَةِ وَالنَّصْرِ وَالْتَّمُكِينَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا جِبْرِيلُ، ثُمَّ مَهْ»، فَقَالَ جِبْرِيلُ: ثُمَّ مَنْ عَمِلَ مِنْهُمْ عَمَلِ الْآخِرَةِ لِلدُّنْيَا لَمْ يَكُنْ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ ذَلِكَ نَصِيبٌ، قَالَ: فَاسْتَزَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ، فَقَالَ: إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ¹⁷⁹

b. Tercümesi

Ebû'l Âliye'den rivayetle şöyle dedi: Cebrail, Hz. Peygamber'e geldi ve ey Muhammed! Ümmetine refahı, dini, zaferi ve güçlenmeyi müjdele. Hz. Peygamber; ey Cibril başka ne? diye sorunca, Cebrail, “her kim dünya için ahiret ameli işlerse kıyamet günü ondan bir nasibi olmaz.” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ dedi.

¹⁷⁸ Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 12/458.

¹⁷⁹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 111.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Mücâhid’de geçen bu rivayet aynı lafızlarla Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde beş farklı senetle, Beyhakî (ö.458/1066)’nin *Şuabu’l-Îman* adlı eserinde üç farklı senetle ve Hâkim’in *el-müstedrek* adlı eserinde tek senetle Ebu’l Âliye’nin Übey b. Kâ’b’dan (ö.33/654) rivayeti ile geçmektedir.¹⁸⁰ Bu vesile ile Mücâhid’de Ebû’l Âliye’de son bulan isnadın mürsel olmayan versiyonu tespit edilmiş olmaktadır. Bu eserlerde Hz. Peygamber’in istirca getirdiğine dair bir rivayet de bulunmamaktadır. İbn Hanbel’deki bir rivayet ve Beyhakî’deki iki rivayet hariç her birinde görüldüğü üzere medâr olan ravi Mücâhid’de de geçtiği üzere er-Rabi’ b. Enes’dir. Bu ravi için de “sadûkun” ve “lâ be’s bihi” denilmiştir.¹⁸¹

d. Değerlendirme

Şuayb Arnavut ve beraberindeki muhakkik alimlerin tespitine göre *el-Müsned*’deki rivayetler için “isnadının kavi ve hasen, hadisin de sahih” olduğuna yönelik ifadeler kullanılmıştır. Yine İbn Hanbel’deki bir sened için, ravilerin Buharî ricalinden sika kimselerden olduğu ifade edilmiştir.¹⁸² Hâkim, rivayet ettiği hadis için “isnadı sahih bir hadistir” ifadesini kullanmış ve Zehebî de buna muvafakat etmiştir.¹⁸³ Bu hususta Mücâhid’de kullanılan rivayetin de sahih olabilmesi mümkündür.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda ilgili rivayetin herhangi bir ayeti tefsir etmek için kullanılmadığı görülebilmektedir. Ancak siyak ve sibaka bakınca rivayetin Hûd Suresi’nin on altıncı ayetine tekabül eden bir yerde bulunuyor olması ve “onlar,

¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 35/144-148; Beyhakî, *Şu’abü’l-îmân*, 9/155-156, 12/537; Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, 4/346.

¹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 35/147.

¹⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 35/145-148.

¹⁸³ Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, 4/346.

âhirette paylarına ateşten başka bir şey düşmeyen kimselerdir."¹⁸⁴ ayetine mutabık olması, senedinde Mücâhid b. Cebr'in bulunmadığı bir rivayetin muhtevaya uygun olarak tefsir mahiyetinde kullanıldığını göstermektedir.

1.11. Enes b. Mâlik'den Gelen Bir Rivayet

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، نَا إِبْرَاهِيمَ، نَا آدَمَ، نَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ شُعَيْبِ بْنِ الْحُبَابِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: تَلَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذِهِ الْآيَةَ { أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ } [إبراهيم: 24] قَالَ: «هِيَ النَّخْلَةُ». وَتَلَا { وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ } [إبراهيم: 26] فَقَالَ: الْخُظْلَةُ¹⁸⁵

b. Tercümesi

Enes b. Mâlik'den (ö.93/711-12) rivayetle; Resulullah, (s) “Allah’ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, güzel bir ağaca benzetti.”¹⁸⁶ ayetini okudu ve bunun hurma ağacı olduğunu söyledi. Yine “Kötü sözün misali de kötü bir ağaç gibidir.”¹⁸⁷ ayetini okudu ve bunun acı elma (Ebû Cehil Karpuzu) olduğunu söyledi.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Bu rivayet Tirmizî’nin *es-Sünen*’inde aynı lafızlarla, Nesâî’nin *es-Sünen*’inde ve Hakîm’in *el-Müstedrek*’inde de ele aldığımız rivayetin yalnızca “hurma ağacına” kadar olan kısmının zikredildiği lafızlarla rivayet edilmiştir.¹⁸⁸ Bu eserlerin her birinde

¹⁸⁴ el-Hûd 11/16.

¹⁸⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 125.

¹⁸⁶ el-İbrâhîm 14/ 24.

¹⁸⁷ el-İbrâhîm 14/26.

¹⁸⁸ Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an", 15 (No.3119); Nesâî, "Tefsir", 14 (No.11198); Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/383.

Mücâhid’de de geçtiği üzere medâr olan ravi Hammâd b. Seleme (ö.167/784)’dir. Bu rivayet Hammâd’dan sonra farklı kanallara ayrılarak çeşitli kaynaklarda yerini almıştır.

d. Değerlendirme

Hâkim, kendi eserine aldığı rivayet için “bu, Müslim’in şartlarına göre sahih bir hadistir” demiş ve Zehebî de onu tasdiklemiştir.¹⁸⁹ Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda senedinde Mücâhid’in yer almadığı bir rivayet, ilgili ayetleri tefsir etmek için yerinde kullanılmış ve Kur’an tertibine uyarak nakledilmiştir.

1.12. Kabir Sorgusunda Mü’minin Cevabı

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، نَا إِبْرَاهِيمَ، نَا آدَمَ، ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: تَلَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ} [سورة: إبراهيم، آية رقم: 27] فَقَالَ: " ذَاكَ إِذَا قِيلَ لَهُ فِي الْقَبْرِ: مَنْ رَبُّكَ؟ وَمَا دِينُكَ؟ وَمَنْ نَبِيُّكَ؟ فَيَقُولُ: اللَّهُ رَبِّي، وَالْإِسْلَامُ دِينِي، وَنَبِيِّ مُحَمَّدٌ، جَاءَنَا بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَأَمَنْتُ بِهِ وَصَدَّقْتُ، فَيُقَالُ: صَدَقْتَ، عَلَى هَذَا عِشْتَ، وَعَلَيْهِ مِتَّ، وَعَلَيْهِ تُبْعَثُ"¹⁹⁰

b. Tercümesi

Ebû Hureyre’den (ö.58/678) rivayetle; Hz. Peygamber, “Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar.” ayetini okudu ve şöyle buyurdu: Kabirde rabbın kimdir? Dinin nedir? Peygamberin kimdir? diye sorulduğunda; rabbim Allah, dinim islam, peygamberim, Allah tarafından apaçık delillerle gönderilen Muhammed’dır. Ona iman ettik ve onu tasdik ettik diyen kişiye; doğru söyledin, bununla yaşadın, bununla öldün ve bununla diriltileceksin denilir.

¹⁸⁹ Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, 2/383.

¹⁹⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 126.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız bu rivayet çeşitli lafızlarla birçok hadis eserinde yer almaktadır. Her ne kadar lafzen birbirlerinden farklılık arz etseler de mana olarak bütünlük ifade etmektedirler. Buna göre Hz. Peygamber, kabirde sorulacak soruları bildirmektedir. Kütüb-i Sitte’de yer alan rivayetlerde Mücâhid’de gördüğümüz, müminin sorulara verdiği cevabın akabinde ona yapılacak muameleye ilişkin rivayet edilen lafızlar bulunmamaktadır. Yine Taberânî’de; rabbim Allah, dinim İslam, peygamberim Muhammed diyen kişinin kabri genişleyecektir ilavesi bulunmaktadır.¹⁹¹

Bu rivayet Ahmet b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde¹⁹² ve Kütüb-i Sitte’de yer almaktadır.¹⁹³

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere ele aldığımız rivayet muteber hadis kaynaklarında geçmektedir. Bu durumda rivayet sahih olarak değerlendirilebilir. Sahih kaynaklarda olması, mana birliği sağlaması, birçok tarikten geliyor olması bu hususu desteklemektedir.

Bu rivayet her ne kadar senesinde Mücâhid b. Cebr bulunmasa da eserin muhtevasına uygunluk arz etmektedir. Yine ele aldığımız rivayetin diğer hadis kaynaklarındaki yeri incelendiğinde ilgili ayet ile bağlantılı olduğu görülebilmektedir.

¹⁹¹ et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l Kebir*, 9/233.

¹⁹² Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 30/541.

¹⁹³ Buhârî, "Cenaiz", 85 (No.1374); Müslim, "el-Cennetu ve Sıfatu Naimiha ve Ehliha", 73 ; Ebû Davud, "es-Sünne", 27; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 15 (No.3120); Nesâî, "Cenaiz", 115 (No.2194); İbn Mâce, "Zühd", 32 (No.4269).

1.13. Kabir Azabı

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: نَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " الْمَعِيشَةُ الضَّنْكُ: عَذَابُ الْقَبْرِ " ¹⁹⁴

b. Tercümesi

Ebû Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber "Mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır." ¹⁹⁵ ayeti için şöyle buyurmuştur: Bu kabir azabıdır.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Abdurrezzak'ın ve İbn Ebi Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserlerinde Ebû Said el-Hudrî'nin sözü olarak geçmektedir. ¹⁹⁶ Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı eserinde de iki farklı tarikten Mücâhid'de geçen lafızlarla birebir uyumlu bir şekilde rivayet edilmiştir. Bu rivayetlerden biri Ebû Said el-Hudrî'nin bizzat Hz. Peygamber'den nakletmesiyle geçmektedir. ¹⁹⁷ Bir diğerinde ise senet yönünden Hammâd b. Seleme (ö.167/784)'ye kadar Mücâhid'de görülen rivayetin aynısı olarak geçmektedir. ¹⁹⁸ Bu ikinci rivayet için Hammâd b. Seleme'den sonra farklı kanallara ayrıldığı tespit edilebilmiştir.

d. Değerlendirme

Ele aldığımız rivayet Abdurrezzâk'ın ve İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*indeki formunda sahabi sözü yani mevkuf rivayet olarak zikredilmiştir. Muttasıl bir senetle Hz.

¹⁹⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 159.

¹⁹⁵ el-Tâhâ 20/124.

¹⁹⁶ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: {فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا} [طه: 124] قَالَ: «يُضَنَّقُ عَلَيْهِ قَبْرُهُ حَتَّى تَخْتَلِفَ أَضْلَاغُهُ -عَنْ أَبِي سَعِيدٍ: " {فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا} [طه: 124] "، قَالَ: «عَذَابُ الْقَبْرِ

¹⁹⁷ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/413.

¹⁹⁸ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 1/537.

Peygamber’e ulaştırılmış değildir. Ancak bir başka eserde Ebû Said el-Hudrî’nin bu rivayeti Hz. Peygamber’den naklediyor olması *el-Musannef*’deki rivayetin de merfu olabileceğini göstermektedir. Hâkim, bu hadis için Müslim’in şartları muvacehesinde sahih bir hadis olduğunu ifade etmiş, Zehebî de Hâkim’e muvafakat etmiştir.¹⁹⁹

İlgili rivayetin kitabın muhtevasına uygunluğunu tetkik ettiğimizde uygunluk arz ettiği tespit edilmiştir. Ancak senedinde Mücâhid b. Cebr’in yer almadığı bir rivayet kullanılmıştır.

1.14. Gece İbadeti

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، نَا إِبْرَاهِيمَ، نَا آدَمَ، نَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ أَبِي النَّجُودِ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: تَلَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذِهِ الْآيَةَ: {تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنْ الْمَصَاجِعِ} [السجدة: 16] فَقَالَ: هُوَ قِيَامُ الْعَبْدِ مِنَ اللَّيْلِ²⁰⁰

b. Tercümesi

Muaz b. Cebel’den (ö.17/638) rivayetle Hz. Peygamber “*Korku ve ümit içinde rablerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez.*”²⁰¹ ayetini okudu ve şöyle buyurdu: Bu, kulun gecenin bir bölümünde ibadet etmesidir.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde bire bir aynı lafızlarla beş farklı yerde geçmektedir.²⁰² Yine bu rivayet Taberânî’nin *el-Mu’cemu’l-Kebir*’inde, İbn Mâce’nin *Sünen*’inde, Ebû Dâvud’un *Sünen*’inde (Hasan-ı Basrî’nin sözü olarak)

¹⁹⁹ Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, 2/413.

²⁰⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 211.

²⁰¹ el-Secde 32/16.

²⁰² Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 36/344,352,387,418,447.

Tirmizî'nin *Sünen*'inde, Nesaî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sında, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sında (Hasan'ın sözü olarak) yer almaktadır.²⁰³

d. Değerlendirme

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* adlı eserinde muhakkiklerin yaptığı değerlendirme üzerine, ele aldığımız bu rivayetin isnadındaki Şehr b. Havşeb nedeniyle zayıf olduğu gözlemlenmektedir. Zira bu ravi Muaz b. Cebel (ö.17/638)'den sema' etmemiştir. Neticede Mücâhid'de geçen bu rivayetin Şehr b. Havşeb nedeniyle zayıf bir rivayet olduğu tespit edilmiştir. Her ne kadar bu isnad zayıf olarak değerlendirilse de muteber hadis kaynaklarına yansıyan diğer metinleri incelendiğinde ve mana yönünden birlik sağlanmasıyla manası sahih olarak değerlendirilebilir. Bunu teyit için Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin tahkikinde, bu rivayetin tarikleri ve şevahitleri ile sahih olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁴ Hâkim, rivayet ettiği hadisin şeyhayn şartlarına göre sahih bir hadis olduğunu belirtmiş, Zehebî de onu tasdiklemiştir.²⁰⁵ Tirmizî bu hadis için hasen sahih olduğunu ifade etmiştir.

Yapmış olduğumuz muhteva tetkiki sonucunda verilen ayet ile mutabık bir rivayet nakledildiği görülmektedir. Ancak rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır.

²⁰³ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 20/103; İbn Mâce, "Fiten", 12 (No.3973); Ebû Davud, "Salat", 310 (No.1321); Tirmizî, "İman", 8 (No.2616); Nesâî, "Tefsir", 32 (No.11330); Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/447; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübra*, 3/29.

²⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 36/418.

²⁰⁵ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/447.

1.15. Hz. Musa İle İlgili Bir Kıssa

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، نَا إِبْرَاهِيمَ، نَا آدَمَ، ثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّاهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا { [الأحزاب: 69] فَقَالَ: «إِنَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَانُوا يَقُولُونَ إِنَّ مُوسَى آذَرُ، فَانْطَلَقَ مُوسَى إِلَى النَّهْرِ، فَاعْتَسَلَ، وَوَضَعَ ثِيَابَهُ عَلَى حَجَرٍ فَاشْتَدَّ الْحَجَرُ بِثِيَابِهِ» ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَلَمَّا بَلَغَ أَنْظُرْ إِلَى النَّبِيِّ يَحْكِي: " مُوسَى يُحَرِّكُ يَدَيْهِ، وَيَقُولُ: ثِيَابِي يَا حَجَرُ، ثِيَابِي يَا حَجَرُ، فَمَرَّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فَنَظَرُوا فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا"²⁰⁶

b. Tercümesi

Ebû Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber, “ *Ey iman edenler! Mûsâ'yı incitenler gibi olmayın. Allah onun, hakkında söylediklerinden uzak, tertemiz biri olduğunu ortaya koymuştu.*” ayetini okudu ve şöyle buyurdu: Şüphesiz İsrailoğulları; Musa'nın avret mahalinde hastalık var, diyorlardı. Musa bir gün nehre gitti, yıkandı, elbiselerini bir taşın üzerine koydu. Taş, Musa'nın elbiselerini alıp gitti. -Ebû Hureyre sanki peygamber efendimizin anlattığına bakıyormuşum gibi dedi- Musa ellerini hareket ettirdi ve üç defa ey taş, elbisem! dedi. Nihayet İsrailoğulları'nın yanından geçti. Ona baktılar ve Musa'da bir noksanlık görmediler.

c. Diğer Kaynaklardaki yeri

Ele aldığımız rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Buharî'nin *Sahih*'inde, Müslim'in *Sahih*'inde, Tirmizî'nin *Sünen*'inde ve Nesaî'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserinde manaya etkisi olmayan küçük lafız farklılıkları ile yer almaktadır. Bu eserlerin

²⁰⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, s.217.

her birinde bu rivayet Ebû Hureyre'den nakledilmiştir.²⁰⁷ Yine rivayet Tahavî'nin *Şerhu Müşkili'l-Âsâr* adlı eserinde yer almaktadır.²⁰⁸

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere bu rivayet muteber hadis kaynaklarının çoğunda yer almaktadır. Özellikle Buhârî ve Müslim'de yer alıyor olması bu rivayetin sahih olarak değerlendirilmesine olanak sağlayabilir. İbn Hanbel'deki rivayet için Şuayb Arnavut ve beraberindeki tahkik heyeti hadisin sahih olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre senetteki raviler şeyhayn ricalinden sika ravilerdir.²⁰⁹ Tirmizî'ye göre bu rivayet hasen sahih bir rivayettir.²¹⁰

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda diğer hadis kaynaklarından da görüldüğü üzere ilgili ayet ile nakledilen rivayet uygunluk arz etmektedir. Ancak Mücâhid b. Cebr rivayetin senedinde yer almamaktadır.

1.16. İbn Abbas'dan Bir Rivayet

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، نَا إِبْرَاهِيمَ، نَا آدَمَ، نَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي فُدَيْلٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْفَضْلِ، عَنْ ابْنِ أَبِي حُسَيْنٍ الْمَكِّيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ قِيلَ: أَيُّ أَبْنَاءِ السَّيِّئِينَ هُوَ الْعُمَرُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {أَوَلَمْ نَعْمَرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ} [فاطر: 37]"²¹¹

²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 15/44, 16/396; Buhârî, "Gusl", 20 (No. 278), "Ehadisul-Enbiya", 27 (No.3404); Müslim, "Fedâil", 156; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 34 (No.3221); Nesâî, "Tefsîr", 33 (No.11360).

²⁰⁸ Tahavî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 1/67.

²⁰⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 15/45.

²¹⁰ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 34 (No. 3221).

²¹¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 221.

b. Tercümesi

İbn Abbas'dan rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Kıyamet günü geldiğinde, Allah'ın haklarında “Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi?”²¹² buyurduğu altmış yaşlarındakiler nerede denilecektir.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir* ve *el-Mu'cemu'l-Evsat* adlı eserlerinde sened farklılıklarıyla ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserinde Mücâhid'de geçtiği formla yer almaktadır.²¹³ Beyhakî'deki rivayete bakıldığında Mücâhid'de geçen rivayet ile hem sened hem de metin yönünden tam bir mutabakat sağlandığı görülmektedir. Ancak buraya kadar zikredilen rivayetlerin hiçbirinde Mücâhid ravi olarak bulunmamaktadır. Hâkim'in *el-Müstedrek* adlı eserinde ilgili ayet, Mücâhid'in de ravisi olduğu senetle İbn Abbas'ın bir sözü ile tefsir edilmiştir.²¹⁴ Beyhakî'nin *Şuabu'l-Îmân* adlı eserinde de yer almaktadır.²¹⁵

d. Değerlendirme

El-Müstedrek'deki rivayet için Hâkim, isnadının (İbn Abbas>Mücâhid>Abdullah b. Osman b. Huseym>Süfyan>Ebû Nuaym>Ahmed b. Mihran>Muhammed b. Abdullah es-Seffar) sahih olduğunu ifade etmiştir. Zehebî de Hâkim'e muvafakat ederek ilgili rivayet için sahih demiştir.²¹⁶ Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid* adlı eserinde Taberânî'deki rivayetlerde İbrahim b. Fadl el-Mahzumî adlı ravinin yer aldığını ve bu ravinin zayıf

²¹² el-Fâtır 35/37.

²¹³ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 11/177; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 8/49, 9/66; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübra*, 3/518.

²¹⁴ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/463.

²¹⁵ Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübra*, 12/480.

²¹⁶ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/463.

olduğunu ifade etmiştir.²¹⁷ İbrahim b. el-Fadl; Buhârî, Ebû Hatim ve Nesai'nin munkeru'l hadis dediği, Darekutnî (ö.385/995)'nin metruk olarak değerlendirdiği ve diğer birçok alimin zayıf olduğunu ifade ettiği bir ravidir.²¹⁸ Böylelikle ele aldığımız rivayet zayıf bir rivayet olarak değerlendirilebilmektedir.

Rivayetin eserin muhtevasına uygunluğunu incelediğimizde nakledilen rivayetin ayet ile mutabık olduğu tespit edilebilmektedir. Ancak rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır. Oysaki bu ayet ile ilgili İbn Abbas'ın tefsir mahiyetinde, senedinde de Mücâhid'in olduğu bir rivayet *el-Müstedrek* adlı eserde bulunmaktadır. Mücâhid'e nispet edilen eserde bu rivayetin de kullanılması beklenirdi. Bu husus *Tefsiru Mücâhid*'i derleyen ya bu rivayete rastlamadığını ya da niyetinin sadece Mücâhid'e has tefsir bilgilerini toplamak olmadığını göstermektedir.

1.17. Namazdan Selam Verirken Ne Denir?

a. Metni

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: نا آدَمُ، قَالَ: نا شَيْبَانُ، عَنْ أَبِي هَازُونَ الْعَبْدِيِّ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: " كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ قَبْلَ أَنْ يُسَلَّمَ مِنْ صَلَاتِهِ: " {سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ} [الصفافات: 180] ، {وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ} [الصفافات: 181] ، {وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} [الأنعام: 45]"

b. Tercümesi

Ebû Said el-Hudri'den rivayetle Hz. Peygamber namazdan selam vermeden önce “Mutlak izzet sahibi olan rabbın, onların yakıştırdığı nitelemelerden münezzehdir.

²¹⁷ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 7/97.

²¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 1/150-151.

Bütün peygamberlere selâm olsun! Ve âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun."²¹⁹
derdi.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Ebû Davûd et-Tayâlisî'nin *Müsned* adlı eserinde Hz. Peygamber, namazdan selam verdiğinde üç defa söylemiştir şeklinde rivayet edilmiştir.²²⁰ İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde namazın sonunda bitirdiği esnada söylemiştir şeklinde rivayet edilmiştir.²²¹ Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'inde Hz. Peygamber'den rivayetle namazlardan sonra üç defa bunları zikredenın sevap kazanacağı şeklinde nakledilmiştir.²²²

d. Değerlendirme

Her ne kadar Mücâhid'de geçen rivayette namazda selam vermeden önce bu ayetleri okuduğu nakledilmiş olsa da diğer rivayetlerde "selam vermeden önce" kaydı bulunmamaktadır. Ancak ortak noktaları Hz. Peygamber'in bu duaları namazın sonunda söylediği şeklinde olmuştur.

Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid* adlı eserinde Taberânî'deki rivayette Abdülmün'im b. Beşir adlı ravinin bulunduğunu ve çok zayıf olduğunu ifade etmiştir. Böylelikle Heysemî'nin değerlendirmesine göre Taberânî'deki rivayet zayıf hükmündedir.²²³ Rivayetlerin senetleri incelendiğinde et-Tayalisî'nin *Müsned*'i ve İbn Ebî Şeybe'nin el-

²¹⁹ el-Sâffât 37/180-82

²²⁰ Ebu Davud et-Tayalisî, *Müsnedü Ebi Davud et-Tayalisî*, 3/651.

²²¹ Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ehadisi ve'l Asar* (Lübnan: Daru'tTac, 1989), 1/269.

²²² et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 5/211.

²²³ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 10/103.

Musannef'inde; zayıf, metrûku'l hadis, sika değildir denilen Ebû Harun el-Abdî bulunmaktadır.²²⁴

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda ilgili rivayetin ayet ile uygunluk arz ettiği tespit edilmektedir.

1.18. Sizden Bir Karşılık Beklemiyorum

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: نَا آدَمَ، قَالَ: نَا شَرِيكَ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا أَنْ تُؤَدُّوا فِي نَفْسِي لِقَرَابَتِي وَتَحْفَظُوا لِي الْقَرَابَةَ الَّتِي بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ²²⁵

b. Tercümesi

İbn Abbas'dan rivayetle Hz. Peygamber onlara şöyle buyurdu: Akrabalıktan dolayı beni sevmeniz ve aramızda bulunan akrabalık bağını korumanızdan başka bir karşılık istemiyorum.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Bu rivayet Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir* adlı eserinde metin yönünden birebir aynı ifadelerle geçmektedir.²²⁶ Senedi de Mücâhid'deki sened ile mutabık olarak Âdem b. Ebi İyâs (ö.220/835)'a kadar aynı gelmekte ancak ondan sonra farklı kanallara ayrılmaktadır. Yine rivayet aynı senet ile *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ta sonunda فَلَا تُؤَدُّونِي ilavesi ile yer almaktadır.²²⁷

²²⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 7/412.

²²⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 245.

²²⁶ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, 11/435.

²²⁷ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 3/336.

d. Değerlendirme

Taberânî'deki rivayet ile birebir uyum içinde olması ve en sonunda farklı raviler tarafından nakledilmesi bu rivayetin tek kanalla gelmediğini göstermektedir. İlgili rivayetin senedi incelendiğinde Husayf adlı ravinin leyse bi kavîy, zaifu'l hadis, salih gibi cerh lafızları kullanılmıştır. Doğrudan zayıf olarak değerlendirilmese bile hadisi itibar için yazılır.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda rivayetin ilgili ayetlere muvafık bir şekilde nakledildiği tespit edilmiştir. Ancak rivayetin senedinde Mücâhid b Cebr yer almamaktadır.

1.19. Beytu'l-Ma'mur

a. Metni

أَنْبَأَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبرَاهِيمُ، قَالَ: نا آدَمُ، قَالَ: ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَابِتُ الْبُنَاتِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْبَيْتُ الْمَعْمُورُ فِي السَّمَاءِ السَّابِعَةِ يَدْخُلُهُ كُلَّ يَوْمٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ، ثُمَّ لَا يَعُودُونَ إِلَيْهِ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ²²⁸

b. Tercümesi

Enes b. Mâlik'ten rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Yedinci kattaki Beytu'l Ma'mur'a her gün yetmiş bin melek girer ve kıyamet gününe kadar ordan ayrılmazlar.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde lafız farklılığı olmadan yer almaktadır.²²⁹ Nesai'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserinde de Mücâhid'de geçen

²²⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 270.

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 20/27.

lafızlara ek olarak, manayı bozmayacak bir cümle ilavesi ile geçmektedir.²³⁰ Rivayetin medar ravisi Hammad b. Seleme'dir. Hem İbn Hanbel ve Nesaî'deki rivayet hem de Mücâhid'deki rivayet Hammad'dan sonra farklı kanallara ayrılmıştır.

d. Değerlendirme

Ahmed b. Hanbel'in eserinde muhakkiklerin değerlendirmesine göre bu rivayet isnadı Müslim şartlarına göre sahih bir rivayettir. Mücâhid'deki rivayet de *el-Müsned*'de yer alan rivayet ile Hammad'a kadar aynı isnada sahiptir. Bu durumda ele aldığımız rivayetin metni için sahih değerlendirmesi yapılabilir.

İlgili rivayeti eserin muhtevasına uygunluğu yönünden incelediğimizde herhangi bir ayeti hususen tefsir etmek için zikredilmediği görülmektedir. Ancak rivayet Tûr Suresi'nin dördüncü ayetine tekabül eden bir yerde konumlandırılmıştır. Rivayetin metnine bakıldığında bu ayete muvafık olduğu gözlemlenmektedir. Rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır.

1.20. Hz. Peygamber, Cebrail'i Gördü

a. Metni

أَنْبَأَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: ثنا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: رَأَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِبْرِيلَ فِي حُلَّةٍ زَفْرَفٍ أَخْضَرَ قَدْ مَلَأَ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ²³¹

b. Tercümesi

İbn Mes'ûd'dan rivayetle şöyle buyurdu: Hz. Peygamber, Cebrail'i yeryüzü ve gökyüzü arasınca dolu yeşil ince bir elbise içinde gördü.

²³⁰ Nesaî, "Tefsîr", 52 (No:11466).

²³¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 272.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde,²³² Tirmizî'nin *Sünen*'inde,²³³ Nesaî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sında²³⁴ yer almaktadır. Bu eserlerde İsrail adlı raviye kadar Mücâhid'de yer alan rivayetin isnadı ile aynı senetle gelmektedir. İsrail'den sonra rivayet farklı kanallara ayrılmıştır.

d. Değerlendirme

Tirmizî'ye göre bu hadis hasen sahih bir hadistir. İbn Hanbel'in eserinde muhakkiklerin değerlendirmesine göre *Müsned*'de geçen rivayetin senedi Buharî ve Müslim şartlarına göre sahihtir. Tüm bu değerlendirmeler muvacehesinde rivayetin metni için sahih değerlendirmesi yapılabilir.

Rivayetin kullanıldığı yer Necm Suresi'nin on birinci ayetine uygunluk arz etmektedir. Rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır.

1.21. Cebrail'i Yeşil Bir Elbise İle Gördü

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نا آدَمُ، قَالَ: ثنا وَرْقَاءُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَالِمٍ، قَالَ: «لَمْ يَرِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَبْرَيْلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي صُورَتِهِ إِلَّا مَرَّةً وَاحِدَةً رَأَاهُ وَعَلَيْهِ ثِيَابٌ خُضْرٌ فِيهَا الدُّرُّ»²³⁵

b. Tercümesi

Musa b. Salim'den rivayetle Hz. Peygamber, Cebrail'i suretiyle üzerinde yeşil bir elbise olduğu halde ancak bir defa görmüştür.

²³² Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 6/284.

²³³ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 53.

²³⁴ Nesaî, "Tefsîr", 53 (No. 11467).

²³⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 272.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız bu rivayet Hz. Peygamber'in Cebrail'i görmesi ile alakalı olarak çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Ancak bu rivayetler Mücâhid'deki ile metin yönünden farklılık arz etmektedir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde,²³⁶ Buhârî'nin *Sahih*'inde²³⁷ ve Tirmizî'nin *Sünen*'inde²³⁸ “iki defa görmüştür” şeklinde rivayet edilmiştir.

d. Değerlendirme

Mücâhid'de geçen bu rivayete bakıldığında Musa b. Salim'in Hz. Peygamber ile ilgili bir hususu arada vasıta zikretmeksizin rivayet ettiği görülmektedir. Bu durumda isnaddaki kopukluk nedeniyle ele aldığımız rivayet zayıf hükmünü almaktadır. Bununla birlikte bu rivayet sahih kaynaklarda geçen rivayetlere metin yönünden uygunluk arz etmemektedir. Mücâhid'deki rivayette Hz. Peygamber'in Cebrail'i bir defa gördüğü ifade edilmiş ancak Buhârî'de ve İbn Hanbel'deki sahih senedli rivayette Cebrail'i iki defa gördüğü şeklinde ifade edilmiştir. Bu durumda ele aldığımız rivayet şâz olarak kabul edilebilir. Çünkü burada İbn Main ve Ebu Zur'a gibi alimlerin sika olarak değerlendirdiği Musa b. Salim, Buhârî rivayetine aykırı bir hadis rivayet etmiştir.²³⁹

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda ilgili rivayetin hususen bir ayeti tefsir için kullanılmadığı görülmektedir. Ancak rivayetin konumlandırıldığı yer Necm Suresi'nin 13-14.ayetlerine tekabül etmektedir. Bu durumda ayet ile rivayet uygunluk arz etmektedir.

²³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 40/275.

²³⁷ Buhârî, “Tefsîru'l-Kur'an”, (No. 4855)

²³⁸ Tirmizî, “Tefsîru'l-Kur'an”, 52 (No. 3277).

²³⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, 10/344.

Mücâhid’de bu rivayetin ardından Cebrail’i iki defa gördüğüne dair başka bir rivayete de yer verilmiştir:

أَنْبَأَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، قَالَ: مَا أَتَى جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صُورَةِ الْمَلَائِكَةِ إِلَّا مَرَّتَيْنِ أَتَاهُ فِي حُضْرٍ مُعَلَّقٍ بِهِ الدُّرُّ²⁴⁰

1.22. Cebrail’in Altı Yüz Kanadı Vardı

a. Metni

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ أَبِي النَّجُودِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ حُبَيْشٍ، عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَأَيْتُ جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، لَهُ سِتْمِائَةُ جَنَاحٍ يَتَنَائَرُ مِنْ رِيشِهِ التَّهَاقِيلُ الدُّرُّ وَالْيَاقُوتُ²⁴¹

b. Tercümesi

İbn Mes’ûd’dan rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Cebrail’i gördüm. Altı yüz kanadı vardı. Her bir kanadından renk renk inci ve yakutlar dökülüyordu.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Bu rivayet Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde,²⁴² Buhârî’nin *Sahih*’inde²⁴³ ve Müslim’in *Sahih*’inde²⁴⁴ “kanatlarından inci ve yakutlar dökülüyordu” ifadesi yer almadan geçmektedir. Nesaî’nin *es-Sünenü’l Kübra* adlı eserinde ve İbn Hanbel’in

²⁴⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 273.

²⁴¹ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 273.

²⁴² Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Daru’l Hadis, 1995), 4/28.

²⁴³ Buhârî, “Bid’i’l-Halk”, 7 (No. 3232).

²⁴⁴ Müslim, “Kitabu’l-İman”, 279.

Müsned'indeki bir başka tarikte Mücâhid'deki metin ile aynı ifadelerle yer almaktadır.²⁴⁵

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere ele aldığımız bu rivayetin “Cebrail’i altı yüz kanadı ile gördü” ifadesini içeren kısmı en sahih kaynaklarda yer almaktadır. Bu durumda Mücâhid’de geçen bu cümle için sahihtir değerlendirmesi yapılabilir. Buharî ve Müslim’de yer almayıp yukarda belirtilen diğer kaynaklarda yer alan “kanadından inci ve yakutlar dökülüyordu” kısmı için İbn Hanbel muhakkiki Ahmed Muhammed Şakir, isnadı sahih bir hadistir değerlendirmesi yapmıştır. Nesaî’den gelen bir başka tarik ile bu isnad desteklenmiştir. Bu durumda Mücâhid’de geçen rivayetin sahih olduğu söylenebilir.

Bu rivayet Hz. Peygamber’in Cebrail’i görmesi ile ilgili ayete mukabil bir konumda kullanılmıştır. Bu durumda rivayet muhtevaya uygunluk arz etmektedir.

1.23. Hz. Peygamber Rabbini Gördü mü?

a. Metni

أَنْبَأَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا الْمُبَارَكُ بْنُ فَضَالَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: مَنْ زَعَمَ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَقَدْ كَذَبَ²⁴⁶

b. Tercümesi

Hz. Aişe’den rivayetle o şöyle dedi: Her kim Muhammed’in (a.s) rabbini gördüğünü iddia ederse o yalan söylemiştir.

²⁴⁵ Nesâî, “Suretu’n-Necm”, 4 (No. 11478); Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 4/243.

²⁴⁶ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 273.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde²⁴⁷ ve Buhârî'nin *Sahih*'inde²⁴⁸ birebir aynı lafızlarla yer almaktadır. Bu rivayetlerin her birinde kendisinden nakledilen Hz. Aişe'dir.

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere bu rivayet sahih kaynakta yer almaktadır. Bu vesile ile Mücâhid'deki rivayet için sahih değerlendirmesi yapılabilir. Mücâhid'deki rivayet farklı bir tarikten nakledilmiştir. Ancak lafız birliği sağlanmış olmasıyla sahih olduğu ifade edilebilir.

Bununla birlikte Nesâî'nin eserinde İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'in rabbini gördüğüne dair bir başka rivayet de bulunmaktadır.²⁴⁹

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda ilgili rivayet ayetlere mutabık konular ihtiva etmesiyle ayetlerin bağlamına uygunluk arz etmektedir.

1.24. Sidretu'l-Müntehâ

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: ثنا شَيْبَانُ، قَالَ: نَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَمَّا عُرِجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ رُفِعَتْ إِلَى سِدْرَةِ الْمُنتَهَى، فَرَأَيْتُ عِنْدَهَا نُورًا عَظِيمًا، وَإِذَا وَرْقُهَا مِثْلُ آذَانِ الْقُيُولِ، وَإِذَا نَبْقُهَا مِثْلُ قِلَالِ هَجَرَ، وَإِذَا أَرْبَعَةُ أَهْوَارٍ يَخْرُجُ مِنْ أَصْلِهَا تَهْرَانٍ ظَاهِرَانِ وَتَهْرَانٍ بَاطِنَانِ فَمُلْتُ: مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ؟ قَالَ: أَمَّا الْبَاطِنَانِ فَتَهْرَانِ فِي الْجَنَّةِ، وَأَمَّا الظَّاهِرَانِ فَالنَّبِيُّ وَالْفَرَاتُ "

²⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 40/275.

²⁴⁸ Buhârî, "Tevhîd", 4 (No. 7380).

²⁴⁹ Nesâî, "Suretu'n-Necm", 3 (No.11473).

b. Tercümesi

Enes b. Malik'ten rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Gökyüzüne çıkartıldığım zaman Sidretü'l-Müntehâ'ya yükseltildim. Orada büyük bir aydınlık-nur gördüm. Sidr Ağacı'nın yaprakları fillerin kulakları gibiydi. Yemişleri ise (Yemenin) Hecer (kasabası) testilerine benziyordu. Ve, kaynaklarından iki görünür ve iki gizli olmak üzere dört nehir çıkıyordu. Bunları görünce ey Cibril bu nedir? dedim. Şöyle buyurdu: İçteki iki nehir cennette akar, dıştaki iki nehir ise Nil ve Fırat'tır.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde²⁵⁰ ve Buharî'nin *Sahih*'inde²⁵¹ farklı isnadla uzun bir rivayetin içinde yer almaktadır. Yine Sidretü'l-Müntehâ'nın tasvirini içeren rivayet İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde geçmektedir.²⁵²

d. Değerlendirme

Ele aldığımız rivayet Buharî'nin *Sahih*'inde geçmekle ve İbn Hanbel'in *Müsned*'ini değerlendiren muhakkiklerin; “isnadı, şeyhayn şartlarına göre sahihtir” şeklinde değerlendirmeleriyle sahih bir rivayet olarak kabul edilebilmektedir.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda ilgili rivayetin Necm Suresi'nin 13-14.ayetlerine mukabil bir konumda zikredildiği ve konumuna aykırılık arz etmediği tespit edilmiştir. Rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır.

²⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 29/377.

²⁵¹ Buhârî, “Menakıbu'l-Ensar”, No.3887.

²⁵² Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ehadisi ve'l Asar*, 6/315.

1.25. Vefa Nedir?

a. Metni

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، قَالَ: تَلَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْآيَةَ {وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى} [النجم: 37] قَالَ: «أَتَذُرُونَ مَا وَفَّى؟» فَقُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: " وَفَّى: عَمِلَ يَوْمُهُ بِأَرْبَعِ رَكَعَاتٍ مِنْ أَوَّلِ النَّهَارِ ²⁵³

b. Tercümesi

Ebû Umame'den rivayetle Hz. Peygamber, “*ahde vefa örneği İbrâhim*”²⁵⁴ ayetini okudu ve şöyle buyurdu: Vefa'nın ne olduğunu biliyor musunuz? Biz; Allah ve Rasul'ü en iyi bilir dedik. Bunun üzerine Vefa, günlük gündüzün ilk vakitlerinde dört rekât kılmaktır, buyurdu.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Taberânî'nin *Müsnedü's-Şâmiyyîn* adlı eserinde senedsiz bir şekilde Ebû Umame'nin Hz. Peygamber'den nakletmesi ile yer almaktadır.²⁵⁵ Bu rivayete muteber hadis kaynaklarında rastlanmamıştır. Ancak tefsir eserleri özelinde yapılan bir incelemede rivayetin Taberî'nin tefsirinde geçtiği tespit edilmektedir. Taberî'deki rivayet metin yönünden Mücâhid'deki rivayetle bire bir aynı olarak nakledilmiştir. Senedi ise Ca'fer b. Zübeyr adlı raviye kadar Mücâhid'deki rivayetin senedi ile aynı olarak nakledilmiş, bu raviden sonra farklı kanala ayrılmıştır.²⁵⁶

²⁵³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 274.

²⁵⁴ en-Necm 53/37.

²⁵⁵ Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, thk. Humeydi b. Abdulmecid es-Selefi (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1984), 3/150.

²⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 2/16.

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere ele aldığımız rivayet muteber hadis kaynaklarında yer almamıştır. Bununla beraber nakledildiği eserlere bakıldığında Taberânî'deki rivayet her ne kadar metin yönünden Mücâhid'deki rivayet ile aynı nakledilmiş olsa da bir senedinin olmaması sıhhati cihetinden bir değerlendirmeyi mümkün kılmamaktadır. Taberî'deki rivayet incelendiğinde hem Taberî hem de Mücâhid'de ortak olan bir ravinin cerh edildiği görülmektedir. Bu ravi için “metruku'l hadis” ve “zaifun cidden” ifadeleri kullanılmıştır. Bu durumda her iki eserdeki rivayet için zayıf olabilecekleri ifade edilebilir.²⁵⁷

İlgili rivayet tefsirine konu olduğu ayet ile uygunluk arz etmektedir. Yine eserin muhtevasına ilişkin incelememizde rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır. Nitekim nakledilen rivayetin devamında Mücâhid'in bu ayet ile ilgili tefsir sadedinde bir ifadesi de bulunmaktadır. Yani Mücâhid'in bu konuda bir tefsir bilgisi vaki olduğu halde Mücâhid ile bağlantısı olmayan bu rivayetin nakledildiği görülmektedir.

1.26. Yeni Yaratılışla Yaratılacaklar

a. Metni

أَنْبَاءُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: نَا شَيْبَانُ، عَنْ جَابِرِ الْجُعْفِيِّ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ مَرْثَةَ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّا أَنْشَأْنَاهُمْ} [الواقعة: 35]، يَعْنِي: النَّبِيَّ وَالْأَبْكَارَ اللَّائِي كُنَّ فِي الدُّنْيَا²⁵⁸

b. Tercümesi

²⁵⁷ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 2/16.

²⁵⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 282.

Seleme b. Yezid'den rivayetle “Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır.”²⁵⁹ ayeti hakkında Hz. Peygamber'den şöyle işittim, dedi: Bu dünyadaki evli kadınlar ve bakirelerdir.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l Kebir* adlı eserinde yer almaktadır. Rivayetin senedine bakıldığında Mücâhid'de geçen senede nispetle Âdem b. Ebî İyâs'dan (ö.220/835) sonra farklı bir kanala ayrılarak rivayet edildiği görülmektedir.²⁶⁰ Bununla birlikte ilgili rivayete bu metin ile Kütüb-i Tis'a'da rastlanmamıştır.

d. Değerlendirme

İlgili rivayet muteber hadis kaynaklarında yer almamıştır. Taberânî'de ve Mücâhid'deki rivayette yer alan Yezid b. Murre adlı ravi hakkında Buharî, *et-Tarihu'l Kebir* adlı eserinde لا يصح حديثه ifadesini kullanmıştır.²⁶¹ Tespit edilebildiği kadarıyla rivayet sahih bir rivayet olarak değerlendirilememektedir.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda ayetin bağlamına uygun olup senedinde Mücâhid b. Cebr yer almadan nakledildiği görülmektedir.

1.27. Yaşlılar Cennete Giremeyecektir

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا الْمُبَارَكُ بْنُ فَضَالَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ الْعَجُوزُ» قَالَ: «فَبَكَتْ عَجُوزٌ»، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

²⁵⁹ el-Vâkıa 56/35.

²⁶⁰ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 7/40.

²⁶¹ Buharî, *et-Târihu'l-kebir li'l-Buhârî bihavâşî Maḥmûd Ḥalîl*, thk. Muḥammed 'Abdulmu'în Ḥân (ed-Duken: Dâ'iratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye), 8/359.

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَحْبَبُّوْهَا لَيْسَتْ يَوْمِيذٍ بِعَجُوزٍ، وَأَنْهَا يَوْمِيذٍ شَابَّةٌ، إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: { إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً } [الواقعة: 35]"²⁶²

b. Tercümesi

Hasan- Basri'den rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Yaşlılar cennete giremeyecektir.” Hasan- Basri sözüne devamla dedi ki: Yaşlı bunu duyunca ağladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ona haber edin. O gün yaşlı değil genç olacaktır.” Muhakkak Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz biz onları (eşlerini) yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır.”²⁶³

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Tirmizî'nin *eş-Şemailu'l-Muhammediyye* adlı eserinde manaya etki etmeyen lafız farklılıkları ile yine Hasan-ı Basrî'den rivayetle yer almaktadır.²⁶⁴ Bununla birlikte rivayet Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat* adlı eserinde Hz. Aişe'den nakille yer almaktadır.²⁶⁵ Bu rivayet Kütüb-i Sitte'de bulunmamaktadır.

d. Değerlendirme

Tirmizî'deki ve Mücâhid'deki rivayetlere bakıldığında rivayetin Mübârek b. Fedâle'den sonra sened yönünden farklılaştığı görülmektedir. Her iki rivayet de Hasan-ı Basrî'nin tâbii olduğu ve sahâbî ismi zikretmeden hadisi naklettiği görülmektedir. Bu durumda hadis mürsel olarak kabul edilmektedir. Onun haricinde Tirmizî'deki rivayet güvenilir raviler aracılığıyla nakledilmiştir. Taberânî'nin eserinde metin yönünden aynı olan bir başka rivayetin Hz. Aişe'den rivayet edildiği tespit edilmiştir. Ancak bu

²⁶² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 282.

²⁶³ el-Vâkıa 56/35.

²⁶⁴ Muhammed b. 'Îsâ b. Şevre b. Mûsa b.ed-Đahhâk et-Tirmizî, *eş-Şemâ'ilü'l-Muhammediyye* (Beyrut: Dar Ihya al-Turath al-'Arabi, ts.), 144.

²⁶⁵ et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 5/357.

rivayette yer alan Mes'ade b. el-Yesa' adlı ravi hakkında bir bilgi verilmemiştir. ²⁶⁶

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda ilgili rivayetin ayet ile uygunluk arz ettiği tespit edilmiştir. Rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır.

1.28. Yeryüzü ve Gökyüzü

a. Metni

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: نا آدَمَ، قَالَ: نا شَيْبَانَ، قَالَ: نا قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ تَدْرُونَ مَا هَذِهِ الَّتِي فَوْقَكُمْ؟» قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: " فَإِنَّهَا الرَّقِيعُ: سَفْفٌ مَحْفُوظٌ، وَمَوْجٌ مَكْفُوفٌ، هَلْ تَدْرُونَ كَمْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهَا؟ " قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «فَإِنَّ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهَا مَسِيرَةُ خَمْسِمِائَةِ، وَبَيْنَهَا وَبَيْنَ السَّمَاءِ الْأُخْرَى مِثْلُ ذَلِكَ، حَتَّى عَدَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ، وَغَلَطَ كُلِّ سَمَاءٍ مَسِيرَةُ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ» ثُمَّ قَالَ: «هَلْ تَدْرُونَ مَا فَوْقَ ذَلِكَ؟» قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «فَوْقَ ذَلِكَ الْعَرْشُ، وَبَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ السَّابِعَةِ مَسِيرَةُ خَمْسِمِائَةِ سَنَةٍ» ثُمَّ قَالَ: «هَلْ تَدْرُونَ مَا هَذِهِ الَّتِي تَحْتَكُمْ؟» قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «فَإِنَّهَا الْأَرْضُ، وَبَيْنَهَا وَبَيْنَ الْأَرْضِ الَّتِي تَحْتَهَا مَسِيرَةُ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ، حَتَّى عَدَّ سَبْعَ أَرْضِينَ، وَغَلَطَ كُلِّ أَرْضٍ مَسِيرَةُ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ» ثُمَّ قَالَ: «وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَوْ أَنَّكُمْ دَلَّيْتُمْ أَحَدَكُمْ بِجَبَلٍ إِلَى الْأَرْضِ السَّابِعَةِ لَهَبَطَ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» ، ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ} [الحديد: 3] ²⁶⁷

b. Tercümesi

Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Üstünüzde ne olduğunu biliyor musunuz?”

-“Allah ve Resulü daha iyi bilir.”

²⁶⁶ Ebû Ahmed ‘Abdullah b. ‘Adî İbn ‘Adî, *el-Kâmil fî du‘afâ’i’r-ricâl*, thk. ‘Adil Ahmed ‘Abdulmevcût (Beyrut: el-Kütübu’l-‘İlmiyye), 8/127.

²⁶⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 286.

-O rakî'dır. Korunmuş bir tavan ve tutulmuş bir dalgadır. Sizinle onun arasının ne kadarlık bir mesafe olduğunu biliyor musunuz?

-“Allah ve Resulü daha iyi bilir.”

-Sizinle onun arası 500 yıldır. Ve onunla diğer semanın arası bu şekildedir. (Hz. Peygamber burada 7 kat semayı zikretti.) Her semanın kalınlığı 500 yıllık mesafe gibidir.

- Onun üstünde ne olduğunu biliyor musunuz?

– “Allah ve Resulü daha iyi bilir.”

– Onun üstünde Arş vardır; onunla (yedinci) sema arasında, 500 yıllık mesafe vardır.

-Altınızda ne olduğunu biliyor musunuz?

– “Allah ve Resulü daha iyi bilir.”

– Arz (yeryüzü). Onunla onun altındaki arz arasında 500 yıllık mesafe vardır. (Hz. Peygamber burada da 7 arz zikretti ve her bir arz katının kalınlığının 500 yıl olduğunu söyledi.) Sonra şöyle devam etti: Muhammed'in canını elinde bulundurana yemin ederim ki, şayet siz birisini iple yedinci yer tabakasına sarkıtacak olsaydınız, mutlaka Allah'ın üstüne inerdi. Sonra Hz. Peygamber şu ayeti okudu: “*O el-Evvel'dir, el-Âhir'dir, ez-Zâhir'dir, el-Bâtın'dır; O her şeyi hakkıyla bilendir.*”²⁶⁸

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Tirmizî'nin *es-Sünen* adlı eserinde birtakım lafız farklılıklarıyla yer almaktadır.²⁶⁹ Bu rivayetin senedine bakıldığında Şeyban b.

²⁶⁸ el-Hadîd 57/3.

²⁶⁹ Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an" 57 (No. 3298).

Abdurrahman adlı raviye kadar Mücâhid'deki sened ile aynı raviler aracılığıyla nakledildiği görülmektedir. Bu raviden sonra rivayet farklı bir kanala ayrılmıştır.

Farklı bir isnad ile de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde lafız farklılıkları ve yine Mücâhid'deki rivayete nispetle metin yönünden eksikliklerle yer almaktadır.²⁷⁰

d. Değerlendirme

Tirmizî bu hadis için “bu vechten garip bir hadistir” ifadesini kullanmış ve Hasan-ı Basrî'nin bu rivayeti Ebû Hureyre'den işitmediğini Ali b. Zeyd, Yunus b. Ubeyde ve Eyyub'dan rivayetle nakletmiştir. Görüldüğü üzere Tirmizî'deki bu rivayet zayıf olarak değerlendirilebilir. Mücâhid'de geçen rivayet de Hasan-ı Basrî'nin Ebû Hureyre'den naklettiği rivayettir. Bu durumda Mücâhid'deki rivayet de zayıf hükmünü almaktadır. İbn Hanbel'deki rivayete bakıldığında bu isnadın zayıf (zaifun cidden lafzı ile) olduğu muhakkikler tarafından ifade edilmektedir. Çünkü ravilerinden Yahya b. el-Ala hakkında Nesaî ve Darekutnî “metruku'l-hadis” demişlerdir. Ahmed ise bu şahsın yalancı ve hadis uyduran bir kişi olduğunu ifade etmiştir.²⁷¹

Görüldüğü üzere rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır. Ancak rivayetin eserin muhtevasına uygunluğunu incelediğimizde tefsir etmek için geldiği ayet ile uygunluk arz ettiği görülmektedir.

1.29. Dövünerek Ağlamayın!

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: نَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: " أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى النِّسَاءِ أَلَّا يُنْحَنَ،

²⁷⁰ el- İmam Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel*, 3/292.

²⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 3/293.

فَقَالَتْ امْرَأَةٌ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ فُلَانَةَ أَسْعَدَتْنِي، أَفَلَا أُسْعِدُهَا؟ فَقَبَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ يَدَهُ وَمَ يَبَايِعُهَا²⁷²

b. Tercümesi

Ümmü Atıyye'den rivayetle Hz. Peygamber, kadınlara dövünerek ağlamamalarını öğütlemiş, bir kadın Hz. Peygamber'e: "Filanca beni sevindirdi, onu sevindirmeyecek miyim? dedi. Hz. Peygamber de elini çekti ve onunla biat yapmadı.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserinde, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'inde, Beyhâkî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sında manayı değiştirmeyen lafız farklılıkları ile yer almaktadır.²⁷³ Bu rivayet Ahmed b. Hanbel'de iki farklı yerde geçmiş, isnadlardan birisinin Mücâhid'de geçen rivayet ile senetteki Hammâd'a kadar olan kısmı aynı şekilde nakledilmiştir.

d. Değerlendirme

Şuayb Arnavut, Adil Mürşid ve beraberlerindeki heyetin tahkiklerinde ifade edildiğine göre Müsned'de geçen Enes>Sâbit>Ma'mer>Abdurrezzak tariki ile gelen rivayet şeyhayn şartlarına göre sahih bir rivayettir. Yine Müsned'de geçen Mücâhid'deki rivayetle Hammâd b. Seleme'ye kadar aynı şahıslarla nakledilen diğer sened için isnadı sahih denilmiştir.²⁷⁴

²⁷² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 294.

²⁷³ Abdurrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 4/275, 6/128; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 20/333, 45/287; Nesâî, "Cenaiz", 15 (No.1991); et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, 25/53; Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübra*, 4/103.

²⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 20/33, 45/287.

Görüldüğü üzere Mücâhid’de tespit edilen rivayet sahih senedlerle diğer hadis kitaplarının bazılarında yer almaktadır. Üstelik Mücâhid’deki sened ile aynı olan İbn Hanbel rivayetinden birisi de isnadı sahih olarak değerlendirilmiştir. Böylelikle ele aldığımız rivayet için sahih değerlendirmesi yapılabilir. İlgili rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır. Yine bu rivayet Mümtehine Suresinin Hz. Peygamber’in biat alması ile alakalı ayetlerle ilgili kısımda kullanılmıştır. Rivayetin içeriğindeki biat alma hususu Mücâhid’in muhtevasına uygunluk arz etmektedir. Bunun haricinde rivayet, özellikle bir ayeti tefsir etmek için kullanılmamıştır.

1.30. Sıratı Mü’minin Durumu

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا أَبُو عُمَرَ الصَّنْعَائِيُّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {تُورِثُهُمْ يَسْعَى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ} [التحریم: 8] قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَمُرُّ الْمُؤْمِنُونَ عَلَى الصِّرَاطِ بِنُورِهِمْ: فَمِنْهُمْ مَنْ يَمُرُّ كَطَرْفِ الْعَيْنِ وَكَالْبَرْقِ، وَكَالرَّيْحِ، وَكَالطَّيْرِ، وَكَأَجَاوِيدِ الْخَيْلِ وَكَأَجَاوِيدِ الرِّكَابِ، فَنَاجٍ مُسْلِمٌ، وَمُخْذُوشٌ مُرْسَلٌ، وَمُخْذُوشٌ فِي النَّارِ"²⁷⁵

b. Tercümesi

Ebû Said el-Hudrî “onların nuru önlerini aydınlatır”²⁷⁶ ayeti hakkında Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivayet etti: Mü’minler sıratı nurları ile geçerler. Onlardan kimi gözün açılıp kapanması gibi, kimi yıldırım gibi, kimi rüzgar, kimi kuş gibi, kimi de iyi cins bir at gibi, kimi iyi cins binek gibi geçeceklerdir. Bazısı kurtulmuş, diğeri tırmalanmış sonra salıverilmiş, kimi de ateşte yığılmış kalmıştır.

²⁷⁵ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 301-302.

²⁷⁶ et-Tahrim 66/8.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Ebû Davud et-Tayalisi'nin *Müsned*'inde, Müslim'in *Sahih*'inde, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde, Beyhaki'nin *Şuabu'l-İman* adlı eserinde yer almaktadır.²⁷⁷

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere ele aldığımız rivayet bir takım rivayet kaynaklarında yer almış özellikle Müslim'in *Sahih*'inde rivayet edilmiştir. Hâkim, bu rivayet için bir değerlendirme yapmamıştır. Bununla birlikte aynı mana ve lafızlarla Müslim'in *Sahih*'inde yer almasıyla bu rivayet için sahih değerlendirmesi yapılabilir. Rivayetin senesinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır. Mücâhid ile bir ilişkisi olmadan Tahrim Suresinin sekizinci ayetini tefsir etmek için bu rivayetin kullanıldığı görülmektedir.

1.31. Keşfu's-Sak Rivayeti

a. Metni

أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمُ قَالَ: نَا آدَمُ، قَالَ: ثنا أَبُو عُمَرَ الصَّنَعَائِي، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «يَكْشِفُ رُبُّنَا عَزَّ وَجَلَّ عَنْ سَاقِهِ، فَلَا يَبْقَى مَنْ سَجَدَ لَهُ فِي الدُّنْيَا مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِهِ إِلَّا أَذِنَ لَهُ بِالسُّجُودِ، وَلَا يَبْقَى مَنْ سَجَدَ لَهُ أَبَقًا أَوْ رِيَاءً، إِلَّا جَعَلَ اللَّهُ ظَهْرَهُ طَبَقَةً وَاحِدَةً كُلَّمَا أَرَادَ أَنْ يَسْجُدَ حَرَّ عَلَى قَفَاهُ»²⁷⁸

b. Tercümesi

Ebû Said el-Hûdrî, Hz. Peygamber'den şöyle işittiğini rivayet etmiştir: Rabbimiz baldırını açacaktır. Allah'ın kendisine secde etmesine izin vermedikçe, bu dünyada

²⁷⁷ Ebu Davud et-Tayalisi, *Müsnedü Ebi Davud et-Tayalisi*, 3/629 ; Müslim, "İman", 302; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahihayn*, 4/626; Beyhaki, *Şu'abü'l-îmân*, 1/576.

²⁷⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 304.

kendi isteğiyle O'na secde eden hiç kimse kalmayacaktır. Ve riya ve gösteriş ile secde eden kimse de kalmayacaktır ki Allah onların sırtlarını düz bir tabakaya dönüştürecektir. Ne zaman secde etmek isteseler kafaları üzere düşeceklerdir.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Ebu Dâvud et-Tayalisi'nin *Müsned*'inde, Müslim'in *Sahih*'inde birebir lafızlarla geçmektedir.²⁷⁹ Küçük lafız farklılıklarıyla Buhârî'nin *Sahih*'inde, Dârimî'nin *Müsned*'inde yer almaktadır.²⁸⁰ Ebû Davud ve Müslim'deki rivayetlere bakıldığında Mücâhid'de geçen rivayetle senetteki Ebû Said>Atâ b. Yesâr>Zeyd b. Eslem'e kadar olan kısmın aynı olduğu, rivayetin üç farklı tarikte de Zeyd'den sonra farklı kanallara ayrıldığı ve bu farklılığın metne yansımadağı tespit edilebilmektedir.

d. Değerlendirme

Ele aldığımız rivayet birebir lafızlarla Müslim'in *Sahih*'inde yer almaktadır. Bu noktada rivayeti farklı kaynaklar da desteklemektedir. Mücâhid'deki formun Zeyd b. Eslem'e kadar Müslim'deki sened ile aynı olması ve metinde görülen mutabakat da ele aldığımız rivayeti desteklemektedir. Nitekim, Müslim'de rivayet edildiği için sahihtir şeklinde değerlendirme yapılabilir. Rivayetin *Tefsiru Mücâhid*'e alınışına bakıldığında hususen bir ayeti tefsir etmek için kullanılmadağı ve senedinde Mücâhid b. Cebr'in yer almadığı görülmektedir. Ancak ayetlerin sırası gözetildiğinde rivayetin, Kalem Suresinin kırk ikinci ayetine uygun bir konumda ve ayet ile bağlantılı bir metinle kullanıldığı tespit edilebilmektedir.

²⁷⁹ Ebu Davud et-Tayalisi, *Müsnedü Ebi Davud et-Tayalisi*, 3/629; Müslim, "İman", 183.

²⁸⁰ Buhârî, "Tefsiru'l-Kur'an" No.4919; Dârimî, *Sunen*, 3/1848.

Keşfu's-Sak rivayetinde Rabbimiz baldırını açacaktır ifadesine açıklık getirmek gerekmektedir. Esasen bu ifade baldırını açacaktır demektir. Ancak bu ifadeye farklı yaklaşımlar olmuştur. Dilcilerin bir kısmına göre bu korku ve şiddetin açılımıdır. Araplar “sak” kelimesini baş daralması hususunda kullanmışlardır. Araplar’a göre insan başı dara düşünce kollarını ve paçalarını sıvar. Bir başka görüşe göre de “sak”tan anlaşılan mana büyük nurdur. Bazıları da bundan muradın melekler olduğunu ifade etmişlerdir.²⁸¹

1.32. Cabir b. Abdullah’a Göre İlk İnen Ayetler

a. Metni

أَنْبَأَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَارِظٍ الزُّهْرِيُّ: أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيَّ، أَخْبَرَهُ قَالَ: إِنَّ أَوَّلَ شَيْءٍ نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ { يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ } [المدثر: 1] قَالَ جَابِرٌ: فَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " جَاوَزْتُ فِي جِرَاءٍ، فَلَمَّا فَضَيْتُ جَوَارِي أَقْبَلْتُ فِي بَطْنِ الْوَادِي، فَنَادَانِي مُنَادٍ عَنْ يَمِينِي وَشِمَالِي وَخَلْفِي وَأَمَامِي، فَلَمْ أَرَ شَيْئًا، فَنَظَرْتُ فَوْقِي، فَإِذَا جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ جَالِسٌ عَلَى عَرْشٍ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَحَثَّثْتُ مِنْهُ، فَأَقْبَلْتُ إِلَى خَدِيجَةٍ، فَقُلْتُ: دَثِّرُونِي، فَدَثَّرُونِي وَصَبُّوا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا، وَنَزَلَ { يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ } [المدثر: 2]²⁸²

b. Tercümesi

Câbir b. Abdillâh’dan (ö.78/697) rivayetle o Kur’an’dan ilk indirilen ayetin “ey örtüsüne bürünen” olduğunu ifade etmiş ve Hz. Peygamber’den şöyle işittim demiştir: Hira’ya gittim. Bulunduğum mahalleyi geçince vadiye vardım. Sağımdan, solumdan, arkamdan ve önümden biri bana nida etti. Ben bir şey görmedim. Ardından yukarı baktım ki Cebrail (a.s) gökyüzü ve yeryüzü arasındaki arşa oturuyordu. Hatice’ye

²⁸¹ Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi* (Ravza Yayınları, 2017), 2/169.

²⁸² Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 311.

gittim ve ona dedim ki: beni örtün, beni örtün ve üzerime soğuk su dökün. Bunun üzerine “ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! ayeti nazil oldu.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Ebû Davud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Buharî'nin *Sahih*'inde, Müslim'in *Sahih*'inde, Nesai'nin *es-Sünenü'l-Kübra* adlı eserinde geçmektedir.²⁸³

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere ele aldığımız rivayet birçok kaynakta yer almaktadır. Bunların en önemlisi Buharî ve Müslim'de yer almasıdır. Rivayetlerin metinlerine bakıldığında manayı değiştirmeyen ve birbirinin yerine kullanılabilecek farklı kelimeler haricinde Mücâhid'de tespit edilen rivayet ile metin yönünden aynı rivayetlerdir. Rivayet, metin yönünden değerlendirildiğinde sahih kaynaklarda geçmiş olmasından dolayı sahih olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte rivayetin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki bir başka varyantı için Şuayb Arnavut ve beraberindeki tahkik heyeti “isnadı şeyhayn şartlarına göre sahihtir” demişlerdir. Onun haricinde Mücâhid'deki sened için sahihtir demek ancak bu senedin de ayrıyeten tetkiki ile olacaktır. Bunun için burada yalnızca, Mücâhid'deki ele alınan rivayetin sahih bir varyantı ve metnini destekleyen sahih bir metni bulunmuş oldu.

Mücâhid'de bulunan bu rivayetin senedinde Mücâhid yer almamaktadır. Yani Mücâhid'in naklettiği bir rivayet değildir. Bunun haricinde Müddessir Suresinin ilk ayetini tefsir etmek için burada kullanıldığı görülebilmektedir.

²⁸³ Ebu Davud et-Tayalisî, *Müsnedü Ebi Davud et-Tayalisî*, 3/265; Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ehadisi ve'l Asar*, 7/330; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 22/192-194, 23/280-384; Buhârî, "Tefsiru'l-Kur'an", No.4922-24; Müslim, "İman", 161; Nesâî, "Tefsir", 74.

1.33. Hesaba Çekilen Azap Görür

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: نا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ السَّحْتِيَّيْنِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَنْ حُوسِبَ عَذِّبَ» قَالَتْ: فَقُلْتُ أَلَيْسَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ {فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا} [الانشقاق: 8] فَقَالَ: يَا عَائِشَةُ ذَاكُمُ الْعَرَضُ، وَلَكِنْ مَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ عَذِّبَ²⁸⁴

b. Tercümesi

Hiz. Aişe'den (ö.58/678) rivayetle o, Hiz. Peygamber'in (Kıyamet günü) kim hesaba çekilirse azap görür dediğini işittim ve bunun üzerine Allah (c.c) "kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay bir şekilde görülecektir"²⁸⁵ buyurmuyor mu? dedim. Bana, ey Aişe! O arzıdır. Lakin kim inceden inceye hesaba çekilirse o azap görür, buyurdu.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Bu rivayet İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Buhârî'nin *Sahih*'inde, Müslim'in *Sahih*'inde, Ebû Davud'un *Sünen*'inde, Tirmizî'nin *Sünen*'inde, Nesaî'nin *es-Sünenü'l-Kübra* ve Beyhakî'nin *Şuabu'l-İman* adlı eserlerinde yer almaktadır.²⁸⁶

²⁸⁴ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 328.

²⁸⁵ el-İnşıkak 84/8.

²⁸⁶ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ahadisi ve'l Asar*, 7/87; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 40/236, 41/152-287-429, 42/466, ; Buhârî, "İlim", No.103, "Tefsiru'l-Kur'an", No.4939, "Rikak", No.6536-7; Müslim, "Sıfatu'l-Kıyame", 2876; Ebû Davud, "Cenaiz", 3; Tirmizî, "Sıfatu'l-Kıyame", 5; Nesâî, "Suretu el-Hâkka", 2; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, 1/429.

d. Değerlendirme

Ele aldığımız rivayete diğer kaynaklarda bakıldığında muteber hadis kaynaklarının çoğunda geçtiği tespit edilmiştir. Böylelikle ele aldığımız rivayet farklı kaynaklarda mütedavil bir rivayettir. Bu kaynaklara bakıldığında rivayetin Buharî ve Müslim’de geçiyor olması, Ahmed b. Hanbel’de beş farklı senetle gelip bunların içinden birkaçı için muhakkiklerin, “şeyhayn şartlarına göre senedi sahih bir rivayettir”, “isnadı sahihtir” şeklinde ifadelerinin olması, Ebû Dâvûd’da geçen rivayet için Şuayb Arnavut’un “hadisun sahihun” demesi, ele aldığımız metni sahih olarak değerlendirmeye imkan sağlayabilmektedir.²⁸⁷ Bunlarla birlikte Mücâhid’de tespit edilen bu rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır. Daha sonradan İnşikak Suresindeki ilgili ayeti tefsir sadedinde esere alındığı görülebilmektedir. Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda rivayetin ilgili ayete uygunluk arz ettiği görülebilmektedir.

1.34. Secdede Ne Denir?

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: نا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ زَيْدِ الْعَمِّيِّ، عَنْ مُرَّةَ
الْهُمْدَانِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نَقُولُ فِي سُجُودِنَا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {سَبِّحْ اسْمَ
رَبِّكَ الْأَعْلَى} [الأعلى: 1] فَأَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَقُولَ فِي سُجُودِنَا سُبْحَانَ رَبِّي
الْأَعْلَى وَثَرًا²⁸⁸

b. Tercümesi

²⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 40/236, 41/152, 41/429, 42/466.

²⁸⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 333.

Ebû Hureyre'den rivayetle Hz. Peygamber'e secde iken ne diyelim diye sorduk. Bunun üzerine “*yüce rabbinin adını takdis ve tenzih ederek an*”²⁸⁹ ayeti nazil oldu. Hz. Peygamber de bize secdelerimizde Subhane Rabbiye'l-A'lâ dememizi emretti.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Kaynaklarda secde iken “Subhane Rabbiye'l-A'lâ” denilmesi ile ilgili çok rivayet bulunmaktadır. Ancak bu zikrin A'lâ Suresinin ilk ayetinin inzalinden sonra secdelerde okunması ile bağlantılı emrini içeren başka rivayetler de vardır. Burada ayetin inzalinden sonra okunmasının emredilmesi ile ilgili olan rivayetlerin geçtiği kaynaklar belirtilecektir.²⁹⁰ Buna göre ele aldığımız rivayet manayı etkilemeyen lafız farklılıkları ile Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Dârimî'nin *Müsned*'inde, İbn Mâce'nin (ö.273/887) *Sünen*'inde, Ebû Davud'un *Sünen*'inde, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l Kebir*'inde, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde, Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sında geçmektedir.²⁹¹

d. Değerlendirme

Ele aldığımız rivayet için yapılan değerlendirmelere bakıldığında İbn Hanbel'deki rivayet için tahkik heyeti tarafından “isnadının hasen olmaya muhtemel olduğu” ifade edilmiştir. Şuayb Arnavut, İbn Mâce ve Ebû Dâvud'daki rivayetler için de “isnadı hasen” ifadesini kullanmıştır. Bu eserlerdeki rivayetlerde hasen olmaya sebep unsur, senetteki İyas b. Âmir'den kardeşinin oğlu Musa b. Eyyûb'dan başkasının rivayet etmemiş olmasıdır. Hâkim de *el-Müstedrek*'deki rivayet için “isnadı sahih bir hadistir”

²⁸⁹ el-A'lâ 87/1

²⁹⁰ قَلَمًا نَزَلَتْ {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى} [الأعلى: 1] قَالَ لَنَا: "اجْعَلُوهَا فِي سُجُودِكُمْ"

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Hz. Peygamber'in A'lâ Suresinin ilk ayetini okuduğunda “subhane rabbiye'l-a'lâ” dediği rivayet edilmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 3/495.

²⁹¹ Ebu Davud et-Tayalisî, *Müsned*, 2/342; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 28/630; İbn Mâce, "İkametu's-Salat", 20(No.887); Ebû Davud, "Salat", 150 (No.869); et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 17/321-322; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 1/347, 2/519; Beyhaki, *es-Sünenü'l Kübra*, 2/122.

ifadesini kullanmıştır. Bununla birlikte Zehebî de “hadis sahihtir” demekle Hâkim’e katılmıştır.²⁹² Ancak Hâkim’in eserinde geçen rivayette de tıpkı yukarıdaki senetlerde olduğu gibi Musa b. Eyyûb hadisi İyas b. Âmir’den rivayet etmiştir. Şuayb Arnavut’a göre rivayeti hasen olmaya iten sebep Hâkim’in rivayetinde de vardır. Ancak Hâkim ve ona mutabakatla Zehebî bu rivayetin senedi için sahih ifadesini kullanmışlardır. Son olarak bu rivayetin diğer kaynaklarda hasen veya sahih isnadlı formlarının tespit edildiği söylenebilir.

Ele aldığımız rivayetin A’lâ Suresinin ilk ayeti ile alakalı olarak senedinde de Mücâhid b. Cebr’in yer aldığı şekilde kullanıldığı görülmektedir.

1.35. Hasan-ı Basrî’den Bir Rivayet

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: نا الْمُبَارَكُ بْنُ فَضَالَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ تَلَقَّى رُوحُهُ أَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِينَ، فَيَقُولُونَ لَهُ: مَا فَعَلَ فُلَانٌ، فَإِذَا قَالَ: مَاتَ قَبْلِي، قَالُوا: ذُهِبَ بِهِ إِلَى أُمِّهِ الْهَآوِيَةِ، وَبُسَّتِ الْأُمُّ، وَبُسَّتِ الْمُرَيَّةُ²⁹³ "

b. Tercümesi

Hasan-ı Basrî’den rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Kul vefat ettiğinde ruhu müminlerin ruhu ile karşılaşır. Ona şöyle derler:

-Falanca ne yaptı?

-Benden önce öldü (de yanlarına gelmemişse) dediğinde ona derler ki; annesi haviyeye götürüldü. O ne kötü annedir. Ne kötü bakıcıdır.

²⁹² Hâkim, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, 1/347, 2/519

²⁹³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 351.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet bire bir aynı lafız ve bütünlükte olmadan İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde, Nesâî'nin *es-Sünen*'inde, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'inde ve farklı senetle yine *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ında, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde yer almaktadır.²⁹⁴ Birebir aynı lafızlarla ravileri de Âdem b. Ebî İyâs'a kadar aynı olan bir başka senetle yine Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde geçmektedir.²⁹⁵

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere ele aldığımız rivayet çeşitli hadis kaynaklarında yer almıştır. Taberânî'deki rivayet için Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid* adlı eserinde senetteki Mesleme b. Ali'nin zayıf olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁶ Mücâhid'de ele aldığımız rivayetin metin yönünden bire bir aynı olan *el-Müstedrek*'deki rivayet için Hâkim'in değerlendirmesi “bu isnadı sahih mürsel bir hadistir” şeklinde olmuş, Zehebî de rivayetin mürsel olduğunu belirterek Hâkim'e muvafakat etmiştir. Mücâhid'deki senette de görüleceği üzere Hasan-ı Basrî bir sahâbi vasıtası kullanmadan Hz. Peygamber'den rivayette bulunmuştur.

Kâria Sûresinin tefsiri için senedinde Mücâhid b. Cebr'in yer almadığı bir rivayet kullanıldığı görülmektedir. Rivayetin metnine bakıldığında eserin muhtevasına uygun bir yerde ele alındığı tespit edilebilmektedir. Son olarak diğer kaynaklarda bu rivayetin sahih olarak değerlendirilebilecek bir formu tespit edilememiştir.

²⁹⁴ Ebu Bekr b. Ebî Şeybe, *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ehadisi ve'l Asar*, 7/164; Nesâî, "Cenaiz", 9(No.1972); et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 4/129-130; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 1/53; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 1/504.

²⁹⁵ Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 2/581.

²⁹⁶ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, 2/327.

1.36. Namazlarından Gafil Olan Kimseler

a. Metni

أَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَنْ، سَمِعَ
أَبَا بَرَزَةَ الْأَسْلَمِيَّ، يَقُولُ: لَمَّا نَزَلَتْ: {الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ} [الماعون: 5] قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُ أَكْبَرُ هَذِهِ الْآيَةُ خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ أَنْ يُعْطَى كُلُّ وَاحِدٍ مِنْكُمْ مِثْلَ جَمِيعِ الدُّنْيَا، هُوَ الَّذِي إِنْ
صَلَّى لَمْ يَرْجُ خَيْرٌ صَلَاتِهِ، وَإِنْ تَرَكَهَا لَمْ يَخَفْ رَبَّهُ²⁹⁷

b. Tercümesi

Ebû Berze'den rivayetle “Onlar namazlarının özünden uzaktırlar”²⁹⁸ ayeti nazil olduğunda Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Allahu Ekber! Bu ayet sizden birisine dünyanın tamamının verilmesinden daha hayırlıdır. O kişi namaz kıldığında namazının hayrını beklemeyen kimsedir. Eğer onu terkederse de rabbinden korkmayandır.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet bu metin ile hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Tefsir kaynaklarının da dahil olduğu bir incelemede ilgili rivayetin birebir aynı metin ile Taberî'nin *Camiu'l-Beyan* ve Sa'lebî'nin (ö.427/1035) *el-Keşf ve'l-Beyan* adlı eserlerinde yer aldığı görülmektedir.²⁹⁹ Taberî'deki ve Sa'lebî'deki rivayetin senedine bakıldığında senedin Hz. Peygamber'den Şeyban adlı raviye kadar (Ebû Berze>Racul>Câbir>Şeyban) Mücâhid'deki sened ile aynı nakledildiği, senedin Şeyban'dan sonra farklı kanala ayrıldığı görülmektedir.

²⁹⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 358.

²⁹⁸ el-Maûn 107/5.

²⁹⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 24/663; Sa'lebî vd., *Keşf vel-beyân 'an tefsîru'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâ' et-Turâs el-'Arabî, 2002), 10/305.

d. Değerlendirme

Ele aldığımız rivayet hadis kaynaklarında tespit edilemediği için sıhhati hususunda kayda değer bir değerlendirme yapmak mümkün gözükmemektedir. Ancak hem Mücâhid'de hem de yukarıda zikredilen diğer tefsir eserlerinde rivayetin senedinde meçhul bir ravi bulunmaktadır. Bu durumda ele aldığımız rivayet için zayıf hükmü verilebilmektedir.

Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda rivayetin ayetin bağlamına uygun olarak kullanıldığı hem anlamından hem de tespit ettiğimiz diğer tefsirlerde bu ayet ile ilişkilendirilmesinden görülebilmektedir. Bununla birlikte bu rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır.

1.37. Havz-ı Kevser I. Rivayet

a. Metni

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثنا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثنا آدَمُ، قَالَ: ثنا شَيْبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَمَّا عُرِجَ بِي إِلَى السَّمَاءِ أَتَيْتُ عَلَى نَهْرٍ حَافَّتَاهُ قِيبَابُ اللَّوْؤُلِ الْمُجَوَّفِ، فَقُلْتُ: «مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ؟» قَالَ: هَذَا الْكَوْثَرُ الَّذِي أَعْطَاكَ رَبُّكَ، فَأَهْوَى الْمَلَكُ يَدَهُ وَاسْتَخْرَجَ مِنْ طِينِهِ مِسْكَاً أَذْفَرَ³⁰⁰

b. Tercümesi

Enes'den rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Semaya yükseltildiğimde bir nehre geldim. İçi oyuklu inciden kubbeleri olan iki kıyısı vardı.

-Ey Cibril bu nedir? dedim.

-Bu, rabbinin sana verdiği kevserdir. Melek elini havuza vurdu. Çamurundan kokulu misk çıkardı.

³⁰⁰ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 360.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Bu rivayet bir takım manaya etki etmeyen lafız farklılıklarıyla Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Buharî'nin *Sahih*'inde, Ebû Davud'un *Sünen*'inde, Tirmizî'nin *Sünen*'inde, Nesaî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sında, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ında, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde yer almaktadır.³⁰¹

d. Değerlendirme

Ele aldığımız bu rivayet ile ilgili yapılan değerlendirmeler incelendiğinde Şuayb Arnavut ve tahkik heyetinin ifadelerine göre İbn Hanbel'de geçen her bir rivayet "isnadı şeyhayn şartlarına göre sahih" rivayetlerdir. Yine Arnavut'a göre Ebû Dâvûd'daki rivayet de "isnadı sahih" bir rivayettir. Tirmizî, naklettiği rivayet için hasen-sahih demiştir. Hâkim, *el-Müstedrek*'ine aldığı bu rivayet için "şeyhayn şartlarına göre sahih bir hadis" olduğunu ifade etmiş, Zehebî'de şeyhayn şartlarına uygun olduğunu belirtmiştir.³⁰² Tüm bu değerlendirmelerle birlikte ele aldığımız rivayet mana yönünden Buharî'deki rivayet ile uyuşmaktadır. Böylelikle sahih olarak değerlendirilebilir olduğu söylenebilir.

Nitekim bu rivayet Kevser Suresi ile alakalı olarak muhtevaya uygun olarak kullanılmıştır. Rivayetin senedinde Mücâhid b. Cebr yer almamaktadır.

³⁰¹ Tayâlisî, *Musned*, 3/489; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 19/66-195, 20/109-301-399, 21/107-299-460; Buhârî, "Tefsiru'l-Kur'an", No.4964, "Rikak", 53(No.6581), "Tevhid", 37 (No.7517); Ebû Davud, "Sünne", 26; Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an", (No.3359-60); Nesâî, "Tefsir", 108(No.11642); et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 3/188; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 1/152.

³⁰² Tüm değerlendirmeler için bkz. Dipnot 300.

1.38. Havz-ı Kevser II. Rivayet

a. Metni

أَنْبَأَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ مُحَارِبِ بْنِ دِثَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: {إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ} [الكوثر: 1] قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هُوَ نَهْرٌ فِي الْجَنَّةِ حَافَّتَاهُ مِنْ ذَهَبٍ يَجْرِي عَلَى الدَّرِّ وَالْيَاقُوتِ، تُرْبَتُهُ أَطْيَبُ رِيحًا مِنَ الْمِسْكِ، وَمَاؤُهُ أَشَدُّ بَيَاضًا مِنَ التَّلَجِّ، وَطَعْمُهُ أَشَدُّ حَلَاوَةً مِنَ الْعَسَلِ³⁰³

b. Tercümesi

İbn Ömer'den rivayetle o şöyle dedi: “Şüphesiz biz sana kevseri verdik”³⁰⁴ ayeti nazil olduğunda Hz. Peygamber bize şöyle buyurdu: O, cennette bir nehirdir. İki kıyısı altındandır. İnci ve mercanlar üzerinden akar. Toprağı miskten daha güzel kokar. Suyu kardan beyazdır. Tadı baldan tatlıdır.

c. Diğer Kaynaklardaki Yeri

Ele aldığımız rivayet Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde, Tirmizî'nin *Sünen*'inde, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'inde, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde manaya etki etmeyen lafız farklılıkları ve birbirinin yerine kullanılabilecek kelimelerle yer almaktadır.³⁰⁵

³⁰³ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 360.

³⁰⁴ el-Kevser 108/1.

³⁰⁵ Tayâlisî, *Musned*, 3/442; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ahadisi ve'l Asar*, 6/306, 7/45; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 9/257, 10/145-495; İbn Mâce, "Zühd", 39 (No.4334); Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an", (No.3361); et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 13/134; Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 3/625.

d. Değerlendirme

Ele aldığımız rivayetin İbn Hanbel'deki üç farklı senet için "hadisin kavî, senedin zayıf" olduğu Şuayb Arnavut ve tahkik heyeti tarafından ifade edilmiştir. Yine Arnavut, İbn Mâce'deki rivayet için sahih hadis olduğunu belirtmiştir. Tirmizî, bu rivayet için "hasen sahih bir hadistir" demiştir. Hâkim'e göre de bu hadis "şeyhaynın tahrîc etmediği isnadı sahih bir hadistir."³⁰⁶

Görüldüğü üzere bu rivayet çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Bununla birlikte sahih ve zayıf varyantları tespit edilmiştir.

Bu rivayetlere ek olarak ele aldığımız tefsir eserinde Kevser Sûresinin tefsirinde iki farklı senedle gelen başka rivayetler de bulunmaktadır.

1.39. Havz-ı Kevser III. Rivayet

Burada ele alacağımız iki rivayet (1.39. ve 1.40.) metinleri itibariyle yukarıda ele aldığımız son iki rivayetin kapsamı içindedirler. Yukarıdaki rivayetlerden ayrılan kısımları "Kevser'in kaplarının yıldızlar adedince olduğu" ifadeleridir. Aşağıdaki rivayetleri de bu ifade özelinde ele alıp ortak başlık altında tahrîc ve değerlendirmesini yapacağız. Sonuç kısmına da bu şekilde işleyeceğiz.

a. Metin

أَنْبَأَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ الْقُرْظِيُّ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُوتِيْتُ الْكَوْثَرَ، أَنْيْتُهُ عَدَدُ النُّجُومِ³⁰⁷

³⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 9/257, 10/145-495; İbn Mâce, "Zühd", 39 (No.4334); Tirmizî, "Tefsiru'l-Kur'an", (No.3361); Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 3/625.

³⁰⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 360.

b. Tercümesi

İbn Abbas'dan rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Bana Kevser verildi. Kapları yıldızlar adedince.

1.40. Havz-ı Kevser IV. Rivayet

a. Metin

أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: نَا إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ عَنِ الْكَوْثَرِ، فَقَالَتْ: «هُوَ نَهْرٌ أُعْطِيَ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْجَنَّةِ، شَاطِئَاهُ دُرٌّ مَجُوفٌ عَلَيْهِ مِنَ الْآيَةِ عَدَدُ النُّجُومِ»³⁰⁸

b. Tercümesi

Ebû Ubeyde'den rivayetle Mü'minlerin annesi Hz. Aişe'ye Kevser hakkında sordum. Şöyle cevap verdi: O, peygamberinize cennette verilmiş bir nehirdir. Kuyuları içi oyuklu incidendir. Yıldızlar adedince kapları vardır.

c. Diğer Kaynaklardaki Yerleri

Bu rivayetlerin metinlerine bakıldığında yukarıda incelediğimiz (1.37 ve 1.38) rivayetlerin metinlerinde (آيَتُهُ عَدَدُ النُّجُومِ) ifadesi hariç bu rivayeti bulmak mümkündür.

Yukarıdaki rivayetlerin metinleri ile alakalı değerlendirme ve tahric çalışmasını yaptığımız için burada diğer iki metni vermekle yetindik. Yukarıdaki rivayetlerin metinlerinde olmayan “Havz-ı Kevser’in kaplarının yıldızlar adedince” olduğu ifadesi için araştırma yaptığımızda bu ifadenin Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Müslim'in

³⁰⁸ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, 360.

Sahih'inde, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Kebir*'inde yer almaktadır.³⁰⁹

d. Değerlendirme

Görüldüğü üzere Müslim'in eserinde yer aldığı için bu rivayetin metninin sahih olduğu söylenebilir. Bununla birlikte diğer birçok kaynak ile desteklenmiştir. Yaptığımız muhteva tetkiki sonucunda rivayetlerin eserin muhtevasına Kevser havuzu ile ilgili rivayetlerin Kevser Sûresi'nde nakledilmesi ile uygunluk arz ettiği görülmüştür.

³⁰⁹ Ebu Davud et-Tayalisi, *Müsnedü Ebi Davud et-Tayalisi*, 3/596; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ahadisi ve'l Asar*, 6/305, 7/45-46, 7/455; Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 37/50; Müslim, "Taharet", 247, "Salât", 400, ; İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Zühd", 36; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l Kebir*, 2/100, 3/67.

SONUÇ

Allah insanları doğru yola ulaştırmak için kendi içlerinden peygamberler göndermiştir. Peygamberler Allah'tan aldıkları vahiyleri insanlara ulaştırmış ve onlarla tavsiyelerde bulunmuşlardır. Peygamber silsilesinin sonunda bulunan Hz. Muhammed (s.a.v), görevini yerine getirmiş Allah'tan aldığı vahyi insanlara ulaştırmış ve yaşantısı ile müminlere örnek olmuştur. Onun mümtaz yaşantısının sonraki döneme intikali sahabiler vasıtasıyla olmuş, sahabiler de Hz. Peygamber'in sözlerinin sonraki asra taşımakla Hz. Peygamber'in sünnetini yaşatmışlardır.

Asr-ı Saadet sonrasında yaşayan müslümanlar peygambere ulaşma noktasında en iyi yol olan hadislerle dayanmışlardır. Hz. Peygamber'in sünnetini yaşama ve yaşatmak için ona malzeme sunan hadisler ciddi anlamda önemli olmuştur. Bunun için hadislerin ilk başta şifahen nakledildiği daha sonraki zamanlarda ise yazılıp tedvin edildiği görülmektedir.

Henüz şifahi nakil, kitabet ve nispeten tedvin dönemlerini içinde barındıran bir zamanda doğmuş ve yaşamış olan Mücâhid b. Cebr, bu döneme hadisçiliği ve tefsirciliği ile damga vurmuştur. Yetiştği ortam ve ilim aldığı şahıslar Mücâhid'i alanında uzman birisi kılmıştır. Kaynakların gösterdiğine göre Mücâhid, İbn Abbas'dan tefsir dersleri almış ona Kur'an'ı otuzdan fazla kez arz etmiş, hemen hemen her ayet ile alakalı tefsir bilgisi elde etmiştir. Tüm bunların yanında hadis rivayeti ile de ilgilenmiş, daha sonraki asırlarda kitabı ile şöhret bulacak olan Buhârî'nin rivayetlerinde yerini almıştır.

Mücâhid'in erken dönem olarak telakki edilecek bir zamanda yaşadığı malumdur. Erken döneme dair bilgilere açıklık getirebilmek için bu dönem kaynakları önem arz etmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız eser Mücâhid b. Cebr'e nispet edilen tefsir bilgilerini ihtiva etmektedir. Çalışmamızın da amacı Mücâhid'e nispet edilen bu tefsir verilerinin içinden hadisleri tespit etmek ve onların diğer kaynaklardaki yerlerine işaret ederek değerlendirmeye tabi tutmaktır. Bu eserde Mücâhid'den gelen tefsir bilgilerine bakıldığında Mücâhid'in bizzat herhangi bir ayeti tefsir etmek için sistemli hadis rivayet ettiği görülmemektedir. Onun yaptığı, ilgili ayet ile alakalı Hz. Peygamber'den bir bilgi geliyorsa ya da ona ait bir hususu biliyorsa rivayeti kâle resulullah diyerek nakletmektir.

Bu durumda bizim ilk işimiz hadis olabilecek sözleri tespit etmek oldu. Daha sonra ise kaynağı ve yeri belli olmayan rivayetleri ana kaynaklarda araştırdık ve akabinde rivayetin diğer kaynaklardaki yerlerini belirttik. Böylelikle Mücâhid'de yer alan rivayetin farklı formları ve kanalları tespit edilmiş oldu. Diğer kaynaklarda tespit ettiğimiz rivayetleri her bölümün son aşamalarında muhakkiklerin ve müelliflerin ifadeleri ile değerlendirdik. Sahih olarak değerlendirilen rivayetin mana bütünlüğü sağlandıktan sonra Mücâhid'deki versiyonunun manasını da sahih kılabilceğini değerlendirmeye dahil ettik. Zayıf olan rivayetler için “diğer kaynaklarda tespit edilen versiyonu zayıftır” diyerek iktifa ettik.

Yaptığımız çalışma sonucunda Mücâhid'de tespit edip araştırmaya aldığımız rivayetlerin çoğu muteber kaynaklarda bulunmaktadır. Buna göre çalışmaya dahil ettiğimiz bu rivayetlerden Buharî'nin *Sahih*'inde yer alanların sayısı 17, Müslim'in *Sahih*'inde yer alanların sayısı 16, Tirmizî'nin *Sünen*'inde yer alan 12, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde 8, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübra*'sında 20, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde 6, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde 30, Taberânî'nin *el-Mucemu'l-Kebir*'inde 27, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde 18, İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef*'inde 14, Abdurrezzak'ın *el-Musannef*'inde 4, Beyhakî'nin eserlerinde 17, Ebû Dâvûd et-

Tayalisî'nin *Müsned*'inde 11, İmam Mâlik'in *Muvatta*'sında 1, Darimî'nin eserinde 3 adettir. Bu araştırmanın ardından da görülmektedir ki Mücâhid'de yer alan neredeyse bütün hadislerin başka kaynaklarda yeri vardır. Birebir aynı lafızlarla tespit edilmemiş olsa da bazen rivayetin baş tarafı diğer kaynaklarda tespit edilmiş, bazen son kısmı diğer kaynaklarda yer almış, bazen rivayet farklı kelimelerle nakledilmiş bazen de birebir aynı lafızlarla rivayet edilmiştir.

Rivayetleri ele aldığımız bölümlerde son aşama olarak değerlendirme başlığı altında yaptığımız çıkarıma göre sahih-hasen olarak tespit edilen rivayet sayısı 37, zayıf olarak tespit edilen rivayet sayısı 15, hadis kaynaklarında olmayıp hakkında bir tespit yapılamayan rivayet sayısı ise 5 adettir. Böylece çalışmamıza dahil olan rivayetlerin çoğunun sahih olduğu ortaya konulmuştur.

Mücâhid b. Cebr'e nispet edilen bu eser telif edilirken senedinde Mücâhid'in yer almadığı rivayetler de esere eklenmiştir. Yaptığımız araştırma neticesinde senedinde Mücâhid'in yer aldığı hadis sayısı 13 iken senedinde Mücâhid'in yer almadığı hadis sayısı 40'dır. Böylelikle eserin Mücâhid'e nispetinin sınırlarını hadis kullanımı yönünden değerlendirdik ve bu sınırı verilen sayılar ile ifade ettik. Rakamlar eserin Mücâhid'e nispetinin zayıf olduğunu göstermektedir. Bizce de Mücâhid ile alakalı olmayan 40 rivayetin bulunduğu bir eserin Mücâhid'e nispet edilmesi yanlıştır. Ya bu rivayetler eserden çıkarılmalı ya da eserin ismi *Tefsiru Mücâhid* olmamalıdır. Sonradan eklendiği görülen rivayetlerin eserin muhtevasına olan uygunluğu da çalışmamızda tetkik edilmiş uygun olduğu tespit edilenler olduğu gibi uygun olmadığı tespit edilen rivayetlerin bulunduğu gözlemlenmiştir.

Tüm bu incelemelerden anlaşılmıştır ki Mücâhid'e nispet edilen bu tefsirdeki hadis rivayetlerinin çoğu hadis kaynaklarında mütedavil rivayetlerdir. Çoğunun farklı yerlerde dayanağı bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk eş-Şan‘ânî, Ebû Bekr. *el-Musannef*. 10 Cilt. Mısır: Daru’t Ta’sil, 2., 2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdillah Ahmed b. Muhammed. *Musnedu’l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kâhire: Dâru’l-İlâhî, 1. Basım, 1995.
- Ebû ‘Abdillah Ahmed b. Muhammed. *Musnedu’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu‘ayb el-Arna‘ût Murşid, ‘Âdil. Beyrut: Mu’essestü’r-Risâle, 2001.
- Alauddin Moğoltay b. Kılıç el-Hanefî. *İkmalü Tehzibu’l- Kemâl fi Esmâi’r-Rical*. thk. Muhammed Osman. 6 Cilt. Beyrut-Lübnan: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 1. Basım, 2011.
- Algül, Hüseyin. “Hadramut”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/65-68. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ayday, Mehmet Selim. “Abdullah b. Abbas ile Talebesi Mücâhid b. Cebr’e Nispet Edilen Tefsir Rivayetlerinin Karşılaştırılması”. *Hicri Birinci Asırda İslami İlimler-I- 1* (2020), 555-580.
- Aydınlı, Abdullah. “Dü’sûr b. Hâris”. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi, 1994.
- Aydınlı, Abdullah. “İbn Ebû Leylâ, Abdurrahman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/435-436. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Â‘zamî, Ebû Ahmed Muhammed Abdullah el-. *el-Câmiu’l-Kâmil fi’l Hadisi’s-Sahihî’s-Şâmil el-Müretteb alâ Ebvâbi’l-Fıkıh*. 12 Cilt. Suudi Arabistan: Daru’s-Selâm li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, 1. Basım, 2016.
- Belâzûrî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-. *Fütûhu’l-Büldân*. Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1988.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Şu‘abü’l-îmân*. thk. Abdulali Abdulhumeyd Hâmid. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetu’r-Rüşd li’n-Neşr ve’t-Tevzi’, 1. Basım, 2003.

Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyn. *es-Sünenü’l Kübra*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 11 Cilt. Beyrut-Lübnan: Daru’l Kütübi’l İlmiyye, 3., 2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. ‘Amr b. ‘Abdilhâlik b. Hallâd b. ‘Ubeydillah el Atekî el-. *Müsnedü’l-Bezzâr(el-Menşûr bi-ismi’l-Bahrü’z-zehhâr)*. thk. Maḥfûz er-Rahmân zeynillâh- Âdil b. Sa’d-Şabrî ‘Abdü’l-Hâlik eş-Şâfi’. Medine: Mektebetü’l-‘Ulûm vel’ hıkem, 2009.

Buḥârî, Ebû ‘Abdullah Muhammed b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm el-. *el-Câmi‘u’l-musnedi’s-şahîhi’l-muḥtaşar min umûri Rasûlillah sallallâhu ‘aleyhi ve sellem ve sunenihi ve eyyâmihi*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavḳ en-Necât, 2001.

-----*et-Târîḫü’l-kebir li’l-buḥârî biḥavâşî Maḥmûd Ḥalîl*. thk. Muhammed ‘Abdulmu‘în Hân. ed-Duken: Dâ’iratü’l-Me‘ârifi’l-Oṣmâniyye.

Cerrahoğlu, İsmail. “Tefsirde Mücâhid ve Ona Nispet Edilen Tefsir”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXIII (ts.), 31-50.

Çakan, İsmail Lütfi - Eroğlu, Muhammed. “Abdullah b. Abbas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/76-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Çubukcu, Asri. “Mesleme b. Muhalled”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/319-320. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Dârekutnî, Ebü’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut vd. 5 Cilt. Beyrut-Lübnan: Müessesetu’r-Risâle, 1. Basım, 2004.

- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullah b. 'Abdurrahmân ed-. *Sunen*. thk. Hüseyn Selîm Esed ed-Dârânî. Suudi Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Davudoğlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*. 12 Cilt. Ravza Yayınları, 1., 2017.
- Demircan, Adnan. *Emevîler*. (İstanbul: Beyan Yayınları), 3.Baskı, 2017.
- Ebu Abdullah, Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübî'l İlmiyye, 1., 1990.
- Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, İbn Ebi Şeybe. *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ahadisi ve'l Asar*. 7 Cilt. Lübnan: Daru'tTac, 1., 1989.
- Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî. *el-Kitabu'l Musannef fi'l Ehadisi ve'l Asar*. 7 Cilt. Lübnan: Daru'tTac, 1., 1989.
- Ebu Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, el-Beyhakî. *es-Sünenü'l Kübra*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Merkezu Hicr li'l Buhûsi ve'd Dirasati'l Arabiyyeti ve'l İslamiyyeti, 1., 2011.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, Taberî. *Tarihu'r-rusûl ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l Fadl İbrahim. 11 Cilt. Mısır: Daru'l Mearif, 2., 1967.
- Ebu Davud et-Tayalisi, Süleyman b. Davud. *Müsnedü Ebi Davud et-Tayalisi*. 4 Cilt. Mısır: Daru Hicr, 1., 1999.
- Ebû Davud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb Arnavut-Muhammed Kâmil qarh Belelî. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs' el-Munzir el-Temîmî, el-Hanzalî er-Râzî İbn Ebî Hâtîm. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ad Muhammed Et-Tayyib. el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Mektebetü Nizâr Muştafa el-Bâz, 1419.

Ebu'l Kasım et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu's-Sagîr*. thk. Muhammed b. Şükûr Mahmud el-Hâcc. 2 Cilt. Beyrut, Umman: el-Mektebu'l-İslâmî, 1., 1985.

Fındık, Mehmet Ali. *Mücâhid B. Cebr ve Tefsir İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2013.

Gök, Murat. “Emevîlerin İlk Mısır ve Mağrib Valisi Mesleme bin Muhalled el-Ensârî”. *İstem* 18/36 (2020), 283-304.

Hatiboğlu, İbrahim. “Sa'd b. Ebû Vakkās”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/372-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-. *Mecma'u'z-Zevâ'id ve Menba'u'l-Fevâ'id*. thk. Husameddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Kudsî, 1994.

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî el-. *el-Müsned*. thk. Hasan Selim Esed ed-Daranî. 2 Cilt. Dımaşk-Suriye: Daru el-Seka, 1. Basım, 1996.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir. *el-Kitâbu'l-muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd.

İbn Hacer el-Askalânî. *Tehzibu't-Tehzib*. 12 Cilt. Hind: Dairetu'l Mearif en-Nizamiyye, 1., ts.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvame. Suriye: Daru'r-Reşid, 1., 1986.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadîs*. 1 Cilt. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1999.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Haşimî. *et-Tabakatu'l-Kübra*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 9 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1. Basım, 1990.
- İbn 'Adî, Ebû Aḥmed 'Abdullaḥb. 'Adî. *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*. thk. 'Adil Aḥmed 'Abdulmevcût. Beyrut: el-Kütübu'l-'İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifetü's-sahabe*. thk. Ali Muhammed Muavviz-Adil Ahmed Abdulmevcud. 8 Cilt. Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1., 1994.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiya*. 10 Cilt. Maṭba'atu's-Sa'âde, 1974.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Amr b. Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/85-86. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Ömer b. Hattâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/126-128. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Ḳazvînî İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh b. Yezîd el-. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muḥammed Fu'âd b. 'Abdilbâkî. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye;Fayşal 'İsa el-Bâbî el-Ḥalebî.
- Kesler, Muhammed Fatih. "Mücâhid b. Cebr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/442-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Küçük, Raşit. "Abdullah b. Mübârek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/122-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Küçük, Raşit. “Ebû Saîd el-Hudrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Mâlik b. Enes. *Muvatta’*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâ’i’t-Turâşi’l-‘arabî, 1985.

Mervezî, Abdullah b. Mübarek el-. *ez-Zühd ve’r-Rekaik*. thk. el-A’zamî Habibü’r-Rahman. 1 Cilt, ts.

Mevsîlî, Ebû Ya‘lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-. *el-Mefârid ‘an Resûlillâh sallallâhu ‘aleyhi ve sellem*. thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedî’. Kuveyt: Mektebetu Daru’l-Aksa, 1. Basım, 1405.

Mücâhid b. Cebr. *Tefsiru Mücâhid*. thk. Abdurrahman et-Tâhir b. Muhammed es-Sûreti. Beyrut: Menşûratü’l-İlmiyye, 1976.

Mücâhid b. Cebr. *Tefsiru Mücâhid*. thk. Ebû Muhammed Esyûtî. Beyrut: Daru’l Kütübî’l İlmiyye, 2005.

Mücahid b. Cebr. *Tefsirü’l-İmâm Mücâhid b. Cebr*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü’n-Nîl. 1 Cilt. Darü’l Fikr el-İslamî, 1989.

Mücâhid b. Cebr, Ebu’l Haccac el-Kureşî. *Tefsîru Mücâhid*. 1 Cilt. Beyrut-Lübnan: Daru’l Kütübî’l İlmiyye, 1., 1426.

Müslim, Ebu’l Huseyn b. Haccac. *el-Musnedi’s-şahîhi’l-muhtaşar bi nakli’l-‘adli ‘ani’l-‘adli ilâ Rasûlillah sallallâhu ‘aleyhi ve sellem*. thk. Muhammed Fu’âd ‘Abdubâkî. Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Turâşi’l-‘Arabî.

-----Ebu’l Huseyn İbn Haccâc. *el-Musnedi’s-şahîhi’l-muhtaşar bi nakli’l-‘adli ‘ani’l-‘adli ilâ Rasûlillah sallallâhu ‘aleyhi ve sellem*. thk. Muhammed Fu’âd ‘Abdubâkî. 4 Cilt. Kahire: Matba‘atu İsa el-Babî el-Halebî ve Şurekahu, 1955.

- Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Ĥorâsânî en-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan 'Abdülmeam Şelebî. Beyrut: Mü'essesetü'r-Risâle.
- Nevfel, Ahmed İsmail. *Mücâhidü'l-Müfessir ve't-Tefsir*. Kahire: Daru's-Safve, 1990.
- Râzî - Er-Razî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Omer b. el-Ĥasan b. el-Ĥuseyn et-Teymî er-Râzî.el-Mulakkeb Bi Faĥruddîn. *Mefâtîhu'l-ġayb et-tefsîru'l-kebîr*. Beyrut: Dâru İhya' et-Turâş el-'Arabî, 1420.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân ibn Şu'be el-Horasânî. *es-Sünen*. thk. Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Humeyyid. 5 Cilt. Riyad: Daru's-Sami'i li'n-neşr ve't-Tevzi', 1. Basım, 1997.
- Şa'lebî vd. *Keşf vel-beyân 'an tefsîru'l-Ĥur'ân*. Beyrut: Dâru İhya' et-Turâş el-'Arabî, 2002.
- Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, Ebu Davud. *Merâsîl*. 1 Cilt. Beyrut: Müessetu'r-Risâle, 1., 1408.
- Şemseddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, ez-Zehebî. *Tezkiretü'l-Huffâz*. 5 Cilt. Beyrut-Lübnan: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, 1. Basım, 1998.
- Şemseddin ed-Davudî, Muhammed b. Ali b. Ahmed. *Tabakatu'l-Müfessirin*. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l Kütübi'l İlmiyye, ts.
- Taberânî, Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed et-. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. thk. Ebu Muaz Tarık b. Avzullah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim. 10 Cilt. Kahire: Daru'l Haremeyn, 1995.
- Taberânî, Ebu'l Kasım Süleyman b. Ahmed et-. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. thk. Humeydi b. Abdulmecid es-Selefî. 4 Cilt. Beyrut: Müessetu'r-Risâle, 1., 1984.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed et-. *el-Mu'cemu'l Kebir*. thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebe İbn Teymiyye, 2., ts.

Taberî - Et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kaşîr b. Gâlib el-emelî 'ebû C'afer. *Tefsîru't-Taberî Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân*. b.y.: Dâr-ı Hacer Liltebâ'et ven-Neşir vet-Tevzî' vel-'ii'lân, 2001.

-----Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Daru Hicr, 1., 2001.

-----Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Mekke: Daru't Terbiyeti ve't Turâs, ts.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-. *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*. ed. Şuayb Arnavut. Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1994.

Ṭayâlisî, Ebû Dâvud et-. *Musned-i Ebû Dâvud et-Ṭayâlisî*. thk. Muhammed b. 'Abdulmuhsîn et-Türkî. Mısır: Dâru Hicr, 1999.

Tirmizî, Muhammed b. 'Îsâ b. Şevre b. Mûsa b.ed-Ḍaḥḥâk et-. *eş-Şemâ'ilü'l-Muhammediyye*. Beyrut: Dar Ihya al-Turath al-'Arabi, ts.

-----Muhammed b. 'Îsâ b. Şevre b. Mûsa b.ed-Ḍaḥḥâk et-. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir-Muhammed Fu'âd 'Abdülbâkî-İbrâhîm Utve 'Avd. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3., 2021.

Yıldırım, Hayrettin. *Mücâhid b. Cebr'e Nispet Edilen Tefsir Adlı Eserdeki Seriyeye ve Meğazî Bilgilerinin Tespit ve Değerlendirmesi*. Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011.

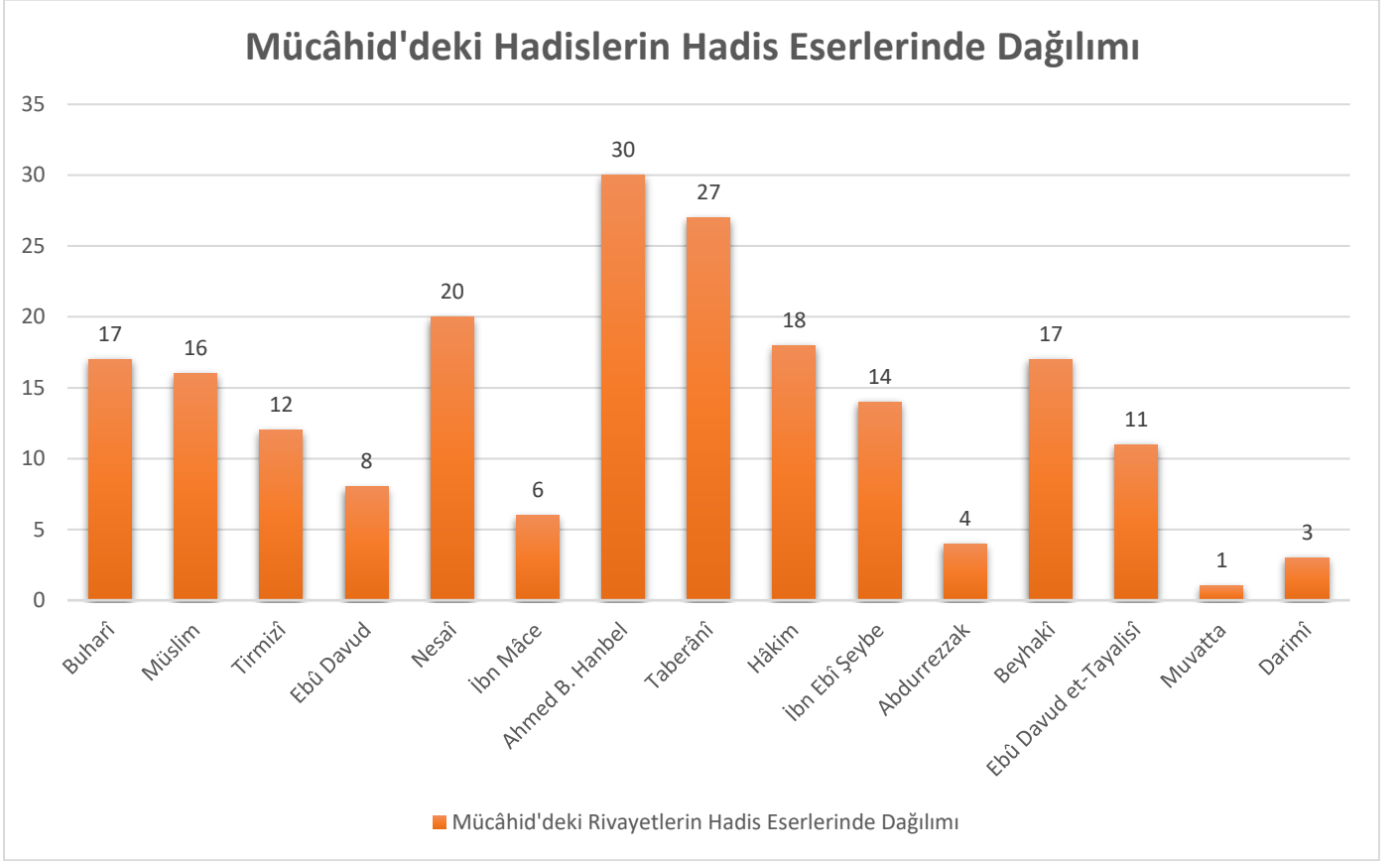
Yıldız, Hakkı Dursun. “Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yücel, Ahmet. “Hasan-ı Basrî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul, 1997.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb Arnavut vd. 23 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1985.

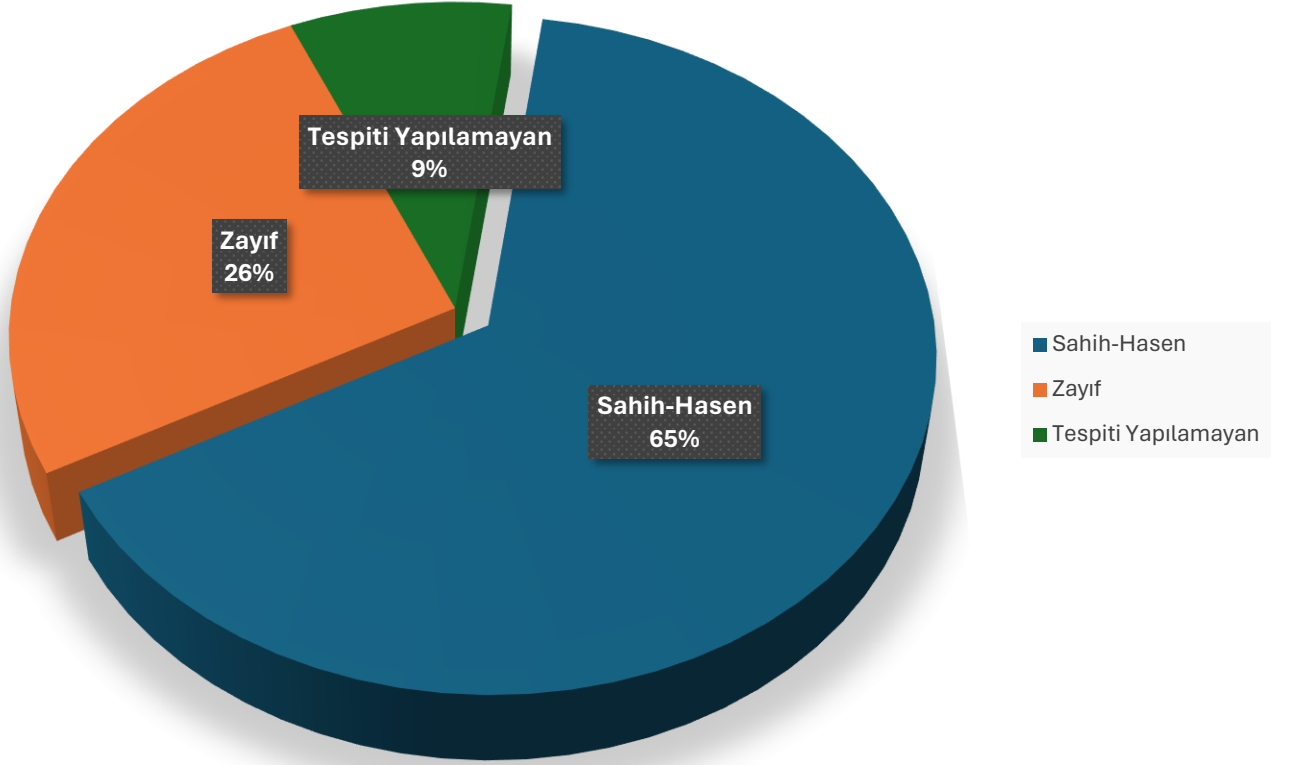
Zehebî, Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirun*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.

EKLER

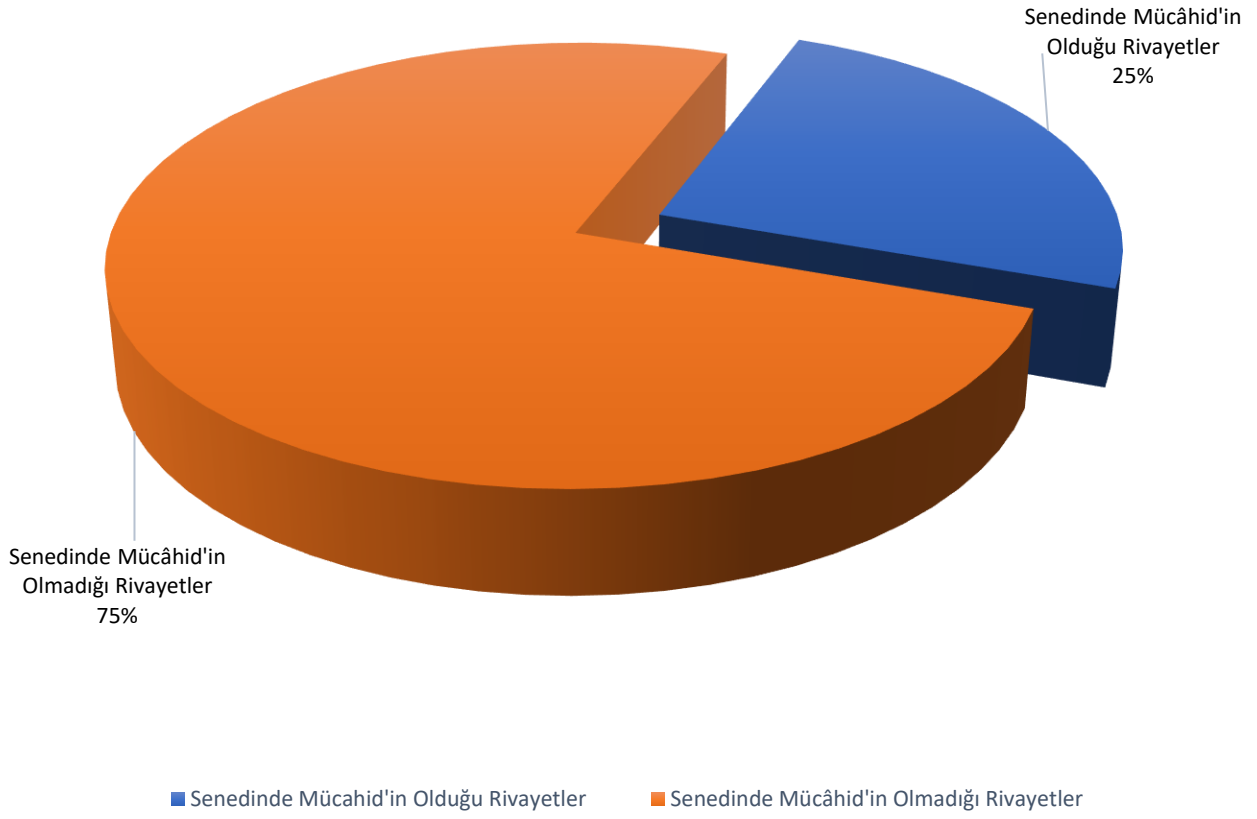
Şekil 4. Mücâhid'deki Rivayetlerin Hadis Eserlerinde Dağılımı

Rivayetlerin Sıhhati

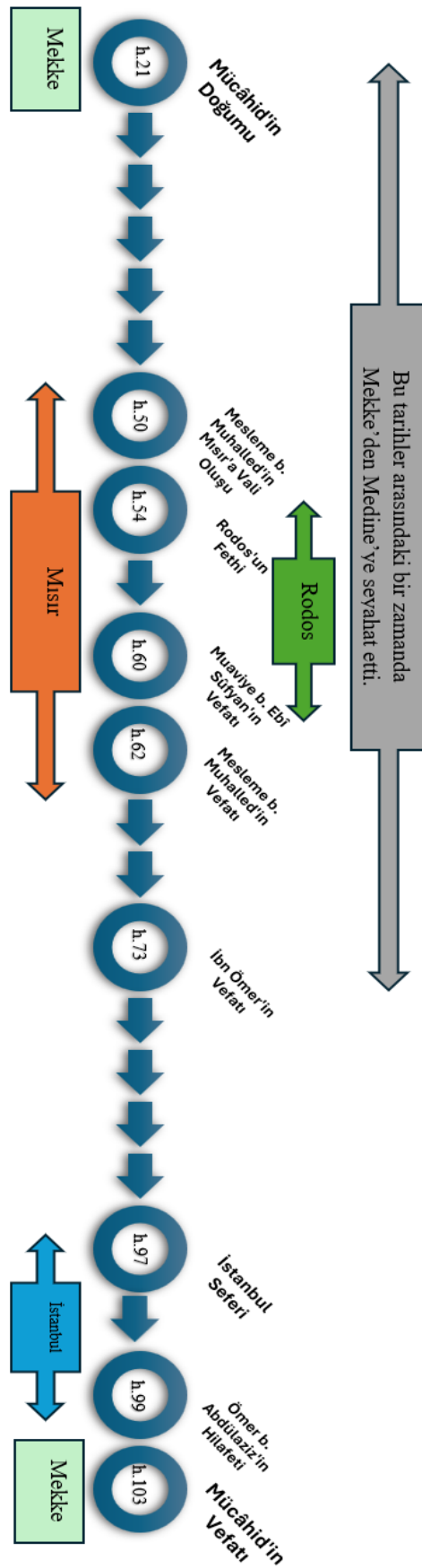

Şekil 5. Rivayetlerin Sıhhati

Rivayetlerin Mücâhid'e Aidiyeti

Şekil 6. Rivayetlerin Mücâhid'e Aidiyeti

Şekil 7. Mücâhid'in Bulunduğu Konumlar ve Muhtemel Tarihleri-2

Not: Bu şekilde, Mücâhid'in belirtilen tarihler arasındaki herhangi bir zamanda bulunduğu konumlar ortaya konulmuştur. Yoksa belirtilen tarih aralıklarının tamamında bulunmuş değildir.

Hadisler		BUHARÎ	MÜSLİM	TİRMİZİ	EBÛ DÂVÛD	NESAÎ	İBN MÂCE	AHMEDB. HANBEL	TABERÂNÎ	HÂKİM	İBN EBÎ ŞEYBE	ABDURREZZAK	BEYHAKÎ	ET-TAYÂLİSÎ	MUVATTA	DARİMÎ	DİĞERLERİ
İKİNCİ BÖLÜMDE YER ALAN RİVAYETLER	1.1.Rivayet											*					*
	1.2.Rivayet					*		*	*	*			*				
	1.3.Rivayet	*	*	*	*	*		*	*				*	*	*		
	1.4. Rivayet				*	*		*	*	*	*	*	*	*			
	1.5.Rivayet							*	*	*	*		*				
	1.6.Rivayet																*
	1.7.Rivayet	*	*		*	*		*		*						*	
	1.8.Rivayet								*				*				*
	1.9.Rivayet	*	*						*				*				
	1.10.Rivayet																*
	1.11.Rivayet	*	*	*		*		*	*								
	1.12.Rivayet								*	*							
	1.13.Rivayet					*			*				*				*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMDE YER ALAN RİVAYETLER	1.1.Rivayet					*		*	*	*	*		*				*
	1.2.Rivayet							*	*	*	*		*				
	1.3.Rivayet										*						*
	1.4.Rivayet								*				*				*
	1.5.Rivayet	*	*			*		*									
	1.6.Rivayet	*	*					*		*	*						
	1.7.Rivayet	*	*					*									*
	1.8.Rivayet							*		*							*
	1.9.Rivayet								*				*				*
	1.10.Rivayet							*		*			*				
	1.11.Rivayet			*		*				*							
	1.12.Rivayet	*	*	*	*	*	*	*	*								
	1.13.Rivayet									*	*	*					
	1.14.Rivayet			*	*	*	*	*	*	*			*				
	1.15.Rivayet	*	*	*		*		*									*
	1.16.Rivayet								*	*			*				
	1.17.Rivayet								*		*			*			
	1.18.Rivayet								*								
	1.19.Rivayet					*		*									
	1.20.Rivayet			*		*		*									
	1.21.Rivayet	*		*				*									
	1.22.Rivayet	*	*			*		*									
	1.23.Rivayet	*						*									
	1.24.Rivayet	*						*			*						

	1.25.Rivayet																*
	1.26.Rivayet							*									
	1.27.Rivayet							*									*
	1.28.Rivayet			*			*										
	1.29.Rivayet				*		*	*			*	*					
	1.30.Rivayet		*						*			*	*				
	1.31.Rivayet	*	*										*		*		
	1.32.Rivayet	*	*		*		*			*			*				
	1.33.Rivayet	*	*	*	*	*	*			*		*					
	1.34.Rivayet				*	*	*	*	*			*	*		*		
	1.35.Rivayet				*			*	*	*							
	1.36.Rivayet																*
	1.37.Rivayet	*		*	*	*	*	*	*				*				
	1.38.Rivayet			*		*	*	*	*	*			*				
	1.39. Rivayet		*			*	*	*		*			*				
	1.40.Rivayet		*			*	*	*		*			*				

Tablo 2. Rivayetlerin Yer Aldığı Hadis Eserleri

ÖZET

Hz. Peygamber'in vefatını takip eden süreçte, sahabeler arasında başlayan ve sonraki nesiller tarafından devam ettirilen hadis rivayet kültürü oluşum, gelişim ve olgunlaşma evrelerinden geçmiştir. İlgili çalışmamızda bu ilmin henüz oluşum dönemine tekabül eden bir zamanda yaşamış tabiin alimi Mücahid b. Cebr'e (ö.103) nispet edilen tefsirde kullanılan rivayetler ele alınacak, erken dönem tefsirlerinde kullanılan rivayetlerin sıhhatine ve kaynağına göre hangi tür rivayetleri içerdiği tespit edilecektir. Erken dönem tefsirleri sistemli hadis rivayetinin tam manasıyla yerleşmediği bir zamana denk geldiği için bu tür eserlerde kullanılan rivayetlerin tespit ve tetkiki önem arz etmektedir. Dolayısıyla Mücahid'in tefsirinde ele alınan rivayetlerin Hz. Peygamber'e nispeti bu çalışma vasıtasıyla gözlenmiş olacaktır. Çalışmamızda parçadan bütüne gidilerek eserdeki rivayetlerden hareketle bir bakıma erken dönem olarak telakki edilebilecek diğer eserlere de bu zaviyeden bir ışık tutulacaktır. Tefsirdeki hadislerin tespiti yapılırken ağırlıklı olarak rivayet türü kaynaklar kullanılarak hadislerin hangi kaynaklarda yer aldığı belirlenecek, bununla birlikte bazı tabiin alimlerinin sözlerine yer verilmesi sebebiyle rical kaynaklarına müracaat edilecektir. Öncelikle Mücahid'in hadis ilmi perspektifinden tanıtıldığı ve sonra eserdeki rivayetlerin değerlendirildiği iki ana başlık altında sunacağımız bu çalışmamızda sonuç olarak, *Tefsiru Mücâhid* adlı eserdeki rivayetler tespit edilmiş ve diğer kaynaklardaki versiyonları değerlendirilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tefsir, Hicri I. Asır, Mücahid b. Cebr, Tefsiru Mücahid

ABSTRACT

The culture of hadith narration, which began among the companions following the passing of the Prophet Muhammad and was continued by subsequent generations, underwent stages of formation, development, and maturation. In our relevant study, we will examine the narrations used in the commentary attributed to Mujahid ibn Jabr (d.103), a scholar of the successors who lived during the formative period of this discipline. We will determine the types of narrations contained in early period commentaries based on their authenticity and sources. Since early period commentaries were written at a time when the systematic transmission of hadith had not fully established itself, the identification and scrutiny of the narrations used in such works become crucial. Therefore, through this study, the attribution of the narrations in Mujahid's commentary to the Prophet Muhammad will be observed. In our study, by proceeding from parts to the whole, an insight will be provided into other works that can be considered as belonging to the early period, based on the narrations in the text. In determining the hadiths in the commentary, narrative-type sources will primarily be used to identify where the hadiths are found. Additionally, recourse to the sources of narrators will be made due to the inclusion of statements from some successors. In our study, we will first introduce Mujahid's perspective on the science of hadith, followed by an evaluation of the narrations in the work under two main headings. Ultimately, the conclusions will show that the narrations in the commentary titled Tafsiru Mujahid have been identified and their versions in other sources have been evaluated.

Keywords: Hadith, Commentary, 1st Hijri Century, Mujahid ibn Jabr, Mujahid's Comment